

TARTU ÜLIKOOL

Sotsiaal- ja haridusteaduskond

Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut

Maire Forsel

Modernsus ja postmodernsus - ühe ajastu kaks nägu?

Kaasaegsete ühiskonnakäsitluste teoreetiline analüüs

Magistritöö

Juhendaja: MSc, Andu Rämmer

Juhendaja allkiri: _____

Tartu 2013

Abstract

The aim of this study is to contribute theoretically to understanding and interpretation of contemporary social theories - modernity and postmodernity. For this purpose the approaches of six different theorists are compared and analyzed. The research helps to understand similarities and differences between the ideas of modern and postmodern society by interpreting the terms that theorists are using in order to explain the phenomenon experienced in our society.

By analyzing modernity and postmodernity, it appeared that in modern global world the previous knowledges and experiences do not apply as they did in premodernity epoch, because everything is changing so fast and people find it difficult to manage in constantly changing world. Even risks that were previously localized, are in today's modern or postmodern society both local and global at the same time. People perceive the global risks personally which gives explanation of unreasonably encountered lack of a sense of security.

Both, the modernity and postmodernity concepts reflected the concern of theorists of civil society. But theories of modernity were more rational while the postmodern theorists showed extreme pessimism, even nihilism in their approaches. The study shows that the most important difference between these two contemporary paradigms is the progress that is attributed to modernity but not to postmodernity. But the paradigms of the both directions can be used to describe and investigate the uncertainty and increasing need of security in Western society.

It is also noticed that either the terms of modernity and modernism or postmodernity and postmodernism can be used as synonyms. Therefore, the definitions for these terms in Estonian language are recommended by the author.

Keywords: modernity, postmodernity, social theory, Ulrich Beck, Anthony Giddens, Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Jean Baudrillard, Zygmunt Bauman

Sisukord

Abstract.....	1
Tänuavaldused.....	3
1 Sissejuhatus.....	4
1.1 Uurimisprobleemi kirjeldus.....	4
1.2 Modernsusteooriate taust.....	9
1.3 Modernse ajastu tunnusjooned.....	13
2 Teoreetilised käsitlused.....	15
2.1 Modernsus kaasaja teoreetikute käsitluses.....	16
2.1.1 Ulrich Beck.....	17
2.1.2 Anthony Giddens.....	23
2.1.3 Jürgen Habermas.....	29
2.2 Postmodernsus kaasaja teoreetikute käsitluses.....	34
2.2.1 Jean-François Lyotard.....	35
2.2.2 Jean Baudrillard.....	38
2.2.3 Zygmunt Bauman.....	43
3 Analüüs.....	50
3.1 Olulisemate tunnusjoonte võrdlus.....	50
3.1.1 Aeg ja ruum - globaliseerumine.....	50
3.1.2 Refleksiivsus.....	55
3.1.3 Riskid ja usaldus.....	58
3.2 Teooriad ja terminoloogia.....	62
3.2.1 Modernsusteooriad.....	63
3.2.2 Postmodernsusteooriad.....	65
3.2.3 Terminite selguse loomine.....	69
4 Arutelu.....	75
Kokkuvõte.....	79
Summary.....	82
Kirjandus:.....	86

Tänuavaldused

Seda magistritööd ei oleks arvatavasti sündinud mitme inimese toetuseta, kellel kõigil oli selle uurimuse valmimise kuude jooksul minu elus oluline roll.

Pool aastat töötasin väga intensiivselt modernsust ja postmodernsust käsitlevate materjalidega, pühendades sellele kogu põhitööst vaba aja. Taoline pühendumine sai võimalikuks seetõttu, et mul oli kodus lähedane inimene, kes tagas mulle vaimse töö tegemiseks parimad tingimused. Nii kuulub minu suurim tänu elukaaslasele Sandrile, kes muuhulgas oli ka kogu magistritöö kirjutamise jooksul minu esimeseks kriitikuks.

Tahan tänada ka oma juhendajat Andu Rämmerit, kes suunas mind mitmete magistritööks oluliste allikate juurde ja pani mind omapoolsete kommentaaridega tehtud uurimust nägema veidi teistsuguse nurga alt kui ise olin seda harjunud vaatama.

Täna retsensente Marju Lauristini ja Tarmo Strenzet, kelle kriitiline pilk minu tööle aitas mul näha oma töö kitsaskohti ja viia sisse muudatusi uurimuse eesmärkide paremaks täitmiseks.

Minu väga eriline tänu kuulub Avo Trummile, kes oli mulle toeks ja nõuandjaks palju rohkem kui tema poolt juhendatud magistriseminar seda oleks eeldanud. Avo heatahtlik ja julgustav suhtumine aitas nii mõnelgi hetkel mul tunda, et teen midagi olulist ja suudan jõuda positiivse tulemuseni. Taolised motivatsioonisüstid andsid jõudu jätkamiseks ka raskeimatel hetkedel.

Suur ja südamlük tänu ka Kairi Kasearule, tänu kellele oskasin vaadata oma tööd läbi kogemustega uurija silmade ning mõelda nüanssidele, mille peale ise ei oleks osanud tulla.

Täna ka Ave Rootsi, kes õpetas mind kasutama viitamisprogrammi, mis tegi kogu magistritöö kirjutamise protsessi tunduvalt lihtsamaks ja kiiremaks.

Maire Forsel

27.05.2013

1 Sissejuhatus

1.1 Uurimisprobleemi kirjeldus

Käesolev magistritöö keskendub modernsuse ja postmodernsuse paradigmat uurimisele. Huvi nimetatud paradigmat erinevate käsitluste vastu tekkis esmalt praktilisest vajadusest leida teoreetiline raamistik minu esialgselt planeeritud empiirilise suunitlusega magistritööle, milles soovisin uurida usaldust ja riski kaasaegses ühiskonnas. Tutvudes teemakohase kirjandusega jõudsin arusaamisele, et inimestel võib esineda ülisuur turvalisuse vajadus vaatamata sellele, et majanduslik turvalisus on tagatud. Eriti ilmekaks näiteks on siin Rootsi¹, kus vajadus turvalisuse järele väljendub sageli kuni selleni välja, et püütakse end kindlustada kõikvõimalike hüpoteetiliste riskide vastu. Inimeste turvatunnet analüüsinud Rootsi psühhiaater David Eberhard, kes on aastaid tegelnud depressiooni ja ängistuse all kannatavate patsientidega, nimetab inimeste üha suurenevat turvalisusevajadust paanikasündroomiks ja turvalisusnarkomaaniaks, mis ilmnevat nii indiviidide kui institutsioonide tasandil (Eberhard, 2008: 19-27; 38-42). Eberhardi sõnul püüab Rootsi riik aina uute seaduste vastuvõtmisega võimalikke riske ennetada, kuid see ei suurendavat inimeste turvatunnet, vaid pigem aitavat kaasa nende üha enam abituks ja ebakindlaks muutumisele. Ta toob välja asjaolu, et tänapäeva globaliseerivas maailmas tekitavad ühes piirkonnas turvalisuse tagamiseks vastu võetud meetmed vajaduse võtta samad meetmed kasutusele ka teistes piirkondades (Eberhard, 2008: 50). Nii peaks maailm, milles elame, muutuma aina turvalisemaks.

Sotsioloogiaprofessor Jonas Stier (2012: 91-92) toob oma raamatus "*(Eba)modernsus ja identiteet*"² välja, et me tõepoolest usume, et elame turvalisemas maailmas kui iial varem, kuna usume, et tänu üha arenevale teadusele ja tehnikale suudame lahendada kõik eettulevad probleemid. Kuid Stier rõhutab samas, et valikuvabadus, mida meile tänapäeva ühiskonnas nii

¹ Maailma väärtusuuringu (WVS) tulemustest on selgunud, et Rootsi on nii demokraatia taseme kui sotsiaalmajanduslike ressursside poolest maailma üks enimarenenumaid riike. Ka eluga rahulolu tase on selles riigis elavatel inimestel üks kõrgemaid maailmas. (Inglehart & Welzel, 2005)

² Jonas Stier on Rootsi Mälardaleni ülikooli sotsioloogiaprofessor, kirjutanud mitmeid raamatuid identiteedist ja kultuuridevahelisest kommunikatsioonist. 'Vanmodernitet' on Stieri enda välja mõeldud termin. Inglise keeles soovitab Jonas Stier kasutada vastet 'dysmodernity' (erakirjavahetus Stieriga 20. mai 2013). Eesti keeles võiks kõige täpsem vaste sellele terminile olla 'ebamodernsus'.

sageli rõhutatakse, on tegelikult saanud meile rõhuvaks. Elu riskiühiskonnas, hirmude kommertslikuks muutumine ja pidev võitlus selle nimel, et saavutada mingigi stabiilsus, teeb Stieri sõnul turvalisustaotluse tänapäeva ühiskonnas inimeste jaoks keskseks.

Ühe võimaliku põhjusena, miks ebakindlus üha suureneb, on näiteks Ronald Inglehart ja Christian Welzel (2005: 32-33) toonud välja asjaolu, et postindustriaalse ühiskonna riskid on erinevalt eelindustriaalse ja industriaalse ühiskonna riskidest abstraktseid. Need ei baseeru enam esmajärjekorras isiklikule kogemusele, vaid nõuavad kognitiivset mõistmist, mistõttu on nendega keerulisem toime tulla. Tänapäeva kõrgmodernset³ ühiskonda iseloomustab Ingleharti ja Welzeli sõnul orienteerumine postmaterialistlikele väärtustele – see on suundumus, mis sai alguse 1970-ndatest aastatest ja kestab tänaseni ning iseloomustab enamikku Lääne heaoluühiskondadest. Neis postmaterialistlikes ühiskondades on küll suur majanduslik turvalisus, kuid samas on need ühiskonnad palju vastuvõtlikumad näiteks ökoloogilistele riskidele. Seega on üha suureneva ebakindluse ja turvalisustaotluse puhul tegemist teatud mõttes postindustriaalsele ajastule omaste nähtustega.

Otsides neile nähtustele seletusi, jõudsin modernset ja postmodernset ajastut käsitlevate teooriateni ning olles nendega lähemalt tutvunud, mõistsin, et paljud teoreetikud on üht ja sama ajaperioodi käsitledes erinevatel seisukohtadel. Erinevused puudutavad nii modernsele ja postmodernsele ajastule iseloomulikke tunnuseid, kui ka nende ajastute algust ja (võimalikku) lõppu. Tekkis huvi ja vajadus modernsuse ja postmodernsuse teooriates selgusele jõuda, mistõttu otsustasin varem planeeritud empiirilise uurimuse asemel viia oma magistr töö raames läbi teoreetiline uurimus, saamaks selgust eelnimetatud teooriate käsitlustes. Kuigi teooriad aitavad meil mõista ja mõtestada sündmusi ja nähtusi, mille keskel me elame, on samas üsna tavapärane, et nende ümber käib pidev akadeemiline diskussioon ehk nagu Peter Kivisto on väljendanud:

".../Sotsiaalteooria on tõepoolest vaidlustest pungil valdkond, rikas intellektuaalsetest

³ Termin *kõrgmodernne* tähistab Anthony Giddensi (1990: 163) sõnul sellist ühiskonda, milles me täna elame. See on ühiskond, mis pole modernsest ajastust veel väljunud, kuid milles postmodernse ajastu kontuurid Giddensi sõnul juba paistavad. Giddens ise ütleb, et ta kasutab termineid *kõrgmodernsus* ja *hilismodernsus* tähistamaks institutsionaalset muutust ühiskonnas ning samas vältimaks palju vaidlusi tekitanud termini *postmodernsus* kasutamist.

debattidest ja vastuoludest." (Kivisto, 2013-xxii)

Nii on juhtunud ka modernsuse ja postmodernsuse teooriatega, milledes valitseb taoline seisukohtade paljus, et teoreetikud ei ole ühel meelel isegi selles, millisel ajastul me täna elame. Nii on modernsust ja postmodernsust käsitlevad teemad teoreetikute seas hetkel väga aktuaalsed. Osaliselt võivad modernsust käsitlevate teooriate vastuolud tuleneda modernse ajastu enda vastuolulisusest ja keerukusest, kuna tegemist on ajastuga, milles tingimused üha kiiremini muutuvad. Taolist modernse ajastu keerukust on tabavalt kirjeldanud Marshall Berman (2012: 19-20), öeldes, et modernne ajastu on oma olemuselt väga vastuoluline ja täis paradokse. Isegi inimesed on Bermani sõnul modernsel ajastul samaaegselt nii revolutsioonäärnid kui konservatiivid, kes soovivad luua uut ja samas hoida kinni millestki kindlast, vaatamata sellele, et kõik loodu "haihtub õhku". Olla modernne tähendab Bermani sõnul seda, et ollakse antimodernne. Modernsete keskkondade kohta ütleb ta järgmist:

"Modernsed keskkonnad ja kogemused ulatuvad üle geograafiliste ja rassiliste piiride, üle klasside ja rahvuste, religioonide ja ideoloogiate: selles mõttes võib modernsus ühendada kogu inimkonda. Kuid see on paradoksaalne ühtsus, eriarvamuste ühtsus, mis saadab meid kõiki pidevate lõpetamiste ja uuesti alustamiste, võitluste ja vasturääkivuste, kahestumiste ja kannatuste pöörisesse." (Berman, 2012: 21)

20. sajandil on seda protsessi ühiskonnas, mis taolisi pööriseid tekitab ja kõike pidevas uuenemises hoiab, hakatud kutsuma *moderniseerumiseks* (Ibid., 22-23). Seega elame me ajastul, mille paigutamine ühte kindlasse modernsuse või postmodernsuse paradigmasse võib osutada keeruliseks juba ainuüksi erinevate tunnusjoonte vastuolulisuse tõttu. Moderniseerumise vastuolulisele ja problemaatilisele olemusele viitab ka Alberto Martinelli⁴, öeldes järgmist:

"Moderniseerumine (mis kätkeb endas nii majanduslikke, sotsiaalseid, poliitilisi kui ka kultuurilisi aspekte) on vastuoluline ja problemaatiline fenomen. See kätkeb endas radikaalsete muutuste protsesse, üldiselt traumaatilisi, mis tekitavad ebatavalise

⁴ Alberto Martinelli on Itaalias asuva Milani Ülikooli poliitikateaduste ja sotsioloogia professor, endine Rahvusvahelise Sotsioloogia Assotsiatsiooni president.

intensiivsusega pingeid ja konflikte." (Martinelli, 2005: 22)

Nii seisneb käesoleva magistritöö uurimisprobleem moderniseerumise problemaatilises fenomenis ja vastuoludes modernsuse ning postmodernsuse käsitlemisel. Uurimisprobleemis ilmneb ka uuritava teema olulisus - me vajame kaasaegses ühiskonnas toimuvate nähtuste ja protsesside uurimiseks, mõistmiseks ning seletamiseks teooriaid, kuid teoreetilise raamistiku valimine võib osutada keeruliseks, kui sama ajaperioodi käsitlevates teooriates ilmnevad vasturääkivused. Soovides näiteks toetuda modernset ajastut käsitlevale teooriale, võib ilmned, et see sisaldab endas postmodernse ajastu tunnusjooni ja vastupidi - valides teoreetiliseks raamistikuks postmodernsuse teooria, võib ilmned, et see kirjeldab hoopis modernset ajastut. Tekkis huvi ja vajadus uurida, kas tegemist võib olla pelgalt mõisteprobleemiga või on tegemist siiski põhimõtteliselt erinevatele alustele toetuvate paradigmadega. Teatud mõttes on modernsusteooriate käsitluste rohkus ja nende vastuolulisus tõestuseks Niklas Luhmanni (2009: 7) väitele, et sotsioloogias on teooriakriis, sest nii nagu sotsioloogias ei ole ühtset erialateooriat, ei ole ka modernse ajastu mõistmiseks loodud ühtset teooriat, mis suudaks seletada kõiki peamisi modernsele ajastule iseloomulikke nähtusi. Modernsuse uurijaid on samas mitmeid, nii et teooriates selgusele jõudmine eeldab suures osas subjektiivse valiku tegemist, mis minu magistritöö puhul kaldub ennekõike kaasaja tuntuimate sotsioloogide käsitluste uurimisele. Ehk nagu ka Luhmann on öelnud:

"Suurtele nimedele orienteerumise ja nendele spetsialiseerumise saab seega välja pakkuda teoreetilise uurimistöona." (Luhmann, 2009: 8)

Seega on minu magistritöö oma olemuselt puhtalt teoreetiline ning **eemärgiks on selgitada modernsuse ja postmodernsuse teooriate ühilduvust ja erinevusi**, kaardistades mõlema eelnimetatud teooriaga seoses olevad olulisemad tunnusjooned ja mõisted.

Uurimisprobleemist ja uurimuse eesmärgist tulenevad ülesanded ja uurimisküsimused on järgmised:

I Võrrelda modernsust ja postmodernsust erinevate teoreetikute käsitlustes

Kuidas näevad modernset ja postmodernset ühiskonda erinevad teoreetikud? Milliseid olulisi tunnuseid nende teooriad nimetatud ühiskondade kohta sisaldavad?

II Leida teoreetiline raamistik tänapäeva ühiskonnas ilmneva ebakindluse uurimiseks

Kuidas sobivad tänapäeva ühiskonnas esineva ebakindluse ja turvalisusvajaduse uurimiseks modernsuse- ja postmodernsuse teooriad?

III Võrrelda mõisteid tuues välja modernsus- ja postmodernsusteooriates esinevad olulisemad terminid

Millised on võimalikud mõistekonfliktid? Millest tuleneb mõistete erinev kasutamine?

Kuna modernne ajastu ulatub üle mitme aastasaja, annan esmalt teemasse sissejuhatuseks ülevaate modernsuse ajaloost. Kirjeldan modernse ajastu eripärasid ning toon mõned näited selle kohta, kuidas modernset ajastut on erinevatesse ajalistesse etappidesse jagatud. Tutvustan ka *modernsuse* mõistet ja selle mõiste päritolu.

Töö teises osas toon välja teoreetilised käsitlused, jagades need kaheks suuremaks alaosaks - esimeses osas tutvustan modernsusteooriate kontseptsioone ja teises postmodernsuse omi.

Kolmandas, analüüsiosas, esitan kõigepealt käsitletavate teooriate võrdluse, tuues välja modernsuse ja postmodernsuse teooriate sarnasused ja erinevused. Jagan analüüsi esimese osa vastavalt sellele, millised teemad käsitletavatest teooriatest enim esile kerkivad. Analüüsiosa teises pooles esitan eraldi alapeatükina käsitletavates teooriates enim olulisena silma paistnud terminoloogia võrdluse.

Neljanda osana esitan arutelu, kus püüan vastata käesoleva magistr töö uurimisküsimustele.

1.2 Modernsusteooriate taust

Modernsusteooriatest rääkides tuleks kõigepealt selgitada, mida mõista termini *modernne* all. Fredric Jameson (2002: 18-20) toob välja, et lihtsaim tähendus terminile *modernne*⁵ (modern) oleks *uus*⁶ või *uudne* (new), kuid ütleb samas, et kui kõik modernne on uus, siis kõik uus ei pruugi ilmtingimata olla modernne. Jamesoni sõnul tuleks eristada neid termineid teineteisest selle järgi, kas peetakse silmas isiklikul kogemusel põhinevaid sündmusi või kollektiivset (ajaloolist) kronoloogiat. *Modernsena mõistetakse kogumit samalaadseid nähtusi, mis eristuvad varasema maailma omadest* - seega sisaldab modernsus teatud tunnusoone, mis iseloomustavad konkreetset ajastut või ühiskonda⁷.

Mõiste *modernsus* kohta on teada, et esimesena kasutas sõna *moderniste* selles tähenduses, kuidas seda 19.-20. sajandil mõistma hakati, Jean-Jacques Rousseau, kes oli oma olemuselt rahutu isiksus, ning osa tema rahutust olemusest tulenes vastumeelsusest just nende sotsiaalsete olude suhtes, mis miljonite tolaegsete inimeste elusid kujundasid. Modernse ajastu ilmumist iseloomustavad hästi Rousseau kirjeldused sellest, kuidas ta end tundis ja oma ümbrust tajus:

"Meile pakutakse väga palju uusi kogemusi, kuid see, kes tahab neid nautida, peab olema paremini vormitav kui Alkibiades, valmis muutma oma põhimõtteid vastavalt sellele, kes teda kuulab ja kohandama oma meeli igaks uueks sammuks." (Rousseau, 1762 Bermani, 2012: 24 kaudu)

Rousseau ütles, et hakkab tasapisi mõistma seda rahutut ajastut, kuid tal on tunne, nagu suur hulk objekte mööduksid nii kiiresti ta silme eest, et pea hakkab lausa ringi käima (Ibid.). Ta püüdis toetuda millelegi kindlale, kuid ei suutnud leida pidepunkti ning nimetas ennast ümbritsevat keskkonda lausa turbulentseks - just selline oli atmosfäär, milles modernne ajastu

⁵ Lad *modernus*

⁶ Lad *novus*

⁷ Marju Luts-Sootak (2008: 1897-1900) on terminit *modernne* seletanud üsna sarnaselt, tuues välja, et näiteks keelend *tänapäevane* oleks liialt olevikulise tähendusega, kuna modernse ajastu kestust tuleks tema sõnul arvestada vähemalt paari sajandiga. Ta toob välja levinud õpikukäsitluse, mille kohaselt algas modernne ajastu 1789. aasta Prantsuse revolutsiooniga, viidates samas, et ajaloo periodiseerimisel on alati tegemist teatud kokkuleppeliste daatumitega.

sündis.

Samas valitseb üsna suur segadus selle suhtes, millal ikkagi terminit *modernsus* esimest korda kasutama hakati. Näiteks kasutati Jürgen Habermasi (1981: 3; 1996: 76) väitel seda terminit esmakordselt juba 5. sajandi lõpul, et eristada tol ajal tekkinud kristlikku kaasaega paganlik-roomalikust minevikust. Habermasi sõnul on *modernsus* olnud läbi aegade muutuvate tähendustega, kuid väljendanud alati sellise ajastu teadvust, mis seostab ennast antiikse minevikuga, et aduda end kui vanalt uuele ülemineku tulemust. Tema sõnul mõisteti end modernsena nii Karl Suure ajal, 12. sajandil kui ka valgustusajastul – just neil aegadel, kui Euroopas oli tekkinud mingi teadlikkus uuest ajastust ja seda just läbi uuenenud suhtumise antiiki.

Gerard Delanty (2000: 14) viitab oma raamatus "*Modernsus ja postmodernsus*" Hegeli modernsuse definitsioonile, mille kohaselt *modernsus* on nii ajateadvus kui ajalooteooria ning oma olemuselt epohhiloov kontseptsioon. Delanty toob välja ka mõiste *modernism* olemuse - nimelt, et seda võib kasutada tähistamiseks radikaalset pööret modernses *kultuuris* (Ibid., 17). Seega viitab *modernism* Delanty järgi arengutele *esteetilises modernsuses* ning *modernsus* arengutele ühiskonnas üldisemalt⁸.

Miriam R. Levini jt (2010: 1) järgi ongi *modernsus* lühendatud termin mõistetest *modernne ühiskond* või *tööstuscivilisatsioon*. Detailsemalt jagab ta modernsuse kolme alakategooriasse: 1) idee maailmast, mis on avatud muutustele inimese sekkumise tõttu; 2) kogum majanduslikke institutsioone, ennekõike tööstuslik tootmine ja turumajandus; 3) kogum poliitilisi institutsioone, muuhulgas rahvusriigid ja palju demokraatiat. Levin jt toovad välja, et eelnimetatud omaduste tõttu on modernsus palju dünaamilisem kui ükskõik milline varasem ühiskonnakord. See on Levini sõnul ühiskond, mis mineviku asemel elab pigem tulevikus.

Nagu eelnevast näha, on Levin jt *modernsuse* mõiste kirjeldamisel sisse toonud tööstusliku

⁸ Käesolev magistr töö ei käsitle *modernismi* ega *postmodernismi*, vaid keskendub modernsus- ja postmodernsus teooriatele, mis on oma olemuselt ühiskonnateooriad. *Modernism* ja *postmodernism* on töösse kaasatud vaid sel määral, kui võrd pidasin neid vajalikuks lahti seletada terminoloogilisest aspektist lähtudes.

tootmise ja turumajanduse institutsiooni. Kuigi modernne ajastu sai Euroopas alguse juba 15. sajandil, hakati 19. sajandil modernset ühiskonda seostama just industrialiseerimisega, mis tõi endaga kaasa suured sotsiaalsed, majanduslikud ja kultuurilised muutused (Hall et al., 1992: 2; Hall, Held, Hubert, & Thompson, 1996: 7; Martinelli, 2005: 8). Nii võibki öelda, et modernsus on kogum kõigist neist protsessidest, mille tulemusena olid Lääne ühiskonnad 20. sajandiks saavutanud globaalse kapitalistliku majanduse, sotsiaalsete klasside moodustumise ja soojaotuse tööturul ning kultuurilises plaanis ülemineku varasemast valdavalt religioosest kultuurist sekulaarsesse.

Täpsemalt on modernse ajastu erinevaid etappe piiritletud modernsuseuurija Marshall Berman (2012: 22-23), kes jagab oma raamatus "*Kõik, mis on kindel, haihtub õhku*"⁹ modernse ajastu kolme etappi. Esimene etapp langeb Bermani järgi aega 16. ja 18. sajandi vahel, teine etapp algab 1790. aastal suurte revolutsioonide lainega ja kolmas etapp hõlmab 20. sajandit, mil moderniseerumisprotsess laienes plahvatuslikult peaaegu üle kogu maailma. Modernse ajastu esimese etapi jooksul hakkasid inimesed Bermani sõnul esimest korda modernset elu tajuma, kuid neil oli raske mõista ja väljendada seda uut olukorda, mis neid oli tabanud. Esimesel etapil puudus veel ka modernne avalikkus - see hakkas tekkima alles modernse ajastu teise etapi jooksul, mil inimesed elasid Bermani sõnul justkui kahes dimensioonis korraga, kuna mäletasid veel eelmodernse ajastu materiaalselt ja vaimset maailma - sellest ajastust on pärit nii modernsuse kui modernismi ideed. Bermani (Ibid., 104-105) järgi on terminid *modernsus* ja *modernism* kasutusel alates 19. sajandist, kui toimus modernsuse jõuline areng ja sellega seoses ka fragmenteerumine ning jagunemine kaheks teineteisest eraldiseisvaks valdkonnaks - poliitikas ja majanduses hakati seda perioodi nimetama *modernseks* ja kultuuri ning kunsti valdkonnas *modernistlikuks*.

Modernsest ajastust rääkides ei saa mööda minna ka religioonist. Näiteks on Eduardo Mendieta (2010: 222) rõhutanud, et sotsioloogia keskmes on idee, et modernne

⁹ Väljend '*all that is solid melts into air*' pärineb Marxi ja Engelsi Kommunistliku partei manifestist, kus kirjeldatakse taoliselt aina laienevat kapitalistlikku turumajandust, mis hakkab oma traditsioonilistest raamidest väljuma. Väljend on populaarne paljude modernsust käsitlevate autorite hulgas ja seda tuuakse sageli esile kirjeldamaks modernsuse olemust. (Delanty, 2009: 183; Hall & Gieben, 1992: 15; Haferkamp & Smelser, 1992: 246; Harvey, 1989: 11; Turner, 1993: 8)

Kuna tekstis viidatud raamat on rootsikeelne, siis annan ka originaali tiitli: Berman, M. (1982) *All that is solid melts into air. The experience of modernity*. Simon and Schuster, New York.

ühiskonnakord tekkis läbi muutunud suhtumise religiooni. Nii on enamiku sotsiaalteadlaste jaoks pärast Marxi, Durkheimi ja Weberit olnud *sekulariseerumine* oluliseks aineseks nii sotsiaal- kui loodusteaduste käsitlemisel. Seda sekulariseerumist tuleb mõista Mendieta sõnul vähemalt kolmel erineval viisil: 1) kui sellise ajaloolise protsessi kirjeldust, mis eraldas riigi kirikust nii Euroopas kui Ameerikas 16. ja 18. sajandi vahel; 2) kui teoreetilist mudelit, mis seob sotsiaalse korra sekulariseerumise normatiivselt ratsionaliseerumisprotsessiga, mis oma olemuselt kujutabki endast *moderniseerumist*; 3) kui teatud ideoloogilist formatsiooni, mis halvustab neid ühiskondi, mis pole sekulariseerumise tulemusena ratsionaliseerumis- ja moderniseerumisprotsessi läbinud ja eeldab samas, et teatud sotsiaalsed formatsioonid on saavutanud sekulariseerumise kõrgeima astme.

Nii on modernsus ühelt poolt ühiskonnateaduste jaoks tingimus ja refleksiivne teadmine inimese sotsiaalsest maailmast, kuid teiselt poolt on modernsus sotsiaalse formatsiooni eesmärk ja ülesanne. Esimesel juhul viitab modernsus filosoofilistele ja epistemoloogilistele asjaoludele, teisel juhul aga ajaloolistele ja empiirilistele sündmustele. Peter Wagner (2001: 3-4) ütleb selle kohta, et modernsuse ja sotsiaalteaduste vahel on teatud sisemine pinge. Tema sõnul kannab termin *modernsus* topelttähendust - see on alati nii filosoofiline kui empiiriline ja samas nii sisuline kui ka ajaline. Wagner käsitleb modernsust kui olukorda, milles valitseb teatud kujuteldav topeltsisu. See on olukord, kus inimesed ei aktsepteeri mingeid väliseid garante, mida nad ise ei postuleeri. Püüe suurema autonoomsuse ja suurema enesevalitsuse poole moodustabki Wagneri sõnul modernsuse kujuteldava sisu.

Seega kätkeb modernne ajastu endas muutuste protsesse nii poliitilisel, majanduslikul, sotsiaalsel kui kultuurilisel tasandil. Stuart Halli ja Bram Giebeni (1992: 5) järgi toimus üleminek modernsusele just eelnimetatud nelja valdkonna muutuste omavahelises interaktsioonis. Hall ja Gieben (1992: 10; Hall et al., 1996: 17) ütlevad, et modernse ajastu täpseid ajalisi piire pole võimalik üheselt välja tuua juba ainuüksi sellepärast, et see ulatub üle mitme aastasaja. Nad toovad välja ka ajaloo teleoloogilise vaate puudused - nimelt, et sotsiaalset arengut kiputakse vaatama vaid Lääne ühiskondade kontekstis, kus feodalismile järgnes kapitalism ja agraarühiskonnale industrialiseerimine, kaasamata kolmandat maailma.

Et oma uurimusega mitte liialt laiali valguda, keskendun vaatamata eelnimetatud puudusele siiski eelkõige Lääne ühiskondi käsitlevatele teooriatele, kuna just neid ühiskondi iseloomustab vaatamata majanduslikule turvalisusele üha suurenev ebakindlus, mis on kõrgmodernse ühiskonna üks olulisi tunnusjooni (Inglehart & Welzel, 2005: 32-33). Kuna kiirelt suurenev ebakindlus on omane postindustriaalsele ajastule, mis sai alguse 1970-ndatest aastatest ja kestab tänaseni, keskendun oma töös kaasaegset modernset ühiskonda käsitlevate teoreetikute modernsuse ja postmodernsuse paradigmadele.

Järgnevas osas toon välja peamised tunnusjooned, mida modernsusele on omistatud.

1.3 Modernse ajastu tunnusjooned

Modernset ajastut on uuritud palju ning mitmed teoreetikud on jõudnud modernse ajastu ilmingute kirjeldamisel üsna ühesugustele tulemustele. Toon järgnevalt välja mõned nähtused, mida peetakse modernsele ajastule enim iseloomulikeks (Berman, 2012: 22; Hall et al., 1992: 2-4; Hall et al., 1996: 8; Martinelli, 2005: 10-11):

1. Industrialiseerumine - sellega seoses tootmise suurenemine ja vastastikuse majandusliku sõltuvuse tekkimine rahvusriikide ja maailma eri osade vahel.
2. Sotsiaalse elu strukturealne diferentseerumine ja funktsionaalne spetsialiseerumine (klassisüsteemi ümberkujunemine, soorollide muutus, avaliku- ja erasfääri lahusus jm). Sellega seoses bürokraatia kasv ja sotsiaalse elu suurem organiseerimine.
3. Sekulaarsete, materialistlike, ratsionaalsete ja individualistlike väärtuste domineerimine. Massikultuuri ja massitarbimise teke.
4. Poliitiline areng - modernsete rahvusriikide teke ja demokraatia kasv, liberaliseerumine.
5. Demograafiline muutus - urbaniseerumine, kultuuriliselt pluralistliku ja sotsiaalselt heterogeense linnakeskkonna teke.
6. Perekonnaelu privaatseks muutumine - kodu ja töö lahutamine, kogukonna sotsiaalsest

kontrollist eemaldumine.

7. Globaliseerumine - materiaalsete ja sümbolsete kommunikatsioonivahendite areng, mis hõlmab ning samas ühendab ka kõige erinevamaid inimesi ja ühiskondi.

8. Aja ja ruumi kokkusurumine ja organiseerimine lähtudes tööstusliku toodangu ja maailmaturu nõuetest.

9. Teaduse ja tehnika kiire areng.

Kõiki eelnimetatud tunnusoone seob üks ühine nimetaja - muutus. Ja peamine, mis *modernset* ajastut *traditsioonilisest* eristab, ongi pidev ja kiire muutumine (Hall, 1992: 277) ning tehnika arenguga kaasas käiv *progress* (Jameson, 2002: 7).

2 Teoreetilised käsitlused

Kuna käesoleva uurimuse eesmärgiks on võrrelda ja analüüsida erinevate teoreetikute käsitlusi modernsest ja postmodernsest ühiskonnast, on andmeteks modernsust ja postmodernsust käsitlevate teoreetikute seisukohad ning andmeallikateks teemakohased uurimused ja kirjutised. Kuna modernsuse ja postmodernsuse kohta on kirjutatud väga palju raamatuid ja teadusartikleid, püüan käesolevas magistritöös kasutada peamiselt raamatuid, et teha mingi konkreetsem valik väga mitmekesise ja rohke akadeemilise materjali hulgast.

Kuna võtan vaatluse alla teooriad, mis kirjeldavad tänapäeva ühiskonda, siis kasutan Marshall Bermani (2012: 22-23) ajalist jaotust ning toetun käsitluste valikul neile teoreetikutele, kelle teooriad puudutavad modernsuse kolmandat etappi, ehk seda ajaperioodi, mille algus jääb 20. sajandisse. Veelgi täpsemalt määratledes huvitab mind periood, mis ulatub 1970-ndatest aastatest kuni tänaseni, kuna see on periood, mille kohta teoreetikute käsitlused modernsusest ja postmodernsusest enim lahknevad. Alberto Martinelli (2005: 28) on seda nimetanud *moderniseerumise* klassikaliseks perioodiks, kuid seda ei tohiks mõista kui klassikalise modernsusteooria tekkimise aega. Klassikalise modernsusteooria käsitlustest erinevad käesolevasse uurimusse valitud modernsuse esindajate käsitlused peamiselt kolmes aspektis (Ibid., 91-92): 1) nad eelistavad rääkida pigem modernsusest kui üldisest globaalsest seisundist, mitte moderniseerumisest kui protsessist; 2) modernse ühiskonna iseloomustamisel on kultuurilistel tunnusjoontel isegi olulisem roll kui majanduslikel; 3) ajaloolisest muutusest rääkides peavad kaasaja teoreetikud modernsuse läbimurdeks pigem 20-ndat sajandit, mitte 19-ndat, nagu klassikalise modernsuse esindajad seda tegid.

Modernsust käsitlevate teoreetikutena olen oma uurimusse valinud Ulrich Becki, Anthony Giddensi ja Jürgen Habermasi. Valik on suuresti subjektiivne, kuid toetub siiski ühelt poolt sellele, kuidas teoreetikud ise end modernsuse/postmodernsuse skaalal on positioneerinud ning teisalt sellele, kuidas varasemad teoreetikud on modernsusteooria esindajaid käsitlenud - nimelt on nimetatud kolme teoreetikut peetud lausa radikaalse modernsuse esindajateks (Martinelli, 2005: 27). Ka ühendab kõiki kolme eelnimetatud teoreetikut modernsuse

refleksiivse olemuse rõhutamine. Martinelli (Ibid., 91-92) on viidanud ka põhjusele, miks eelnimetatud teoreetikud räägivad jätkuvalt modernsusest, kuigi nimetavad seda igauks omal moel kas *hilismodernsuseks*, *radikaliseerunud modernsuseks*, *teiseks modernsuseks* vm - põhjuseks asjaolu, et tänase ühiskonna peamised tunnusjooned on nimetatud teoreetikute käsitlustes jätkuvalt needsamad, mis modernsel ajastul.

Postmodernsust käsitlevatest teoreetikutest valisin oma magistriritöösse Jean-François Lyotard'i, Jean Baudrillard'i ja Zygmunt Baumani. Siingi olen lähtunud esmalt sellest, kuidas nii teoreetikud ise kui ka teised on kõiki kolme modernsuse/postmodernsuse skaalal paigutanud. Kuigi Zygmunt Bauman on kirjutanud nii modernsusest kui postmodernsusest, olen ta oma magistriritöös liigitanud siiski postmodernsete teoreetikute alla. Seda otsust tehes lähtusin osaliselt sellest, kuhu teised sotsioloogid on teda teoreetikute jadas paigutanud (Kivisto, 2013) ning eelkõige sellest, et viimastel aastatel prevaleerib tema kirjutatu hulgas keskse teemana just postmodernsus ja sellega kaasnev.

Magistriritöö piiratud mahu tõttu ei ole võimalik anda kõigist käsitletavatest teoreetikutest ja teooriatest väga detailset ülevaadet, kuid püüan välja tuua selle, mis on olulisim just modernsusteooriate kontekstis.

2.1 Modernsus kaasaja teoreetikute käsitluses

Modernsus on läbi teinud sajanditepikkuse evolutsiooni, olles mõjutatud erinevatest ajaloolistest protsessidest - poliitika, majanduse, teaduse ja tehnika arengust (Hall et al., 1992: 2). Kui esimesed märgid modernse ühiskonna tekkimisest jäävad 15. sajandisse, siis olles läbinud 18. sajandi valgustusaja ja 19. sajandi industrialiseerimise koos kõigi muutustega nii sotsiaalsel, majanduslikul kui kultuurilisel tasandil, on modernsus 20.-21. sajandiks saanud globaalseks fenomeniks.

Järgnevalt annan ülevaate kolme kaasaja teoreetiku modernsuse käsitlustest - need on Ulrich

Beck¹⁰, Anthony Giddens¹¹ ja Jürgen Habermas. Nii Giddens kui Beck keskenduvad oma teoorias läbiva teemana modernse ajastuga kaasnevatele riskidele, Habermasi teoorias on keskseks teljeks avalikkus ja infoühiskonna levikuga kaasnevad muutused.

2.1.1 Ulrich Beck

Saksa sotsioloog Ulrich Beck (s. 1944) on üks neist sotsiaalteadlastest, kes andnud olulise panuse modernsusteooria mõistmiseks (Kivisto, 2013: 539). Becki (2005: 13-14) järgi on toimumas taoline industriaalühiskonna aluste moderniseerumine, mida ükski 19. sajandi teoreetikutest ette ei näinud. Ta nimetab tekkivat modernsust isegi industriaalühiskonna vastandiks kõigis oma kategooriates ja mainib, et just see teebki tänapäeva modernsuse mõistmise nii raskeks. Becki sõnul satub modernsuse üldine sisu vastuollu nende piirangute ja barjääridega, mis teda industriaalühiskonna raames kammitsevad. Modernse ühiskonna klassikalist käsitlust, mille kohaselt modernsuse tunnusjoonteks ongi arenenud industriaalühiskond koos oma majanduskasvu, teaduse, tehnika ja demokraatiavormide käsitlusega, nimetab Beck lihtsalt müüdiks. Beck on seisukohal, et tungivamalt kui iial varem on tarvis ideid ja kontseptsioone, mis võimaldaksid meil mõtestada kõike seda uut, mida kogeme. Modernsuse mõistmiseks väljatöötatavat teoreetilist juhtideed iseloomustab Beck järgmiselt:

"Nõnda nagu moderniseerumine 19. sajandil lagundas tardunud seisusliku agraarühiskonna ja tekitas industriaalühiskonna struktuuri, murendab moderniseerumine tänapäeval industriaalühiskonna piirjooni ning modernsuse kontinuiteedis tekib uus ühiskondlik vorm".
(Beck, 2005: 12)

¹⁰ Peter Kivisto (2013: 539) on viidanud, et Ulrich Beck on andnud olulise panuse modernsuse mõistmiseks ja seda just tänapäeva modernse ajastu riskide väljatoomisel. See on ka üks põhjustest, miks valisin oma magistritöösse Becki modernsuse käsitluse, kuna üheks ajendiks teema valikul oli püüd uurida just kaasaegse ühiskonna ebakindlust seletavaid teooriaid.

¹¹ Giddensi on modernsusteooria esindajate hulka arvanud ka Peter Kivisto (2013: 474). Tema sotsiaalteooriaid käsitlevas raamatus on Giddens paigutatud kaasaegse modernsusteooria peatüki alla (Contemporary Theories of Modernity) (Ibid. 464). Sarnaselt on Giddensit määratlenud ka Steven Loyal (2003: 5-6; 115-128). Loyal toob välja Giddensi intellektuaalse arengu erinevad etapid, milles aastad 1990-1993 kuuluvad modernsusteooria arendamisele (theory of modernity), mil Giddens hakkab kirjutama ka modernsusest eemaldumisest, nimetades uut algavat perioodi *radikaliseerunud modernsuseks* või *hilismodernsuseks* (Ibid., 122).

Nii on industriaalühiskond Becki järgi kadumas ja asendumas *riskiühiskonnaga* (Beck, 2005: 12-15). Becki jaoks ongi riskide käsitus tänase globaalse korra olulisim küsimus, sest kuigi riskid on ühiskonnas alati olemas olnud, on nende olemus modernses ühiskonnas muutunud - varasemate peamiselt loodusnähtustega seoses olnud riskide asemele on tekkinud teaduse ja tehnika arenguga kaasnevad riskid, mis oma olemuselt on palju keerukamad ja sageli raskesti mõistetavad. Oluline aspekt on modernse ühiskonna riskide puhul Becki sõnul asjaolu, et neid ei piira aeg ega ruum, mistõttu paljudel sündmustel on erinevalt varasemast globaalsed tagajärjed. Nende globaalsete riskide tõttu ei pea Beck võimalikuks ka rahvusriikide endistel alustel jätkumist. Ta pakub välja *kosmopoliitse* süsteemi, mis põhineks kultuurilise mitmekesisuse tunnustamisel. Sedalaadi süsteem aitaks Becki sõnul võidelda ühtlasi nii terrorismi kui selle põhjustega kogu maailmas.

Üheks modernse ajastu märgiks peab Beck (2005: 58-62) seda, et aeg, mil riskid olid meie jaoks varjatud, on lõppemas ning ohud, mis meid tänapäeval varitsevad, muutuvad aina nähtavamaks. Põhjustab ta oma arvamust sellega, et looduse kahjustamine paistab aina enam silma ning toiduainetes ja tarbeesemetes sisalduvate mürkainete nimekiri muutub üha pikemaks. Samas kasvab Becki sõnul skeptiline hoiak teaduse ja tehnika suhtes, mis tema arvates ei tulene mitte kriitikute irratsionaalsusest, vaid teaduslik-tehnilise ratsionaalsuse suutmatusest kasvavate riskidega toime tulla. Taoliste globaalsete riskidega toimetulek on Becki (2012: 542) arvates igas riigis eraldi võimatu, mistõttu oleks vajalik sisse seada ennekõike globaalne poliitiline kord, mida Beck mõnedes oma kirjutistes nimetab ka *kosmopoliitseks korraks* (Beck & Grande, 2010: 427-437).

Modernsuse üheks oluliseks tunnusjooneks peab Beck ka selle *refleksiivset*¹² olemust. Refleksiivse moderniseerumise kontseptsioon on Becki sõnul oma olemuselt vastuoluline ja see avaldub järgmistes tegurites (Beck, 1994a: 174-175):

¹² Kuna refleksiivsust käsitlevad teoreetikud mõneti erinevalt, siis on seda üheselt üsna raske defineerida. Kõige lihtsustatumalt ja üldisemalt võiks ehk öelda, et refleksiivsuse subjektidel on iseformeeruv ja eneseletotuv olemus. Modernse ühiskonna üha kiirenevas elutempos on raske kõigesse, mis elus ette tuleb, põhjalikult süveneda. Nii toetutakse sageli sellistele teadmistele, mis on kõige kergemini kättesaadavad. Otsuseid langetatakse kas iseenda teadmistele toetudes või usaldades eksperte, kelle tegelikku pädevust ei teata. Märksõnaks on siin kiiresti muutuv olukord, mis eeldab kiire reageerimise valmidust.

- 1) refleksiivse moderniseerumise tekitaja - Lääne industrialiseerumise mudel, mis tänapäeval on saanud globaalseks;
- 2) refleksiivse moderniseerumise subjekt - see on nii individuaalne kui kollektiivne ning siia kuuluvad nii teadlased kui tavainimesed, nii institutsioonid kui organisatsioonid;
- 3) refleksiivse moderniseerumise vahendaja - need on nii teaduslikud, ekspert- kui ka igapäevaelu teadmised;
- 4) refleksiivse moderniseerumise tagajärg - individualiseerumine¹³.

Becki järgi moderniseerubki industriaalühiskond refleksiivselt – riskide jaotumise ja individualiseerumisteoreemi najal (Beck, 2005: 198; Beck & Lau, 2005: 525-526). Individualiseerumise all peab Beck silmas refleksiivsuse produkti, mille kaudu moderniseerumine detraditsionaliseerib¹⁴ industriaalühiskonnale omaseid elulaade. Becki järgi saab refleksiivsuse selgitamisel tugineda rikkuse ja riskide tootmise suhte näitele – alles siis, kui moderniseerumisprotsess detraditsionaliseerib oma alused, mõraneb monism ja hakkavad hägustuma looduse ja ühiskonna vahelised piirid (Beck, 2005: 199). Beck iseloomustab refleksiivset moderniseerumist järgmiselt:

"Refleksiivne moderniseerumine tähendab kogu ühe ajalooepohhi, industriaalajastu, kreatiivset (enese-)hävitamise võimalust. Selle kreatiivse hävitamise subjekt ei ole revolutsioon ega kriisid, vaid Lääne moderniseerumise võit." (Beck, 1994b: 2)

Modernsuse radikaliseerumine on Becki sõnul see, mis lagundab industriaalühiskonna piirjooni ja avab tee teistsugusele modernsusele (Ibid., 3-14). Ta rõhutab, et *refleksiivse moderniseerumise* all ei peeta silmas mitte tavapärast refleksiivsust, vaid ennekõike *enesevastandust* (self-confrontation). See on enesehävituslik refleksiivsus, mis on omane

¹³ Giddensi teoorias on selleks Becki sõnul lahtihaakimine (disembedding) ja uuel viisil kokkusidumine (re-embedding) (Beck, 1994a: 174).

¹⁴ *Detraditsionaliseerimine* modernsusteooriate kontekstis ei tähenda nagu räägitaks ühiskonnast, milles loobutakse traditsioonidest, vaid see viitab sellisele uute tüüpi sotsiaalsele korrale, milles traditsioonide staatus on muutunud (Beck, Giddens, & Lash, 1994: vi-vii). Autorid viitavad, et modernses ühiskonnas peavad traditsioonid end pidevalt kaitsma ja olema avaliku debati sihtmärgiks - see puudutab sooküsimusi, perekonda jm ning selle debati mõjud on globaalsed.

riskiühiskonnale, mis ei suuda enam enda toodetud riskidega toime tulla. Indiviidi tasandil tähendab see, et ühiskond justkui suruks üha enam vastutust üksikindiviidile - see on pealesunnitud situatsioon, milles üksikindiviid peab üha enam iseendale toetuma, omamata tegelikult piisavalt teadmisi nende asjade kohta, mille üle tuleb otsuseid langetada.

Riskide refleksiivsuse kohta ütleb Beck (2009: 11-12), et neil ei ole enam geograafilisi ega ajalisi piiranguid, vaid nad muutuvad kiiresti globaalseteks. Becki järgi iseloomustab riskide refleksiivsust:

- 1) Kosmopoliitne sündmus - 11. september, 2001 on siin heaks näiteks. Üks ootamatu vägivaldne sündmus, traumaatiline šokk, põhjustas globaalse solidaarsuse rahvaste vahel.
- 2) Pealesunnitud piirideülene kommunikatsioon - inimesed on omavahel seotud, kuid igatsevad samas suurema eraldatuse järele. Internet küll ühendab, kuid kätkeb endas samas ka riske, mis sedakaudu liiguvad.

Avalikuks saanud moderniseerumiskriisidel on Becki järgi oma konfliktidünaamika, mida ei iseloomusta enam tootmine ja taastootmine, ega ka klassisüsteem. Refleksiivne moderniseerumine on Becki (1994b: 6) käsitluses ühiskonna enesevastandus koos riskiühiskonna mõjudega, millega industriaalühiskond ei oska enam toime tulla.

Uut tekkinud olukorda iseloomustab Beck järgmiselt:

"Majandus ei vastuta asjade eest, mida ta põhjustab, ja poliitika vastutab asjade eest, mis ei ole tema kontrolli all." (Beck, 2005: 284)

Samal ajal tekib Becki (Ibid., 285) sõnul olukord, kus kasvab ebakindlus kõikides sotsiaalse elu valdkondades ning rahva seas kasvab ühtlasi ükskõiksus poliitika suhtes. Kuna maailm lööb inimeste ümber vankuma, kasvab Becki sõnul igatsus "kõva käe" järele ja välistatud ei ole stsenaarium, kus minevik, millest pole veel üle saadud, saab uuesti võimalikuks. Beck ütleb:

"Moderniseerumist peetakse ratsionaliseerimiseks, kuigi selle juures toimub süsteemiga

midagi niisugust, mis jääb väljapoole teadlikke teadmisi ega ole kontrollitav. Ühelt poolt on industriaalühiskond mõeldav üksnes demokraatiana; teiselt poolt peitub selles algusest peale võimalus, et teadmatusesse tõttu, mis ühiskonda liikuma paneb, muutub ühiskond vastandiks sellele valgustusele ja progressile, millele ta eeldatavasti pretendeerib." (Ibid., 286)

Indiviidi tasandil saab Becki sõnul moderniseerumise tingimustes uued mõõtmed ka sotsiaalne mobiilsus, mis eriti hoogustus peale Teist maailmasõda (Ibid., 100). See paiskab omakorda laiali perekonnad ning inimesed muutuvad sõltumatuks neist tingimustest ja sidemeist, kust nad pärinevad. Sellest saab alguse uuel väärtussüsteemil põhinev *individualiseerumine* (Ibid., 124-126) - varasemale edule orienteeritusele lisandub uut liiki eneseteostuse püüdlus, mis Becki sõnul põhineb 'kohustustel iseenda vastu'. Kui traditsiooniliselt on kohustustel olnud sotsiaalne iseloom, siis tänases ühiskonnas keskendutakse eneseteostusele ja 'oma mina otsingutele', mida võib Becki arvates hõlpsasti egoismi või isegi nartsissismina tõlgendada. Beck peab sellist individualiseerumisprotsessi üleminekustaadiumiks, milles üha suurenev ebavõrdsus eksisteerib samaaegselt detraditsionaliseerunud ja individualiseerunud "klassidejärgse ühiskonna elementidega", kuid millel ei olevat Marxi klassideta ühiskonna visiooniga siiski midagi ühist. Beck kirjutab:

"Sotsiaalsed klassierinevused kaotavad oma identiteedi, mis avaldub elamismaailmades, ning koos nendega tuhmub arusaam, nagu oleks olemas sotsiaalne mobiilsus selles mõttes, et indiviidid liiguvad ühest tajutavast suurest grupist teise. /.../ Ent see ei kõrvalda sugugi ebavõrdsust, mis defineeritakse lihtsalt ümber sotsiaalsete riskide individualiseerumiseks." (Beck, 2005: 126-127)

Nii tajutakse Becki sõnul ka ühiskondlikke riske individuaalseina, mistõttu need muunduvad isiklikeks hirmudeks, rahulolematuseks ja isegi neuroosideks (Ibid., 127). Ta nimetab riskiühiskonnas tekkinud individualiseerumist lausa traagiliseks (Beck, 2012: 543), kuna see tulenevat ekspertüsteemide¹⁵ suutmatusest riskidega toime tulla. Inimesed võõranduvad

¹⁵ *Ekspertüsteem* on oluline termin ka Anthony Giddensi modernsusekäsitluses. See tähistab olukorda, kus üha keerulisemaks muutuv ühiskonnas ei ole inimestel võimalik kõigest põhjalikke teadmisi omada, mistõttu tuleb ka paljudes igapäevaolukordades toetuda ekspertide arvamusele ehk teisisõnu usaldada neid, keda enamasti isegi ei tunta.

Becki väitel ekspertsüsteemidest, kuid neil pole ka millelegi muule toetuda. "Lahtihaakimine ilma uuesti haakumiseta" (disembedding without embedding), nagu Beck seda nimetab.

Becki veendumust, et oleme jätkuvalt modernses ajastus, kinnitab uurimus, mille Beck viis läbi koos Christoph Lau'ga (Beck & Lau, 2005: 525-526). Nimelt jõudsid nad nii teoreetilistele kui empiirilistele põhjendustele toetudes järeldusele, et kõik Lääne ühiskonnad on jätkuvalt modernsed, kuna mingit selget modernsuse põhiprintsiipide muutumist pole toimunud. Pigem on Becki ja Lau sõnul toimunud modernsuse muundumine ning seetõttu teevad nad ettepaneku nimetada käesolev ajastu ümber *teiseks modernsuseks*. Nii kasutavad nad terminit *esimene modernsus* (mõnedes allikates ka *lihtne modernsus*) (Beck & Beck-Gernsheim, 2001: vii) kirjeldamaks ühiskonda, mis toetub rahvusriikidele, milledes sotsiaalsed suhted ja võrgustikud toimivad ennekõike kindlates geograafilistes raamides ning terminit *teine modernsus* (või *refleksiivne modernsus*) (Beck & Lau, 2005: 525-526; Beck & Beck-Gernsheim, 2001: vii) tänapäeva ühiskonna kohta, mida iseloomustab globaliseerumine, individualiseerumine, sugudevaheline revolutsioon, tööpuudus ja globaalsed riskid. Teise modernsuse tegelik ja suurim teoreetiline ja poliitiline väljakutse on Becki ja Lau sõnul asjaolu, et ühiskond peab kõigile nimetatud väljakutsetele samaaegselt reageerima.

Teisest modernsusest rääkides ongi tavapärane, et mõiste autoriks peetakse ennekõike Ulrich Becki¹⁶ (Agazzi, Echeverría & Rodríguez, 2008). Beck on seega üks neist teoreetikutest, kelle arvates ühiskond pole veel postmodernsesse ajastusse jõudnud. Teist modernsust iseloomustab Becki sõnul *kosmopoliitsus* (Beck, 2000: 100), mistõttu ta oma hilisemates kirjutistes kasutab sageli termini *teine modernsus* asemel terminit *kosmopoliitne modernsus* (Beck & Grande, 2010: 411-420). Kosmopoliitset modernsust iseloomustab Beck ennekõike 21. sajandil tekkinud või võimendunud ohtudega - see seob Becki sõnul indiviide ja ühiskondi täiesti uuel viisil, mis osaliselt on indiviidide ja ühiskondade teadliku ja refleksiivse avatuse tulemus - avatus uutele ideedele, reeglitele ja tavadele, kuid teiselt poolt ka täiesti passiivse ja tahtmatu teistsuguse omaksvõtmine. Becki järgi võib muutunud ühiskonda kokkuvõtlikult nimetada

¹⁶ Mõiste *teine modernsus* suhtes ollakse siiski eriarvamusel. Näiteks väidab Mikael Carleheden (1996: 154) oma doktoriväitekirjas, et selle mõiste (die zweite Moderne) võttis esimesena kasutusele hoopis saksa filosoof Martin Seel. Seeli arvates ei piisa modernsuse/postmodernsuse dihhotoomiast ja ta pakub välja trihhotoomia - modernsus/teine modernsus/postmodernsus.

maailmaühiskonnaks, milles on kokku saanud kõik modernsused, ning et toimuvaid protsesse mõista, oleks tema sõnul vaja sellist sotsioloogilist teooriat, mis loobuks rahvuslikust perspektiivist ja universalistlikest eeldustest.

2.1.2 Anthony Giddens

Üks olulisemaid modernsuse teoretikuid on Anthony Giddens (s. 1938), kes on modernse ühiskonna mõistmiseks välja töötanud teoreetilise perspektiivi, millesse ta kaasab ka Ulrich Becki riskiühiskonna mudeli (Giddens, 2007: 128-129). Giddensi (1990: 1) järgi viitab *modernsus* neile sotsiaalse elu ja organisatsiooni vormidele, mis tekkisid Euroopas alates 17. sajandist ja mille mõju on hiljem levinud üle kogu maailma. Selline formuleering paigutab Giddensi sõnul modernsuse ühte kindlasse ajaperioodi ja kindlatesse geograafilistesse piiridesse, kuid ei ütle midagi selle oluliste tunnusoonte kohta. Giddensi järgi on *tänane modernsus* kaasaegne sotsiaalne kord, mis on mineviku välja vahetanud - see pole enam seotud traditsioonide, tavade ja rutiiniga, vaid on ajalooline seisund, mis ühel või teisel viisil on hüljanud kõik selle, mis enne on olnud (Giddens & Pierson, 1998: 15). See on ühiskond, kus erinevalt kõigist varasematest kultuuridest elatakse Giddensi sõnul pigem tulevikus kui minevikus.

Giddensi (1990: 1-3) väitel levib tänapäeval arvamus, mille järgi seisame sellise uue ajastu lävel, mis viib meid modernsest ühiskonnast eemale ning ta rõhutab, et sotsiaalteadused peaksid sellele reageerima. Tema sõnul ei piisa sellest, et võetaks kasutusele selline uus termin nagu *postmodernsus* - ta on isegi veendunud, et me pole modernsest ajastust veel väljunud ja me küll näeme juba täna uue ühiskonna kontuure, kuid see ei olevat selline *postmodernne ajastu*, millest tänapäeval räägitakse. Taolise olukorra kohta on näiteks Ashley Woodward (2009: 2) Lyotard'i parafrapeerides oletanud, et ühiskond on sisenemas postindustriaalsesse ajastusse ja kultuurid postmodernsesse ajastusse. Giddens (1990: 3) ise nimetab tekkinud olukorda modernse sotsiaalse arengu *diskontinuiteetsuseks*. Nii ei ole me tema teooria kohaselt modernsest ajastust küll väljunud, kuid toimumas on *modernsuse radikaliseerumine* (Giddens, 1990: 51-52; Giddens & Pierson, 1998: 116). Giddensi järgi on selle radikaliseerumise kõige iseloomulikumad tunnused, et evolutsionism on lahustunud,

ajalooline teleoloogia on kadunud ja levinud on arusaam konstitutiivsest refleksiivsusest. Lääne privileeeritud asend on kadunud ning kõik see tõukab meid uude ja rahutukstegevasse universumisse. Täna modernset ajastut iseloomustab Giddensi sõnul kolm olulist nähtust - aja ja ruumi distantseerumine, lahtihaakimine (sümboolsed vahendid, ekspertsüsteemid) ja refleksiivsus.

Giddensi (1990: 36-44; 2012: 475) sõnul võib aga konkreetsetes sotsiaalsetes keskkondades näha veel palju kombinatsioone modernse ja traditsioonilise kokkupõimumisest¹⁷. Seega ei saa tema sõnul väita, et modernsus oleks otseselt traditsioonidest loobunud¹⁸. Modernse ajastu omapära seisneb Giddensi sõnul aga selles, et inimesed mõtlevad ja tegutsevad *refleksiivselt*. Giddens (1999: 6) eristab termineid *lihtne modernsus* ja *refleksiivne modernsus* - esimene neist viitab vana tüüpi mittelineaarsetele moderniseerumisele, teine aga eeldab modernse korra piirangutes ja vastuoludes selgusele jõudmist. Enam ei toetuta vaid põlvkondade jooksul läbielatud ja kogetule, vaid teadmistele, mis on pidevas muutumises, mistõttu ei ole võimalik milleski olla lõplikult kindel. Siin ilmneb Giddensi sõnul ka *usalduse* aina olulisem roll - kui traditsioonilises ühiskonnas usaldati peamiselt seda, mida oldi kogetud või mida tunti, siis modernses ühiskonnas tuleb usaldada nii inimesi kui institutsioone, keda või mida ei ole oma silmaga nähtud või mida ei ole omal nahal kogetud. Modernse sotsiaalse elu refleksiivsus seisneb selles, et kõik on pidevas muutumises ning enam pole võimalik toetuda traditsioonilisele - selle asemel muudab uus pealetulev informatsioon pidevalt olemasolevat olukorda ja inimesed peavad suutma sellele kiiresti reageerida. Täna modernne ühiskond on palju refleksiivsem kui varasemad ning inimestel tuleb pidevalt vastu võtta tulevikule orienteeritud otsuseid (Giddens & Pierson, 1998: 115). Nii ei saa me Giddensi (2013: 475) sõnul kunagi kindlad olla, et see teadmine, mis kehtib täna, kehtib ka homme.

Giddensi (1990: 17-21) järgi on üks modernse ühiskonna tunnusjooni ka aja ja ruumi teisenemine. Ta toob välja, et kuigi kõigil eelmodernsetel riikidel oli olemas mingil viisil

¹⁷ Siin on näha, et Giddens on aastate jooksul oma seisukohta traditsioonide ja modernsuse vahekorra suhtes muutnud, kuna aastal 1994 ütles ta otsesõnu, et *modernsus hävitab traditsiooni* (Giddens, 1994: 91).

¹⁸ Giddens (2010: 51) viitab, et mõiste *traditsioon* selles tähenduses, nagu seda täna kasutatakse, on tegelikult kõigest paarsada aastat vana. Nii võib isegi öelda, et modernne ühiskond ei saagi ilma traditsioonideta eksisteerida, või ei saanud seda vähemalt 19. ja 20. sajandil.

ajaarvestus, siis oli see alati seotud koha ja ruumiga, kus viibiti. Nii oli see kuni mehhaaniliste kellade kasutuselevõtuni, mis viidi lõpuni alles 20. sajandil ja mis on üks modernsuse laienemise tähistajaid. Koht sai aina enam fantastiliseks kujutluseks, millekski, mis on kaugel eemal. Modernsuse väljakasvamine tõukas ruumi ajast lahti ja enam ei olnud kõigi sotsiaalsete tegevuste läbiviimiseks ilmtingimata oluline „näost-näku“ kohtuda. Giddensi sõnul on aja ja ruumi nn *lahtihaakimine* ja uuel viisil kokkusidumine (tagasihaakimine) oluline seetõttu, et see eraldab lokaalse ja globaalse¹⁹. Võib öelda, et see oli modernsuse ajaloos hetk, kus tekkis globaalsus, mida traditsioonilistes ühiskondades ei tuntud ja mille tulemusel on modernsed organisatsioonid ja institutsioonid võimelised mõjutama miljonite inimeste elusid nii nagu ei iial varem.

Held (1992: 32) on Giddensi modernsuskäsitluses eristanud neli peamist institutsiooni - kapitalism, industrialism, koordineeritud administratiivne võim ja militaarne võim. Modernsete institutsioonide olemus on Giddensi (1990: 12) hinnangul multidimensionaalne, samas leiab McGrew (1992: 84), et Giddensi jaoks on modernsus sageli ka väga abstraktne. Gilpin (1992: 115-116) on pidanud oluliseks välja tuua, et Giddensi käsitluses muudab abstraktsete süsteemide levik isegi lähisuhete olemust. 'Sõbra' vastand ei olevat enam 'vaenlane', vaid pigem 'tuttav', 'kolleeg' või 'keegi, keda ma ei tunne'. Usaldus, mis varem oli suunatud pigem headele sõpradele ja sugulastele, on abstraktsete süsteemide arenemise tõttu üha enam suunatud anonüümsetele kaaskodanikele ning sedalaadi usaldus on muutunud Giddensi sõnul sotsiaalses elus lausa asendamatuks. Held (1992: 29-36) toob välja ka asjaolu, et Giddensi järgi tõstetakse sotsiaalsed suhted oma lokaalsetest interaktsioonidest välja ning struktureeritakse ümber piiranguteta aegruumis. Giddens jagab need nn lahtihaakimismehhanismid kaheks – *sümboolsete vahendite loomine* ja *ekspertsüsteemide loomine*. Sümboolse vahendina toob ta näiteks raha, mis tänapäeval on muutunud numbriks arvutiekraanil ja mille väärtuse otsustab see, et kõik inimesed aktsepteerivad seda samaväärsena. Garantiisid siin pole, me peame lihtsalt usaldama üksteist ja oma riiki selles, et meie kujutluses on rahal sarnane väärtus.

¹⁹ *Globaalne* on Giddensi (2010: 24) sõnul suhteliselt uus termin, kuna veel 1980-ndate lõpuski esines seda akadeemilises kirjanduses ja ka igapäevakõnes äärmiselt vähe.

Held (1992: 34-36) on samuti rõhutanud usalduse olulisust Giddensi *ekspertsüsteemide* kontseptsioonis ning peab seda üheks modernsele ajastule iseloomulikumaks nähtuseks. Ekspertsüsteemid on Giddensi teoorias omamoodi *lahtihaakimismehhanismid*, mis toetuvad tehnika arengule ja professionaalsele ekspertiisile, ehk teisisõnu tekitavad meis usalduse ja pakuvad teatud garantiisid igapäevaeluga toimetulekuks. Nad on modernses ühiskonnas vajalikud, kuna kõik meie ümber areneb niivõrd kiiresti, et võimatu oleks kõiges, millega igapäevaelus kokku puutume, toetuda vaid iseenda teadmistele ja kogemustele. Giddens (1990: 27-28) toob näite, et me ei karda kõrghoone trepist üles minna, kuigi me ei tea, kuidas hoone on ehitatud ning kas konstruktsioonid üldse vastu peavad. Kuid me ei karda, sest me *usaldame* arhitekte ja ehitajaid, kes hoone konstrueerisid ja ehitasid. Modernse ühiskonna abstraktset olemust näitab Giddensi sõnul muuhulgas seegi, et siinjuures usaldame kedagi, keda me isegi ei tunne. Me liigume ühest ekspertsüsteemist teise ilma, et suudaks neid ekspertsüsteeme kontrollida. Taolist riskidel ja usaldusel põhinevat ühiskonda iseloomustab Giddens kui *kaduvat maailma* (Runaway World) (Giddens, 2007: 128-129; 2010: 20).

Modernne ühiskond, kus paratamatult tuleb igapäevaelus toetuda usaldusele, kätkeb endas suurel hulgal riske²⁰, mis Giddensi sõnul on just modernsele ajastule iseloomulikud. Samas ei tohiks Giddensi arvates tõmmata võrdusmärki terminite *risk* ja *oht* vahele (Giddens & Pierson, 1998: 101). Modernse ajastu riskid on tema väitel pigem kui hinnangud tulevastele ohtudele. Ta toob välja järgmised olulisemad riskide tunnused (Giddens, 1990: 124-125): 1) Riskide globaliseerumine ja samas intensiivsus; 2) Riskide tulenemine inimtegevusest (tehnika ja teaduse arenguga seoses); 3) Institutsionaalsete riskikeskkondade levik (näiteks kapitaliturud); 4) Riskide mõistmine riskidena, st teadmiste lünki ei täideta enam "teadmistega" religioonist või maagiast; 5) Teadlikkus ekspertsüsteemide piiratudusest.

Tegemist on seega riskidega, mis pole inimeste enda valik, vaid riskidega, mis kaasnevad modernse ühiskonna arenguga. Giddensi (1990: 144-145) sõnul on modernsel ajastul kõik inimeste jaoks sellisel viisil *läbipaistmatu*, nagu see iial varem pole olnud, nii et me ei oma enam olukordade üle taolist kontrolli nagu varem. See teeb inimesed ebakindlaks, kuna nad

²⁰ Giddensi termin *risk* on lahutamatu seotud mõistetega *tõenäosus* ja *ebakindlus*. See tähendab, et inimene ei riski, kui tema tegevuse tulemus on sada protsenti kindel. (Giddens, 2010: 36)

tunnevad, et ei saa enam toimuvat mõjutada. Giddens ütleb modernse ühiskonna kohta Becki riskiühiskonna terminit laenates järgmist:

"Riskiühiskond on ühiskond, kus me üha enam elame taolise kõrgtehnoloogia piirimail, mida keegi lõpuni ei mõista ning mis genereerib võimalike tulevikustsenaariumide mitmekesisust. Riskiühiskonna päritolu peitub kahes peamises muutuses, mis meie elu mõjutavad. /.../ Esimene neist on looduse lõpp ja teine traditsioonide lõpp." (Giddens, 1999: 3)

Looduse lõpu all ei mõtle Giddens mitte seda, et loodus täielikult kaoks, vaid peab silmas asjaolu, et mitte miski ei ole füüsilises maailmas enam inimkäest puutumata. Traditsioonide lõpu all peab Giddens silmas, et enam ei juhi meie elusid saatus²¹. See tähendab näiteks, et traditsioonilises ühiskonnas oli *naise saatus* istuda kodus ja kasvatada lapsi ja *mehe saatus* minna kodust välja perele leiba teenima - see traditsioon ei ole tänases Lääne ühiskonnas enam valdav.

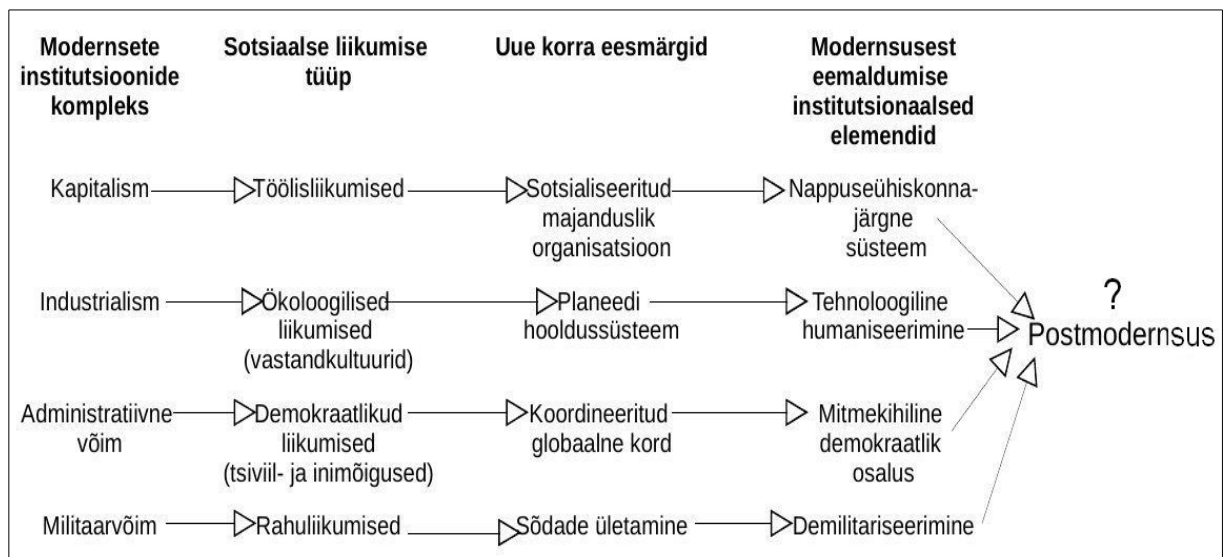
Sarnaselt Ulrich Beckile on Giddensi jaoks üks modernse ajastu olulisi märksõnu ka globaliseerumine (Giddens, 1990: 170-171), kuid ta pakub välja neli globaliseerumise dimensiooni: kapitalistlik maailmamajandus, rahvusriikide süsteem, militaarne maailmakord ja rahvusvaheline tööjaotus (Vt lisaks joonis 1). Kõigi nende nelja dimensiooni taga on Giddensi sõnul aga üks konkreetne nähtus - nimelt meedia. Ta toob välja, et kui trükimeedia poleks levima hakanud, siis poleks kunagi tekkinud informatsiooni üha laienevat levikut - seega on globaliseerumise eeldus Giddensi väitel ennekõike informatsiooni levik.

Ajastut, milles me täna elame, nimetab Giddens *kõrgmodernseks* (high modernity) (Giddens, 1990: 163) - see ongi tema sõnul olukord, kus postmodernse korra kontuurid juba paistavad, kuid oleme pigem *eemaldumas modernsusest*, mitte veel postmodernsusse kohale jõudnud. Giddens oletab, et *postmodernne süsteem* saab olema institutsionaalselt kompleksne ning see komplekssus saab iseloomustama kõiki eelnimetatud nelja globaalsuse dimensiooni. Postmodernse korra kontuuridena toob ta välja jällegi neli dimensiooni: nappusejärgne süsteem (post-scarcity system), mitmekihiline demokraatlik osalus, demilitariseerumine ja

²¹ Ka Kenneth Thompson (1996: 400-401) toob traditsioonilisest ühiskonnast modernsesse ülemineku tunnusjoonena välja, et *saatusesse* uskumise asemel hakati uskuma valikutesse.

tehnoloogiline humaniseerumine. *Nappusejärgse ühiskonna* all peab Giddens (1996: 373) silmas üsna sarnast ühiskonda sellele, kus Ronald Ingleharti (Inglehart & Welzel, 2005: 97-99) järgi domineerivad postmaterialistlikud väärtused. See tähendab, et inimesed loobuvad pidevast majanduskasvu taotlusest ja pöörduvad teistsuguste väärtuste poole. Giddensi järgi ei ole võimalik modernse ühiskonna probleeme lahendada veelgi suurema modernsusega, ehk siis tehnika jätkuv ja pidev areng ei ole tema sõnul ilmtingimata see, mis modernse ajastu riske vähendaks. Pigem mõjub see tema arvates vastupidi (Giddens, 1999: 1). Nappusejärgset süsteemi iseloomustab Giddensi järgi neli dimensiooni: sotsiaalne majanduslik organisatsioon, koordineeritud globaalne kord, sõdade ületamine ja planeedi hooldussüsteem. Seega on ka Giddens seisukohal, et tulevikustsenaariumina on võimalik *globaalne kord*. Modernsuse riskide tagajärjeks võivad Giddensi (1990: 171) sõnul olla aga ka negatiivsed stsenaariumid - majandusliku kasvumehhanismi kollaps, suurenenud totalitaarne võim, tuumasõda või suuremastaabiline sõda ning ökoloogiline katastroof.

Skemaatiliselt võiks Giddensi nägemuses toimuda modernsusest postmodernsusse liikumine nagu järgneval joonisel:

Joonis 1. Modernsusest postmodernsusesse. Giddensi skeem. (Allikas: Held, 1996: 454)

Nii on Giddens omalt poolt küll välja pakkunud variandi, millisel teel modernsest ühiskonnast võiks saada postmodernne ühiskond, kuid ta on seisukohal, et täna me veel postmodernsesse ajastusse jõudnud ei ole.

2.1.3 Jürgen Habermas

Saksa sotsioloogi Jürgen Habermasi (s. 1929) sõnul on see variant modernsusest, mille valgustusfilosoofid 18. sajandil formuleerisid, saanud tänapäeval uue sisu – modernsel ajastul arendatakse objektiveerivaid teadusi ning moraali ja õiguse universalistlikke põhiluseid sellisel viisil, et vabastatakse need kunagistest esoteerilistest kõrgvormidest ning neid kasutatakse praktikas, elutingimuste mõistlikus kujundamises (Habermas, 1996: 83). Habermasi ühiskonnateooria on oma olemuselt dualistlik – see koosneb elumaailmast ja süsteemimaailmast, millel mõlemal on oma organiseeritud olemus (Ibid.). Neil maailmadel on oma ratsionaalsus ja oma loogika. Kui elumaailm on sotsiaalne, kultuuriline ja indiviidikeskne maailm, mis on suunatud kommunikatsioonile, siis süsteemimaailma all peab Habermas silmas poliitikat ja majandust. Elumaailm omakorda jaguneb erasfääriks ja avalikuks sfääriks, kus oluline osa on kommunikatsioonil. See, mis toimub elumaailmas, mõjutab seda, kuidas kujuneb avalik arvamus, mis omakorda mõjutab seda, kuidas kujuneb süsteemimaailm. Avaliku arvamuse kaudu antakse institutsioonidele legitiimsus ja kujunevad välja ühiskondlikud normid.

Barbara Fultneri (2010: 3) järgi võib Habermasi teooriate esimeseks perioodiks lugeda aastaid 1954-1970, mil ta kirjutas oma raamatu "*Teadmised ja inimhuvid*". Sel perioodil arendas Habermas välja teesi, et teaduses on analüüsiobjektid ja tulemuste kehtivus ette ära määratud, kuna selle otsustab *elumaailma* enesestmõistetavus. Samal ajal hakkab ta arendama ka oma avalikkuse kontseptsiooni.

Habermasi teine periood jääb aastatesse 1971-1982, mil ta tegeleb ajaloolise materialismi teooria rekonstrueerimisega, jõudes välja kommunikatiivse tegevuse uurimiseni (Ibid., 4). See periood päädib ühe tema tippteose "*Kommunikatiivse tegevuse teooria*" ilmumisega (Habermas, 1984), milles ta püstitab kolm eesmärki: 1) arendada kommunikatiivse

ratsionaalsuse kontseptsiooni; 2) arendada kahetasandilist ühiskonnakontseptsiooni, mis seoks elumaailma ja süsteemimaailma rohkem kui lihtsalt retooriliselt; 3) *arendada modernsusteooriat*, mis selgitaks tänapäeval esinevaid sotsiaalsete patoloogiate ilminguid. Fultneri (2010: 5) sõnul on Habermasi kommunikatiivse tegevuse teooria loodud võimaldamaks sotsiaalse elu kontseptualiseerimist sellise sotsiaalse elu kontekstis, mis on just modernse ajastu paradoksidega kooskõlas.

Modernsusteooria arendamisele hakkas Habermas veelgi põhjalikumalt keskenduma aastatel 1982-2000 (Ibid., 5) peale "*Kommunikatiivse tegevuse teooria*" ilmumist. Neid aastaid loetakse Habermasi teooriate arengu kolmandaks perioodiks, mil ta väljendab kriitilisust postmodernismi, ajaloolise relativismi ja positivistlike dogmade suhtes. Mendieta (2010: 232) on välja toonud, et eelnimetatud teosega läheb Habermas ühtlasi üle filosoofiliselt maailmakäsitluselt sotsioloogilisele.

Giddens (2007: 124-125) on pidanud vajalikuks välja tuua, et Habermas järgib oma teorias suures osas Karl Marxi ideid, kuid on seisukohal, et need tuleks lähtuvalt tänapäeva situatsioonist ümber vaadata. Ta toob välja Habermasi seisukoha, et kapitalismile ei ole mingit alternatiivi, kuid probleemiks olevat, et kontroll majanduslike protsesside üle on kadunud ja see tuleks tagasi võita, kuna vastasel korral juhivad majanduslikud protsessid inimesi, mitte vastupidi. Üheks viisiks, kuidas seda Habermasi sõnul teha saaks, on *avaliku sfääri* taaselustamine. Selle all peab Habermas silmas demokraatlike protseduuride taaselustamist avatud dialoogi ja diskussioonide abil, mis tema sõnul saavad toimuda tänapäevaste meediakanalite - interneti, televisiooni ja raadio kaudu.

Fultneri (2010: 6-7) hinnangul võib perioodi alates aastast 2001 Habermasi teooriates lugeda tagasipöördumiseks filosoofilisse antropoloogiasse, kuna Habermas tõstatab küsimuse mõistuse ja usu vahekorra - nii huvitub ta diskursuse eetikast ning moraalse ja ratsionaalse käitumise suhetest, olles sügavalt mures arengute pärast, mis võimaldavad näiteks kloonimist ja embrüo siirdamiseelset geneetilist diagnostikat.

Ciaran Cronin (2010: 196-197) on pidanud vajalikuks viidata, et Habermasi püüdu kujundada

postsekulaarse ühiskonna mudelit ei mõjuta mitte ainult eetika ja moraali küsimused, vaid ka aset leidnud poliitilised sündmused, mis on pannud teda arutlema *kosmopoliitse demokraatia* võimalikkuse ja rahvusriikide kestmise teemal. Nii loob Habermas universaalse inimõiguste ja rahvusvahelise õiguse kontseptsiooni, mis lähtub globaalse maailmajuhtimise nõudest ja milles riikideülene kord on seotud vastutusega globaalse rahu ja inimõiguste tagamise eest. Samas ei näe Habermas siiski ette ühe globaalse maailmariigi loomist, vaid uus süsteem integreeriks tema nägemuses suveräänsed rahvusriigid ühisesse globaalsesse konstitutsionaalsesse raamistikku. Legitiimne võim ei ole sel juhul piiratud rahvusriikidega, vaid võib eksisteerida rahvusvahelisel tasandil kas poliitiliste institutsioonide või võrgustiku kujul (Ibid., 205-206).

Eduardo Mendieta (2010: 223-224) sõnul on Lääne sotsiaalteooria kesksed printsiibid olnud otseselt seotud sotsiaalse korra ratsionaliseerumise ja ühiskonna sekulariseerumisega ning *modernsus* on saanud selle uue sotsiaalse ajastu epohhiloovaks tunnussõnaks. Nii on ka Jürgen Habermas oma filosoofilistes, sotsioloogilistes kui ka hilisemates poliitilistes kirjutistes käsitlenud modernsust otseses seoses sekulariseerumisega ning toetunud sotsiaalse korra kirjeldamisel ratsionaalsusele ja eneserefleksiivsusele kui sekulariseerumise tegelikele lõppeesmärkidele.

Üks olulisi märksõnu Habermasi teoorias ongi *eneserefleksioon* (Habermas, 1972). Ta toob esile Hegeli kui esimese teoreetiku, kes näitas, kuidas kriitiline teadvus areneb, läbides erinevaid refleksiooniastmeid ja moodustades seeläbi iseformeeruva protsessi, mis kujundab inimkonna ajalugu. Kuigi eneserefleksiooni peetakse ennekõike modernsuse teooria oluliseks tunnusjooneks, on näiteks Mikael Carleheden²² (1996: 154) viidanud, et Habermasi puhul ei ole tema eneserefleksiooni käsitus piisav selleks, et teda modernsuse/postmodernsuse skaalal positsioneerida. Carlehedeni sõnul käsitleb Habermas modernsust filosoofilisel tasandil, kritiseerides küll modernsuse teooriaid, kuid mitte positsioneerides end kui postmodernsuse esindajat. Selleks, et mõista Habermasi modernsusekäsitlust, on Carlehedeni sõnul vaja

²² Mikael Carleheden on Kopenhaageni Ülikooli Sotsioloogia instituudi dotsent ja programmijuht, kelle üheks uurimisteenaks on modernsusteooriad. Siin viidatud "*Det andra moderna : Om Jürgen Habermas och den samhällsvetenskapliga diskursen om det moderna*" on tema 1996. aastal kaitstud doktoriväitekirj. (<http://www.soc.ku.dk/english/staff/beskrivelse/?id=138313>, 06.04.2013)

täpsemaid mõisteid.

Habermas (2001: 218-219) rõhutab, et avalikkus ja privaatsus on alati omavahel seotud ning probleem tekib siis, kui avaliku ja privaatse sfääri vastastikune suhe on rikutud – inimesel ei õnnestu enam üha keerulisemaks muutuvast elust niiviisi ülevaadet saada, et see oleks tema jaoks avalik.

"Kui kaob avalikkusele olemuslik distants, kui avalikkuse liikmed hakkavad juba üksteise küünarnukke tajuma, siis muutub avalikkus massiks (...) Modernse suurlinna sotsiaalne probleem ei seisne hetkel aga mitte niivõrd selles, et elu on seal liiga linnastunud, kui selles, et ta on hakanud linnaelu olulisi tunnuseid uuesti kaotama. Avaliku ja privaatse sfääri vastastikune suhe on rikutud. Ja rikutud ei ole ta mitte sellepärast, et suurlinnainimene oleks iseenesest massiinimene, keda enam ei huvita privaat sfääri kultiveerimine, vaid tänu sellele, et inimesel ei õnnestu linna kui terviku üha keerulisemaks muutuvast elust enam niiviisi ülevaadet saada, et see oleks tema jaoks avalik. Mida enam linn tervikuna muutub ebaülevaatlikuks džunglaks, seda enam tõmbub inimene tagasi oma privaat sfääri, mida ta üha täiustab, aga lõpuks saab ta siiski tunda, et linlik avalikkus laguneb, ja suuresti tänu sellele, et avalik ruum moondub türanliku liikluse halvasti liigendatud alaks." (Habermas, 2001: 219)

Nii on modernne ühiskond Habermasi arvates sedavõrd fragmenteeritud, et seosed elumaailma ja süsteemimaailma vahel on muutunud keerulisemaks või lausa katkenud.

John B. Thompson (1996: 277-278) on toonud välja, et Habermasi järgi toimub teaduse ja tehnika areng eesmärgilis-ratsionaalse loogika alusel, kuid ta tegevat vahet ühiskonna institutsionaalsel raamistusel ja eesmärgilis-ratsionaalse tegevuse allsüsteemidel. Nii koosneb Habermasi teoorias institutsionaalne raamistus sümboolset interaktsiooni valitsevatest normidest, milles omakorda asetsevad nimetatud ratsionaalse tegevuse allsüsteemid. Habermasi väitel ei vii institutsionaalsel tasandil ratsionaliseerimine ilmtingimata ühiskondlike süsteemide parema toimimiseni, kuigi annab võimaluse emantsipatsiooniks - tootlike jõudude kasv ei ole Habermasi sõnul sama mis 'hea elu' püüdlus. Tema sõnul ei saa sotsiaalseid muutusi seletada vaid tootlike jõudude kasvu kaudu.

Modernse riigi kirjeldamisel tsiteerib Habermas Siegfried Landshut'i, öeldes, et sotsiaalriikliku massidemokraatia põhiseaduslikud institutsioonid arvestavad täisväärtuslikult toimiva avaliku arvamusega:

"Modernne riik eeldab omaenese tõesuse printsiibina rahva suveräänsust, ja viimane omakorda peab olema avalik arvamus. Ilma selle omistusega, avaliku arvamuse seadmiseta igasuguste kõikidele siduvate otsuste autoriteetsuse allika kohale, puudub modernsel demokraatial omaenese tõesuse substants." (Landshut 1953: 586, Habermasi 2001: 303 kaudu)

Seega on Habermasi jaoks modernses ühiskonnas kesksel kohal avalik arvamus. Thompson (2012: 322-323) toob oma raamatus *"Meedia ja modernsus"*²³ välja Habermasi seisukoha, mille kohaselt normid saavad olla tõesed ja institutsioonid legitiimsed vaid juhul, kui kõik asjassepuutuvad on saanud avatult ja takistamatult oma arvamust avaldada ning vastavatele normidele ja institutsioonidele oma heakskiidu anda. Thompsoni sõnul tundub selline nõue liialt range ja tänapäeva vastuoluliste moraali- ja poliitikaküsimuste valguses raskesti rakendatav. Ta oletab, et Habermas on pidanud silmas sellist avalikkust, mis toimus 18. sajandil, kus otsuste langetamiseks tuli silmast-silma kohtuda, mis aga ei toimivat tänapäeval, kus inividid saavad suhelda ajas ja ruumis füüsiliselt kohtumata. Thompson viitab, et tänapäeva modernses ühiskonnas võivad paljud tegevused ja normid mõjutada miljoneid inimesi väga kiiresti ja väga suures ulatuses. Samas on raske uskuda, et Habermas modernse ühiskonna kiirust ei märka, mistõttu on Thompsoniga raske nõustuda. On ju Habermas ise välja pakkunud kosmopoliitse demokraatia idee, mistõttu ta ilmselgelt peab võimalikuks üle riigipiiride, ajast ja ruumist sõltumatut globaalset korda.

Järgmises peatükis teen esmalt lühikese sissejuhatuse postmodernsuse teemasse ning annan seejärel ülevaate kolme postmodernsusteooria esindaja käsitlustest.

²³ Tekstisisene viide on rootsikeelsele väljaandele. Raamatu originaali tiitel on: Thompson, J. B. (1995) *The Media and Modernity. A Social Theory of the Media*. Stanford University Press.

2.2 Postmodernsus kaasaja teoretikute käsitluses

Kui modernse ajastu tunnuste suhtes langevad teoretikute seisukohad suures osas kokku, siis postmodernsuse teooriad tunduvad olevat veel sellises arengujärgus, et paljude teoretikute arvates on raske selle kohta üheseid tunnusjooni välja tuua (Allmendinger, 2000: 25; Bauman, 1992a: xxiv; Thompson, 1992: 252-253). Cambridge ülikooli professor Philip Allmendinger (2000: 25-27) on näiteks seisukohal, et postmodernsus on nii mitmetahuline nähtus, et see omadus juba iseenesest välistab võimaluse vastata küsimusele "mis on postmodernsus?". Seoses enim tuntud Lyotard'i postmodernsuse definitsiooniga, mille kohaselt *postmodernsus on umbusk metanarratiivide suhtes* (Lyotard, 1984: xxiv), toob Allmendinger välja paradoksi, mis samas väites sisaldub. Nimelt, et postmodernsus on sisuliselt teorias kahtlemine ja sel juhul kujutab endast kahtlemist ka postmodernsuses endas.

Samas on postmodernsuse teoretikud seisukohal, et tänased sotsiaalsed muutused nõuavad mõistmiseks varasemast täiesti erinevaid lähenemisi. Gregor McLennani (1992: 328) järgi ei kätke modernsuse kriis ja selle ületamine endast mitte lihtsalt majanduslikku, poliitilist ja kultuurilist protsessi, vaid kriis on kõik viisid, kuidas me sotsiaalset maailma mõistame.

Kui lähtuda näiteks Alberto Martinelli modernsusekäsitlusest, siis võiks isegi järeldada, et postmodernsust ei olegi olemas. Martinelli ütleb:

"Modernsus on protsess, millel ei ole lõppu ja mida iseloomustab katkematu innovatsioon, pidev uue loomine. Olevikus elamine on suunatud tulevikule, milles on pidev uue ihalus ja innovatsiooni edendamise." (Martinelli, 2005: 7)

Kui modernsusel ei ole lõppu, siis ei saa olla ka postmodernsust - vähemalt nii oleme harjunud tõlgendama kõiki termineid, millel eesliide *post-*. Siiski ei soovi ma postmodernsuse eksisteerimisele või puudumisele hinnangut anda enne, kui olen mõnda postmodernsuse teooriat tutvustanud ja analüüsinud. Alustan Jean-François Lyotard'ist, keda peetakse üheks suurimaks postmodernsuse eestkõnelejaks.

2.2.1 Jean-François Lyotard

Jean-François Lyotard'i (1924-1998) postmodernsusteooria on Philip Allmendingeri (2000: 29) hinnangul mõjutatud nii Ferdinand de Saussure strukturalismist, Jacques Derrida poststrukturealismist, Ludwig Wittgensteini keelemängudest kui ka Thomas Kuhni ja Paul Feyerabendi teadusrevolutsiooni ideedest. Oma mõju on Lyotard'i teoorias Allmendingeri sõnul ka Nietzschel ja Weberil ning ta toob välja, et sarnaselt Derridale on Lyotard'i postmodernsusteoorias olulisel kohal keelestruktuuri analüüs - Lyotard'i järgi tuleb selleks, et mõista objektide ja sündmuste tähendust, keskenduda diskursusele.

Kesksel kohal Lyotard'i käsitluses on küsimus teadmiste staatusest enimarenenud ühiskondades, kuna teadus olevat modernse ajastu keskne probleem (Lyotard, 1984: xxiii-xxiv; McLennan, 1992: 331). Teadmiste all pidas ta silmas seda, millises olukorras on teadmised ühiskonnast ja inimestest postmodernsel ajastul. Nii kasutas ta terminit *postmodernne* teadmiste olukorra kirjeldamisel ning toob välja, et see termin on Ameerika sotsioloogide ja kriitikute kõnepruugis kasutuses kirjeldamaks kultuuri seisundit pärast neid muutusi, mis toimusid 19. sajandi lõpust alates ja mis muutsid mängureegleid nii teaduses, kirjanduses kui kunstis. Lyotard asetas need muutused omakorda "narratiivide kriisi" konteksti - *postmodernsus* on tema käsitluses suunatud narratiivide kriisile modernses ühiskonnas. Kui suured narratiivid on siiani toimunud nii teadust kui sotsiaalseid suhteid toetavatena, siis nüüd on nad Lyotard'i sõnul muutunud ebausaldusväärseteks ning just postmodernne kontekst on see, mis seda ebausaldusväärsetust tekitab. Terminit *modernne* kasutab ta sellise teaduse tähistamiseks, mis legitimeerib end viidates metadiskursusele ja mis Lyotard'i järgi koosneb kahest levinud müüdist - üks, mille järgi teadus on tee inimkonna vabadusele ja teine, mis viitab teadmiste ühtsuse võimalikkusele. Kui suured narratiivid kuuluvad modernse teaduse juurde, siis postmodernne tehnoloogiate areng kaotab need, tekitades mitmeid paralleelseid tõdesid ja mõttesüsteeme. Teaduslik teadmine on Lyotard'i (1984: 3-4) enda sõnul teatud diskursus ning tema arvates oleks õiglane öelda, et juhtiv teadus on tegelikult tegelnud tehnoloogiliste transformatsioonidega, millel kõigil on teadmistele oma mõju. Nii asendub Lyotard'i sõnul mõtlemine arvutite hegemooniaga ja teadmised muutuvad millekski, mis eksisteerivad nõ inimestest väljaspool.

Lyotard (1984: 3-5) püstitab hüpoteesi, et teadmiste staatus muutub, kuna ühiskonnad sisenevad postindustriaalsesse ajastusse ning kultuurid samal ajal postmodernsesse ajastusse. Lyotard'i järgi algas juba 1950-ndatel aastatel periood, mida iseloomustab tehnologiseerumine ja informatsiooni levik. Tekkinud infoühiskonnas kaovad sellised 'suured narratiivid'²⁴ nagu näiteks valgustusaja ideed ja kehtima hakkab palju 'tödesid'. Teadmised merkantiliseeruvad ja kuigi neid 'toodetakse' ühes konkreetses riigis, ei ole need informatsiooni kiire leviku tõttu enam selle riigi omad, kust nad pärit on. Kuna postmodernses ühiskonnas muutuvad teadmised kaubaks, on neil oma vahetusväärtus. Ühtse metanarratiivi puudumine teeb kultuuri pluralistlikuks.

Kuna postmodernses ühiskonnas ei kehti mitte millegi suhtes üks ja ainus tõde, siis on Lyotard'i (1984: 66) jaoks ka konsensus pigem diskussiooni vaheetapp, mis paratamatult saab lõppeda vaid paraloogiaga²⁵ (paralogy). Kuna igasugune diskussioon on tema sõnul heterogeenne, ei saa ka konsensus olla legitiimne, kuna diskussioon ei lõpe konsensussega. Taoline seisukoht asetab küsimärgi alla avaliku arvamuse ühiskonda mõjutava olemuse võimalikkuse, kuna arvamuste paljusus ei saaks justkui kunagi tekitada konsensust ning olla seega legitimeerivaks vahendiks ühiskonnaprotsesside suunamisel.

Modernse teaduse ajaloos näeb Lyotard kahte suurt domineerivat narratiivi - üks, mis pärineb valgustusajastust ja mille sõnumiks on, et teadmised annavad vabaduse ning teine, mis põhineb vaimsuse ideel ja mis väljendub läbi kultuuri. *Postmodernne* ajastu on

²⁴ Fredric Jameson (2002: 4-5) on välja toonud, et see ei tähenda täielikku lahtiütlemist minevikust, vaid pigem on suurte narratiividega kõrvale heidetud ilusamad filosoofilised ja kirjanduslikud ajalookirjeldused, mis Lyotard'i sõnul tuleks tänapäeva võtmes ümber kirjutada. Jamesoni sõnul on Lyotard'i 'suurte narratiivide lõpp' ise üks suur narratiiv.

²⁵ Termin 'paralogy' tõlge 'paraloogia' on minu subjektiivne valik, kuna minu hinnangul ei ole eesti keeles sellele omakeelset vastet. Ka ei leidnud ma eestikeelseid materjale, kus oleks *paraloogiat* kirjeldatud. Lyotard'i käsitluses on *paraloogia* otseselt seotud paljude väikeste narratiivide esilekerkimisega. Valitseb teadmiste pluralism, milles suured narratiivid on kaotanud legitiimsuse, mistõttu tuleb anda legitiimsus paljudele, sageli isegi omavahel vastuolus olevatele väiksematele narratiividele. Legitiimsuse andmine olukorras, kus pole enam võimalik suurtele narratiividele toetuda, eeldab õiglast süsteemi, mis legitimeeriks tekkinud pluralismi ja toetuks täiesti uutele alustele - taolise olukorra legitimeeriv printsiip ongi Lyotard'i sõnul *paraloogia*. Nii peaks paraloogia suutma hõlmata postmodernsel ajastul esinevaid vastuolusid, mitmekesisust ja paradokse ning samas tagama legitiimsuse olukorras, kus kõik kiiresti muutub, pidevalt kerkivad esile uued teadmised ja konsensusse saavutamine ei ole enam võimalik. Lyotard'i jaoks ei ole õigeid ega valesid seisukohti ning paraloogia ongi võimalus tagamaks legitiimsus pideva innovatsiooni ja uute teadmiste esilekerkimise tingimustes.

metanarratiivide suhtes umbusklik - infoühiskonnas on tekkinud narratiivide paljusus (Lyotard, 1984: 7). Umbusk metanarratiivide suhtes on paljastanud Lyotard'i sõnul tegelikkuse, teooriate ja erinevate diskursuste narratiivse olemuse - nii on narratiivne mudel saanud postmodernsel ajastul vajalikuks, kuid uut metanarratiivi pole tema väitel enam võimalik püstitada.

Samas ei saa Lyotard'i järgi modernset ja postmodernset ajastut teineteisest päris selgepiiriliselt eraldada, sest nagu ta ise on öelnud:

"Mis on siis postmodernsus? /.../ Ta on kindlasti osa modernsusest." (Lyotard, 1984: 79; 2000: 1427)

Kui modernset ajastut iseloomustatakse kui valgustusajastu nähtust, mil kasvas usk ratsionaalsesse subjekti, siis postmodernsest ajastust rääkides peaks eeldatavasti ainuüksi liides *post-* osutama sellele, et postmodernne ajastu saab alguse pärast modernset ajastut. Postmodernsuse teoretikud ise siiski nii ei arva - Lyotard'i järgi peaks postmodernsus tulema lausa enne modernsust:

"Töö saab modernseks vaid siis, kui ta on kõigepealt olnud postmodernne²⁶." (Lyotard, 1984: 79)

Lyotard'i sõnul on suured narratiivid juba algusest peale problemaatilised, kuna delegitimeerumine oli neisse sisse programmeeritud juba 18. ja 19. sajandil (Lyotard & Brügger, 2001). Nii on varjatult postmodernsus olnud tegelikult modernsuse allikaks tekitades legitiimsuse konstitutsionaalse probleemi.

Kaasaja ühiskonna uurimisest rääkides toob Lyotard (1984: 11) välja õige metodoloogia valimise olulisuse. Tema sõnul on vähemalt poole sajandi jooksul eksisteerinud kaks peamist representatiivset mudelit ühiskonna kirjeldamisel - üks, mille kohaselt ühiskond moodustab funktsionaalse terviku ja teine, mille kohaselt ühiskond jaguneb kaheks. Esimese näiteks toob Lyotard Teise maailmasõja järgse Talcott Parsons'i ja tema koolkonna mudeli ja teiseks

²⁶ Ingl.k. *"A work can become modern only if it is first postmodern."*

marksistliku klassiühiskonna mudeli. Taoline metodoloogiline lõhe on Lyotard'i sõnul pärit 19. sajandist ning idee, et ühiskond moodustab orgaanilise terviku ja ilma selleta ei ole ühiskonda, pärineb prantsuse koolkonna teoreetikutelt. 1950-ndatel tuli Parsons välja uue kontseptsiooniga - nimelt, et ühiskond on isereguleeruv süsteem. Lyotard nimetab seda perioodi postindustriaalseks (mitte postmodernseks), tuues uue kontseptsiooni peamise mõjutajana välja ühiskonna arvutiseerumise. Teadmised on ühiskonnas saavutanud postmodernse olemuse - neil ei ole enam iseseisvat väärtust, vaid nad on omandanud teatud vahetusväärtuse. Lyotard (1984: 5, 16-17) toob välja ka informatsioonivahetuse pealetungi, arvutiajastul kiiresti levivad teadmised ühises küberruumis ning informatsiooni võimu.

Postmodernses ühiskonnas esilekerkiva nähtusena toob Lyotard (1984: 14) välja, et rahvusriigid, parteid, ametid, institutsioonid ja ajaloolised traditsioonid kaotavad oma atraktiivsuse. Kuna metanarratiivid enam ei toimi, on tekkinud kultuuriline mitmekesisus.

Lyotard'i *postmodernsuse* käsitluses ilmneb kaks erinevat lähenemist - epohhiloov ja modaalne (Lyotard & Brügger, 2001). Esimene viitab postmodernse ajastu suurte narratiivide legitiimsuskriisile (epohhiloov) ja teine suurte narratiivide sisemisele konstitutsionaalsele kriisile modernsuse olemuses (modaalne).

2.2.2 Jean Baudrillard

Jean Baudrillard (1929-2007) on üks tänapäeva tuntumaid prantsuse mõtlejaid ja visionääre, kelle ideed on teoreetikute sõnul mõjutanud paljusid valdkondi kunstist poliitikani ja teadusest tehnikani (Clarke et al., 2009; Kellner, 2006). Baudrillard hakkas oma postmodernsuse teooriat arendama alates 1980-ndatest aastatest ja teda peetakse prantsuse postmodernse teooria guruks ning postmodernsuse eestkõnelejaks. Baudrillard'i varasemad tööd olid Kellneri (2006) hinnangul suures osas mõjutatud Roland Barthes'i töödest, keda järgides ta näiteks väitis, et mood, sport ja meedia toodavad süsteeme, millel on oma reeglid, koodid ja loogika. Kellner toob välja, et just Barthes'ist inspireerituna hakkas Baudrillard uurima tarbimisühiskonda, tehes seda nende objektide ja märkide süsteemi abil, millest täna meie igapäevaelu koosneb. Nii võttis Baudrillard näiteks kaupade kirjeldamisel kasutusse termini

tähendusväärtus (sign-value), mis inimeste jaoks on samaväärne kasutusväärtusega, kuigi tähistab mitte objekti ennast, vaid objekti tähendust märkide ja objektide süsteemis. Selle järgi on tarbimisühiskonnas majad, autod, riided jm seda prestiižsemad, mida kõrgemal nad asetsevad teatud tähendussüsteemis. Sellises ühiskonnas, kus kõik on ostetav ja müüdiv, toimub Baudrillard'i sõnul täielik võõrandumine, mille tulemusena tehnika ja asjad hakkavad inimeste üle domineerima ning kõik inimlikud omadused jäävad tagaplaanile.

Modernsuse lõppu kirjeldab Baudrillard (1999: 116-118) hüperkaubamajade näite abil, millel ei olevat enam mingit seost kauplemisega, vaid mis olevat oma olemuselt simulatsioonipoolused, mille ümber kujuneb välja *midagi muud kui modernsus*. Need uued objektid on Baudrillard'i sõnul kõikide funktsioonide hüperreaalsused, mis toimivad igas ilmakaares ja on samaaegselt ka uute kriiside või katastroofide keskused.

Baudrillard toob välja modernse ühiskonna paradoksaalsuse:

".../ Aga vastu võidukat abstraktsiooni, vastu pöördumatut monopoli, tõstatub nõue, et midagi ei anta samas tagasi saamata, midagi ei võideta samas kaotamata, midagi ei toodeta ilma, et samas midagi hävitataks, midagi pole kunagi isegi räägitud ilma, et sellele vastataks. Lühidalt öeldes kummitab süsteemi sümboolne nõudlus." (Baudrillard, 1975: 147).

Kellner (2006) on pidanud vajalikuks välja tuua, et Baudrillard eristab modernset ja postmodernset ühiskonda selle alusel, kuidas need on organiseeritud - modernset ühiskonda kujundavad Baudrillard'i järgi erinevad tootmisviisid ja kasu, mida neist saadakse; postmodernne ühiskond on seevastu organiseeritud simulatsioonide abil. Nii on Baudrillard'i järgi modernse ja postmodernse ühiskonna vahel sama suur lõhe kui kunagi oli modernse ja eelmodernse ühiskonna vahel. Kellner viitab ka Baudrillard'i Marxi järgivale väitele, mille kohaselt modernne ajastu oli kapitalismi ja kodanluse ajastu, milles töövõtjaid ekspluateeriti kapitali poolt. Baudrillard kuulutab otsesõnu nii poliitilise majanduse kui modernse ajastu lõppu:

"Töölisklassi lõpp. Tootmise lõpp. Poliitilise majanduse lõpp. Sellise tähistava/tähendava dialektika lõpp, mis lihtsustab teadmiste ja tähenduste akumulereerumist, lineaarse süntagma

kumulatiivse diskursuse lõpp. Ja samaaegselt vahetusväärtuse/kasutusväärtuse dialektika, mis teeb ainsana akumulatsioonide ja sotsiaalse tootmise võimalikuks. Lineaarse dimensiooni diskursuse lõpp. Kaupade lineaarse dimensiooni lõpp. Märkide klassikalise ajastu lõpp. Tootmisajastu lõpp." (Baudrillard 1976, Kellner'i 2006 kaudu).

Kellner (2006) toob välja ka Baudrillard'i seisukoha, mille järgi elame täna ajastul, kus informatsioon ja kommunikatsioon on asendanud tootmise. See on simulatsioonide ajastu, kus varasema tootmise asemel on ühiskonna organiseerimise viisiks sotsiaalsed reproduktsioonid.

Baudrillard'i (1999: 9-10) järgi ei pea reaalne enam olema ratsionaalne. Reaalsus on asendunud reaalsuse märkidega ning tekkinud on omamoodi hüperreaalsus, milles toimub mudelite kordumine ja erinevuste simuleeritud genereerimine. Samas väidab Baudrillard, et mitte ükski tänapäeva ühiskond ei suuda hakkama saada oma leinaga reaalsuse, võimu ja sotsiaalsuse kadumise pärast (Ibid., 44). Püüdes kõike seda kunstlikult ellu äratada, püütakse tema sõnul seda tegelikult vältida. Ta spekulatsioonid isegi, et sel viisil käitudes võib lõpuks sotsialismini jõuda - nii nagu religioonid on sündinud Jumala surmast, võib tema sõnul sotsialism sündida sotsiaalsuse surmast.

Riskidest rääkides mainib ka Baudrillard (1999: 54-56) tuumaenergiat - tuumaohut kinnitavat tema sõnul kõikjal maailmas valitsevat vägivaldasüsteemi ja inimeste ette seatud valikute juhuslikku paigutust. Inimesi juhivad viimse üksikasjani neutraalsed, eristamatud ja ekvivalentsed märgid, kuid tõeline võrrand olevat mujal - selle tundmatuks on simulatsioonimuutuja, mis muudab isegi tuumaarsenali simulaakrumiks²⁷, mis meie üle valitseb ja muudab meie elu panusteta panuseks, mis on juba eelnevalt väärtuse kaotanud. Baudrillard'i sõnul ei halva meie elu mitte aatomihävingu otsene oht, vaid selle tõkestamine, kuna kõik teesklevat tuumaohu reaalsust olukorras, kus häving on tegelikult ebatõenäoline. Ta võrdleb tuumaohu tõkestamist rahvusvahelise kapitaliga, mille voolamisest piisab, et omada kontrolli kogu maailma käibe üle. Nii piisavat tuumaorbiidil ringlevast *hävitamisrahast*

²⁷ *Simulaakrum* on keskne termin Baudrillard'i postmodernsusteoorias. See tähistab maailma, kus tegelikkus ja näivus on üheks sulandunud. Reaalsuse asemel on hüperreaalsus, kus domineerivad simulatsioonid. See on maailm, kus ei tehta enam vahet reaalsel ja virtuaalsel. Simulatsioonid on asendanud tegelikkuse ja loonud oma iseseisva reaalsuse.

selleks, et kogu maailma vägivalda kontrolli all hoida.

Modernse ühiskonna reaalse ohuna toob Baudrillard (1999: 108-109) välja *implosiivse*²⁸ vägivalda (eksplosiivse vastand), mis tuleneb süsteemi küllastumisest ja kokkutõmbumisest. See on vägivald, mida me Baudrillard'i sõnul ei oska enam analüüsida, kuna see pole traditsiooniline ning selle vägivalda loogika on meile võõras. See on vägivald, mille põhjuseks on ühiskonna ülemäärane tihenemine, süsteemi ülereguleerimine ning ülekoormatud informatsiooni- ja teadmistevõrgustik.

Kellner (2006) on välja toonud asjaolu, et Baudrillard'i teoorias on üheks oluliseks märksõnaks *kadumine* - kõik kaob - reaalsus, maailm, kunst, poliitika. Nii kaovad Baudrillard'i järgi postmodernses maailmas ka sotsiaalsed klassid, sugu ja diferentseerumine ning maad võtab de-diferentseerumine ja tähenduste kadumine.

"Postmodernsus ei ole optimistlik ega pessimistlik. See on mäng jälgedega, mis on hävitatud. Seepärast olemegi 'post' - ajalugu on peatunud, oleme teatud sorti post-ajaloos, mis on ilma tähenduseta. Selles ei leia mingit tähendust. Teisisõnu peame me sellesse liikuma nagu see oleks mingit sorti tsirkulatiivne gravitatsioon. Me ei saa enam öelda, et see oleks progress. See on liikuv olukord. Kuid see pole üldse halb. Mulle on jäänud mulje, et postmodernismis²⁹... on püüe taasavastada teatud rahulolu asjade ironias, asjade mängus. Praegu keerleme täielikus lootusetuses - kõik mõisted, kõik on tehtud. Mida me saame teha? Mis meist saab? Ja postmodernsus on püüe - võib-olla lootusetu, ma ei tea - jõuda punkti, kus on võimalik elada sellega, mis on alles jäänud. Enam kui midagi muud on see ellujäämine allesjäänu hulgas." (Baudrillard Kellneri, 1989: 117 kaudu)

Baudrillard'i järgi domineerib modernsel ajastul tootmine ja tööstuskapitalism ning uue postmodernse ajastu tulekut iseloomustavad simulatsioonid ja uued tehnoloogia, kultuuri, ühiskonna ja kogemuste vormid (Ibid.). Kui modernsust peegeldas laienemine, diferentseerumine, energia ja liikumine, siis postmodernsust iseloomustab de-

²⁸ *Implosiivne* vägivald on Baudrillard'i käsitluses plahvatuslikult sissepoole suunatud vägivald.

²⁹ Baudrillard kasutab siin terminit *postmodernism*, kuna tsiteeritud peatükk käsitleb kunsti, arhitektuuri ja kultuuri arengut postmodernses ühiskonnas. Kuigi minu magistr töö ei käsitla postmodernismi, tõin selle lõigu välja, kuna Baudrillard kirjeldab siin väga tabavalt postmodernse ühiskonna olemust.

diferentseerumine, hüperreaalsuse teke ja inert. Uues ühiskonnas kaovad kõik modernsuse peamised tunnusjooned - tootmine, tähendused, reaalsus, võim, sotsiaalsus ning tekib uut tüüpi sotsiaalne kord. Kenneth Thompson (1992: 243) on pidanud vajalikuks välja tuua, et Baudrillard peab postmodernse ajastu üheks olulisemaks tunnusjooneks just kommunikatsiooni levikut läbi massimeedia (eriti televisiooni) ja tarbimisühiskonna tekkimist. Reaalsuse kadumise all peabki Baudrillard (2009: 10-15) silmas meedia, virtuaalse reaalsuse ja võrgustike ajastu pealetungi.

Nii on reaalse maailma juured Baudrillard'i (Ibid.) sõnul modernses ajastus, kuna tol ajal hakkas maailm muutuma teaduse esilekerkimise ja tehnoloogia läbimurde tõttu. Nii sai paradoksaalselt reaalse maailma kadumine alguse juba selle tekkimise ajal. Baudrillard'i järgi hakkabki iga representatsioon kaotama oma jõudu juba sel hetkel, kui ta on omale nimetuse saanud, st. tegelikkus kaob kontseptsiooni. Ta toob näiteks globaliseerumise, mis tänaseks on saanud ilmselgeks faktiks, kuid mille reaalsuse üle vaieldakse ning oletab, et see võib olla seepärast, et globaliseerumise kõrghetk on saavutatud ja täna on meil tegemist juba millegi muuga, millele me pole veel nimetust andnud. Nii oletab Baudrillard, et reaalsuse ülekülluses on inimesed tänu tehnika arengule nii mentaalselt kui materiaalselt võimelised kasutama ära kogu oma potentsiaali ja seejärel kaduma, vandudes alla kunstlikule maailmale, mis võiks olla materiaalsuse kõrgeim aste. Baudrillard näeb seda järgmiselt:

"Selle vastupandamatu protsessi lõpus, mis viib perfektselt objektiivse universumini, mis pole enam subjekt; seda pole enam keegi nägemas. See maailm ei vaja meid enam, ei vaja ka meie esindatust. Ja seal ei ole tõepoolest meist enam mingit võimalikku representatsiooni."
(Baudrillard, 2009: 34)

Tähenduse kadumise all peab Baudrillard (1999: 119-125) silmas informatsiooni kiiret levimist meedias - meedia üksi loob sündmuse, sõltumata sõnumi sisust. Tema sõnul on tegemist mudeliga, mille efektiivsus seisneb vahetus toimes ning mis genereerib korraka nii sõnumit, meediumi kui "reaalsust", neelates kõik tähendused. Kiirus on Baudrillard'i (2007: 13) sõnul ka üheks pealiskaudsuse tekkimise põhjuseks, tuues kaasa asjade nähtamatuks muutumise ning lõpuks kadumise.

Baudrillard'i teooria on fataalne, kuulutades kõige selle lõppu, millega inimkond on harjunud elama ja toime tulema. Ise peab ta end nihilistiks (Baudrillard, 1999: 225-227) ja nihilismi kumab tõepoolest paljudest tema tekstidest. Kui 19. sajandi modernne revolutsioon seisnes Baudrillard'i sõnul näivuste radikaalses hävitamises ning maailma hülgamises tõlgenduste ja ajaloo vägivalla küüsi, siis 20. sajandil toimus postmodernne revolutsioon, kus omakorda hävitati tähendused. Maailm, nagu ka inimesed selles, liigub Baudrillard'i sõnul vaid inertsil teel kõige kadumise suunas.

2.2.3 Zygmunt Bauman

Zygmunt Bauman (s. 1925), Leedsi Ülikooli sotsioloogia emeriitprofessor, on üks tänapäeva globaalse ajastu olulisemaid mõtlejaid (The Bauman Institute, 2012). Produktiivse uurijana on ta andnud olulise panuse nii sotsiaal- kui poliitilisse teoriasse ja filosoofilisse mõtlemisse. Valdkondi, millest Bauman on kirjutanud, on palju - eetika, kunstiteooria, meedia ja kommunikatsioon, kultuuriuuringud ja teoloogia. Modernsusteooriasse on ta lisanud omapoolse panusena unikaalse mõiste *vedel modernsus* (liquid modernity), mis on mõjutanud rahvusvahelisi uurimusi kõigis eelnimetatud valdkondades. Nimetatud terminiga seoses kasutab ta oma töödes metafoori *vedel* (liquidity) iseloomustamaks üha enam individualiseeruva ja globaliseeruva ühiskonna vedelikutaoliselt muutuvat olemust. Bauman on loonud oma postmodernsusteooria, kuid tema seisukohad postmodernse ajastu kohta ei ole siiski nii radikaalsed, kui paljudel teistel postmodernsuse teoreetikutel (Kivisto, 2013: 514).

Tony Blackshaw (2005: ix) on oma Zygmunt Baumanist kirjutatud raamatus öelnud, et Bauman tahtis saada sotsioloogiks, kuna ta soovis muuta maailma ning just seetõttu on tema sotsioloogia ennekõike kriitika modernsuse aadressil. Baumani kirjutatut liigitatakse nii modernse kui postmodernse sotsioloogia hulka³⁰. Näiteks toob Georg Ritzer (1997: 155) välja, et Baumani "*Seadusandjad ja interpreedid*"³¹, "*Modernsus ja holokaust*"³² ning "*Modernsus ja ambivalentsus*"³³ kuuluvad modernse sotsioloogia kirjanduse hulka, samas kui

³⁰ Baumanist kirjutades toon välja ka tema seisukohad modernsuse kohta, et anda ülevaade tema käsitluse kujunemisest postmodernsusteooria suunas.

³¹ *Legislators and Interpreters*, 1987

³² *Modernity and the Holocaust*, 1989

³³ *Modernity and Ambivalence*, 1991

"Postmodernne eetika"³⁴, "Elu fragmentides"³⁵ ning "Postmodernsus ja selle ebamugavused"³⁶ postmodernse sotsioloogia hulka. Hiljem on Bauman kirjutanud veel mitmeid raamatuid, mida võib samuti postmodernse sotsioloogia alla liigitada ("Globaliseerumine", "Vedel modernsus", "Vedel elu", "Vedel hirm", "Vedel aeg: Elades ebakindluse ajastul", "Kultuur vedelas modernses maailmas")³⁷. Pea kõigi eelnimetatud teoste pealkirjades figureerib termin *vedel*³⁸ (liquid), mis juba iseenesest viitab selgelt Baumani postmodernsuse kontseptsioonile.

Modernsuse üle arutledes küsib Bauman (1998: 4), kui vana on modernsus ja vastab ise, et sellele küsimusele ei ole ühest vastust, kuna selles pole siiani kokkuleppele jõutud. Ta toob välja modernsuse ambivalentse olemuse, milles kord ja kaos eksisteerivad koos nagu *modernsed kaksikud* ning ütleb, et me püüame seda maailma mõista läbi eituste:

"Me püüame mõista seda enamasti läbi eituste: me ütleme, milline see maailm ei olnud, mida ta ei sisaldanud ja mida ta ei teadnud. See maailm vaevalt oleks end nendes kirjeldustes ära tundnud. Ta poleks mõistnud, millest me räägime." (Bauman, 1998: 4)

Nii viitab ta maailma muutunud olemusele, tuues samas välja modernses intelligentsuses ilmneva tähenduste paljususe ja kognitiivse dissonantsi (Ibid., 9). Definiitsioonide mitmetähenduslikkus ja vastuolulisus seab piirid nii võimule kui suveräänsusele ning maailma läbipaistvusele üleüldiselt. See teeb modernse eksistentsi Baumani sõnul justkui kummituslikuks ning modernse teadvuse kahtlevaks ning teadlikuks üha uutest kaostest, mis üksteise järel justkui kihtidena paljastuvad. Baumani järgi modernne teadvus kritiseerib, hoiatab ja informeerib.

Modernse ajastu rahutut olemust iseloomustab Bauman järgmiselt:

"Modernsus on see, mis ta on - obsessiivne marss edasi - mitte, et alati aina rohkem tahetaks,

³⁴ *Postmodern Ethics*, 1993

³⁵ *Life in Fragments*, 1995

³⁶ *Postmodernity and its Discontents*, 1997

³⁷ *Globalization, The Human Consequences*, 1998; *Liquid Modernity*, 2000; *Liquid Life*, 2005; *Liquid Fear*, 2006; *Liquid Times: Living in an Age of Uncertainty*, 2006; *Culture in a Liquid Modern World*, 2011.

³⁸ Eesti keelde on tõlgitud ka kui *voolav* - ma ei pea seda päris täpseks, kuna voolamine on pigem ühesuunaline protsess, mis iseloomustab modernset ajastut. Baumani *liquid* on mõeldud seevastu iseloomustama postmodernset ajastut, mis ei suuda oma vormi ega tingimusi stabiilsena hoida - niisamuti nagu vesi, mis pidevalt muutub kui tingimused keskkonnas muutuvad.

kuid miski pole kunagi piisav. /.../ Marss peab kestma edasi, kuna kõik kohad, kuhu jõutakse, on vaid ajutised peatuspaigad." (Bauman, 1998: 10-11)

Modernsuse tugevuse peamiseks allikaks peab Bauman selle fragmenteeritust (Ibid., 12). Selline fragmenteeritud maailm on tema sõnul lihtsalt juhitud, sest kuna kõik olevat kontrollitav, siis tegelikult polevatki küsimus maailma juhitavusest kunagi päevakorras. Indiviidi vabadus ongi Baumani arvates modernsel ajastul piiratud, kuna teda pidevalt kontrollitakse (Bauman, 1989: 4).

Baumani modernsust käsitlevatest kirjutistest ilmneb ka tema negatiivne suhtumine modernsesse ajastusse. Nii nimetab ta näiteks modernse tsivilisatsiooni mittevägivaldset olemust lihtsalt illusiooniks (Bauman, 1991: 96-97). Enamgi veel - tema sõnul on tsivilisatsiooni mittevägivaldne olemus lausa legitimeeritud müüt, kuna terrorism ja piinamine ei ole tema hinnangul enam vaid kire väljendus, nii nagu see barbarite ajal oli, vaid on saanud lausa poliitilise ratsionaalsuse instrumendiks³⁹.

1980-ndatel aastatel hakkab Bauman aina enam kasutama terminit *postmodernsus* iseloomustamiseks sotsiaalseid ja poliitilisi muutusi Läänemaades (Bauman, 1992a). Dennis Smith (2001: 114) on välja toonud, et 1980-ndate keskpaika peetaksegi Baumani teooriate arengus pöördeks postmodernsuse teooria poole. Taoline postmodernne ühiskond on Baumani järgi oma olemuselt üha enam globaliseeruv ja individualiseeruv tarbimisühiskond. Baumani (1997: 95-96) jaoks on oluline eristada termineid *modernsus/postmodernsus* terminitest *modernism/postmodernism*, kuna viimaste all peab ta silmas kunsti, kultuuri ja filosoofiaga seonduvat. Ta lausa rõhutab, et *modernsus (modernity)*, selles tähenduses nagu tema seda kasutab, ei ole mitte mingil viisil identne *modernismiga (modernism)* (Bauman, 1998: 17). Modernsuse all peab ta silmas ajaloolist perioodi, mis algas 17. sajandil Lääne-Euroopas koos suurte sotsiaalsete ja struktuursete muutustega - kultuurilises plaanis valgustusaja ideede

³⁹ Zygmunt Bauman on rahvuselt juut ja ilmselt tulenevalt sellest kirjutanud palju holokaustist, mida ta peab üheks modernse ajastuga kaasnevaks negatiivseks nähtuseks ja millele ta sageli ka oma modernsust käsitlevates töödes viitab. Gerard Delanty (2000: 52) on holokausti ja muid modernse aja negatiivseid ilminguid nimetanud *modernsuse patogeneesiks*.

levikuga ja sotsiaalses plaanis muutustega, mille põhjustas industrialiseerimine⁴⁰.

Üks esimesi kirjutisi, milles Bauman (1989: 1) postmodernsust mainib, on tema raamat "*Seadusandjad ja interpreetid*" (Legislators and Interpreters), kuid seal ei kasuta ta terminit *postmodernsus* veel sotsiaalse seisundi iseloomustamiseks, vaid kirjeldamaks intellektuaalsuse uut olemust. Modernse ja postmodernse erinevustest rääkides toobki Bauman selles välja erinevused maailma olemuse *intellektuaalsel mõistmisel*, eriti just, mis puudutab sotsiaalse maailma *mõistmist* (Ibid., 3). Kuid ta rõhutab, et ta mitte mingil juhul ei väida, nagu oleks postmodernne mingil viisil enam arenenum kui modernne (Ibid., 6). Neid ei tohiks Baumani arvates näha progressiivselt järjestikena. Tema kui teoretiku huvi keskendub ennekõike mõlema olukorra, nii modernse kui postmodernse, sotsiaalsete tingimuste tekkimise võimalikkuse uurimisele.

Postmodernsuse kohta ütleb Bauman (1992a: vii), et see tähendab erinevatele inimestele erinevaid asju. See võib tema sõnul tähendada, et inimene võib teha kõike, mida iganes tahab ilma, et võtaks ennast või teisi liiga tõsiselt. See tähendavat ka kiirust, kuidas asjad tänapäeval muutuvad ja tähelepanu, mida inimestel peab korraga igas suunas jaguma. Aga see tähendavat ka kaupadest pungil kaubakeskusi, kus asjade ostmise eesmärgiks on pigem sellest tegevusest saadav nauding, mitte nendesamade asjade kasutusväärtus. Kuid Baumani jaoks on oluline veel üks tunnusjoon - nimelt *vaimne seisund* (state of mind), mille all ta mõtleb ennekõike sellist vaimset seisundit, mis tuleneb harjumusest. *Postmodernne* tähendab Baumani sõnul tõdede, standardite ja ideaalide paljusust, milles *postmodernne meel* mõistab küll kõike hukka, kuid ei paku välja mingeid lahendusi (Ibid., ix).

Bauman (1992a: x-xxii) on üks neist teoretikutest, kes veel paarkümmend aastat tagasi oli seisukohal, et modernne ja postmodernne on alati eksisteerinud kõrvuti. Seetõttu ei tuleks Baumani sõnul neid paigutada erinevatesse ajaperioodidesse, vaid näha postmodernsust pigem kui midagi, mis pidevalt püüab modernsuse kontuure lammutada. Nii püüab ta selgusele jõuda neis muutustes, mida postmodernne ühiskond endaga kaasa toob, hülgamata

⁴⁰ Termineid *modernsus/postmodernsus* ja *modernism/postmodernism* eristavad sarnaselt ka raamatu "*Modernity: An Introduction to Modern Societies*" autorid (Held et al., 1996: 17; 432; 569).

samas nähtusi, mis on omased modernsele ühiskonnale.

Oma hilisemates töödes hakkab ta *postmodernsuse* asemel kasutama terminit *vedel modernsus* (liquid modernity) (Bauman, 2000a). Seda perioodi iseloomustab arusaam, et rahumeelne ja stabiilne ühiskond pole enam võimalik ning inimesed hakkavad end tundma aina ebakindlamalt (Bauman, 2000a: 28-38). Nii jõuab ta oma teoorias seisukohtadeni, milles tunnistab, et postmodernne sotsiaalne seisukord on võimust võtmas. Terminiga *vedel modernsus* iseloomustab Bauman (2013: 514) ühiskonda, milles olukord, kus ühiskonna liikmed tegutsevad, muutub nii kiiresti, et ühegi muutuse suhtes ei jõua inimestel veel harjumusi ega rutiini tekkida. Metafooriga *vedel* (liquid) iseloomustab ta kogu modernset elu, öeldes, et *vedel modernne ühiskond* ei suuda oma kuju ega tingimusi väga kaua hoida, mis tähendab, et tuleb elada äärmiselt ebakindlas ühiskonnas. Ebakindlus tekitab aga omakorda hirmu ja see hirm on Baumani (2007: 8)⁴¹ sõnul abstraktne, kuna seda tuntakse, kuid ei suudeta endale seletada. Ta iseloomustab taolist hirmu järgmiselt:

"Hirm on kõige kohutavam kui ta on hajus, killustatud, ebaselge, seostamatu, vabalt voolav ja ilma selge adressaadi või ajendita; kui see jälitab meid pealtnäha ilma mingi põhjuseta, kui see oht, mida me kardame, paistab kõikjalt, kuid ei paista selgelt mitte kusagilt." (Bauman, 2007: 8)

Samas nendib Bauman, et teadmine, et elatakse ohte täis maailmas, ei pane meid elama pidevas hirmus 24/7, kuid *vedel modernne maailm* annab meile teadmise, et homme päev ei pruugi olla eilsega sarnane (Ibid., 12). Ta toob selle kohta näiteid nii ootamatutest looduskatastroofidest kui terroriaktidest, mis maailma viimastel aastatel on tabanud (Ibid., 94-95; 111-147). Pidev teadmine, et katastroof võib saabuda ootamatult ja tabada igäüht, teeb inimeste hirmud postmodernsel ajastul privaatseks (Bauman, 1992a: xviii; Bauman, 2007: 26) ning vaid üks väike sündmus võib globaalsel ajastul mõjutada paljude elusid.

Peter Kivisto (2013: 514) on välja toonud, et kuigi Baumani teoorias termin *vedel modernsus* asendab hilisemates kirjutistes termini *postmodernsus*, iseloomustab Bauman ise *vedelat modernset ühiskonda* väga sarnaselt sellele, kuidas ta varem on iseloomustanud *modernset*

⁴¹ Originaali tiitel "Liquid Fear", Zygmunt Bauman, 2006.

ühiskonda. Definiitsioonist on siiski kadunud *progress* kui lahutamatu eeldus kuhugi välja jõuda, millegi parema poole püüelda. Bauman kirjutab:

"Elu vedelas modernses ühiskonnas ei saa seista paigal. Seda tuleb moderniseerida või hävitada. /.../ Olles hirmust liikuma tõugatud, jookseme me läbi vedela modernse ühiskonna, vajamata enam moderniseerumise imesid, mis meid kaugel ees ootaks." (Bauman, 2013: 515)

Nii on pidev liikumine jäänud Baumani teorias ka postmodernse ühiskonna lahutamatuks osaks, kuid lisandunud on hirm, ebakindlus ja eesmärgipärasus.

Ühe näitena toob ta välja muutused ühiskonnas, milles inimesed on pigem tarbijad kui tootjad (Bauman, 2000b: 76-81). *Vedel elu* (liquid life) ongi Baumani (2013: 518) järgi tarbiv elu. Postmodernses tarbimisühiskonnas on tarbimisest saanud Baumani sõnul naudingullikas, kuid see paljastavat lisaks veel ühe postmodernse ühiskonnaga kaasneva nähtuse - nimelt inimeste sõltuvus- ja sundkäitumise, mis on põhjustatud aina suurenevast ebakindlusest. Bauman küsib Marshall Bermani parafraaseerides, et kui kõik inimesed jooksevad ühes suunas, siis tuleks küsida kaks küsimust: kuhu nad jooksevad ja mille eest nad ära jooksevad? Baumani sõnul jooksevad inimesed tarbimisühiskonnas tormi erinevatele naudingutele, kuid samas aitab värvilisi kaupu täis riiulite vahele kadumine põgeneda murede ja ängi eest, tekitades inimestes vähemalt selleks hetkekski ajutise turvatunde. Samas väljendab Bauman ostukeskuste suhtes äärmist pessimismi, öeldes, et need on loodud vaid selleks, et hoida inimesi liikumises:

"Lubage mul lisada, et ostukeskused on konstrueeritud selleks, et hoida inimesi liikumises, (...) et lõbustada neid ja lahutada katkematult nende meelt (...). Need ei ole loodud selleks, et inimesed peatuksid, märkaksid üksteist ja räägiks üksteisega, mõtiskleksid või debateeriks millegi muu kui selle üle, mis on näha siltidel - et nad ei veedaks aega muul eesmärgil, kui vaid kommertslikul..." (Bauman, 2000b: 28)

Siin väljendub Baumani negatiivsus kommertsliku ühiskonna tühisuse suhtes. Baumani ongi sageli kritiseeritud just tema liigse pessimismi pärast tänapäeva ühiskonna arengute ja inimsuhete aadressil (Giddens, 2007: 222).

Tarbimisühiskonda iseloomustab Baumani (2012: 48) sõnul ka informatsiooni üleküllus. Ta toob näiteks, kuidas Ignazio Ramonet on välja arvutanud, et vaid üks pühapäevane *New York Times* sisaldab rohkem informatsiooni, kui üks 18. sajandil haritud inimene kogu oma elu jooksul suutis omandada. Informatsioon levib tohutu kiirusega ja tehnoloogia vabastab inimesed aja ja ruumi sõltuvusest (Bauman, 2000b: 22-23). Kui kaugused ei mängi enam mingit rolli, kaotavad ka füüsilised kohad oma tähenduse ning füüsilised kehad kaotavad küberruumis oma olulisuse. Nii on pidevas muutumises ka võimu piirid, kuna toimub pidev territooriumide ümberstruktureerimine.

Nagu enamusel modernsust või postmodernsust käsitlevatel teoreetikutel, on ka Baumani (2000b: 68-69) töödes olulisel kohal globaliseerumine ning üheks keskseks teemaks selles mobiilsus, mis tekitab uut tüüpi diferentseerumist ja hierarhiat. Kuna Baumani sõnul tähendab globaliseerumine ühelt poolt suuremaid võimalusi, kuna piirid pole enam inimestele takistuseks ning teiselt poolt moodustuvad uued piirid ja hierarhiad, siis teeb ta ettepaneku kasutada *globaliseerumise* asemel terminit *glokaliseerumine*⁴². Nii on terminiga hõlmatud üheaegselt nii globaalsed kui lokaalsed protsessid, mis globaliseeruvad maailmas üksteist mõjutavad.

⁴² Bauman (2000b: 68) viitab, et *glokaliseerumine* on Roland Robertsoni tabav termin, mis iseloomustab hästi tänapäeva ühiskonda, kus lokaalne ja globaalne eksisteerivad käsikäes.

3 Analüüs

Eelnevalt tõin välja modernsuse ja postmodernsuse teoretikute põhiseisukohad siin käsitletavate teooriate kontekstis. Käesoleva analüüsi jagan kaheks suuremaks alaosaks, millest esimeses kõrvutan enim esilekerkinud modernsuse ja postmodernsuse tunnusjooni ning teises toon välja käsitlustes enim silma paistnud mõisted ning terminoloogilised probleemid.

3.1 Olulisemate tunnusjoonte võrdlus

Selgus, et käesolevas magistritöös esitatud teoretikute seisukohtades ilmnes mitmeid sarnasusi vaatamata sellele, et ühed kirjeldasid modernset ja teised postmodernset ühiskonda. Alljärgnevalt toon välja need tunnusjooned, mis esinesid pea kõigi vaadeldud teoretikute käsitlustes - nendeks on aja- ja ruumisuhete muutumine, globaliseerumine, refleksiivsus, risk ning usaldus. Jagan need omakorda kolmeks alaosaks: esimeses osas võrdlen aja ja ruumi käsitlusi seonduvalt globaliseerumisega, teises osas võrdlen seisukohti refleksiivsusest ja kolmandas käsitlen riski ja usaldust. Aeg ja ruum on globaliseerumisega ühte alaossa pandud, kuna just globaliseerumine on see, mis muudab aja ja ruumi olemust modernses ja postmodernses ühiskonnas. Riski ja usaldust otsustasin koos võrrelda seetõttu, et need on käesolevate teooriate kontekstis omavahel lahutamatu seotud.

3.1.1 Aeg ja ruum - globaliseerumine

Ühiskonna olemust ei iseloomustavat ükski muu tegur nii hästi, kui just ajakäsitus (Gurevich, 1992: 75), kuna inimene ei sündivat aja meelega, vaid selle aja meelega määrab ära kultuur, millesse inimene kuulub. Samamoodi on ka ruumi käsitlusega. Primitiivses või mütoloogilises teadvuses ei eksisteerinud aja ja ruumi kategooriad selliste abstraktsioonidena nagu tänapäeval, vaid inimeste mõtlemine oli eelkõige konkreetne, esemelis-meeleline (Ibid., 33-34). Nii on aeg ja ruum olulised indikaatorid ka käesolevas magistritöös võrreldud teoretikute käsitlustes. Nii modernsuse kui postmodernsuse paradigmas joonistub selgelt välja ühiskonna muutunud olemus - kaasaegses maailmas on aeg ja ruum osutunud

samaaegselt nii laialivalgavaks kui kokkusurutavaks.

Ulrich Beck seob oma teorias aja ja ruumi käsitlese globaalse ühiskonna riskidega - oluline aspekt siin on asjaolu, et aeg ja ruum ei ole modernses ühiskonnas enam riskide levikul takistuseks, mistõttu paljudel sündmustel on erinevalt varasemast globaalsed tagajärjed. Riskidel ei ole enam Becki järgi geograafilisi ega ajalisi piiranguid, mistõttu nad muutuvad kiiresti globaalseteks, tekitades muuhulgas pealesunnitud kommunikatsiooni riikide ja rahvaste vahel (Beck, 2009: 11-12). Taolisel globaliseerumisel võib Becki järgi olla nii positiivne kui negatiivne efekt - kui kusagil toimub katastroof, siis võib see kiiresti põhjustada rahvastevahelise globaalse solidaarsuse. Kuid samas võib pealesunnitud piirideülene kommunikatsioon põhjustada riskide kiirema leviku, kuna internetikeskkonnad on üheaegselt nii lokaalsed kui globaalsed.

Giddensi (1990: 17-19) käsitluses on taoline modernse ühiskonna nähtus aja ja ruumi *lahtihaakimine* ja uuel viisil *kokkusidumine* ning kui Beck rõhutab aja ja ruumiga seoses ennekõike *riske*, siis Giddens keskendub rohkem *usaldusele*. Mõistagi on usaldus modernses ühiskonnas otseselt seotud modernse ajastu riskidega, nii et sarnaselt Beckile ei jäta ka Giddens riske käsitlemata. Näiteks toob ta välja, et tuleb usaldada nii inimesi kui institutsioone (Giddens, 1999: 6), keda pole oma silmaga näinudki, aga kellega tuleb distantilt suhelda ja tehinguid teha - oma olemuselt on seegi riski võtmine. Internetipangas tehtavad rahaülekanded on vaid üks näide aja ja ruumi kokkusurumisest - raha võib tuhandete kilomeetrite kaugusele liikuda vaid hetkega ja kuigi raha saaja asub meist kaugel, teevad tänapäevased kommunikatsioonivahendid võimalikuks reaajas suhtlemise, nagu asuksime samas ruumis. Thomas Hylland Eriksen (2000: 342) on taolist aja ja ruumi teisenemist nimetanud *globaliseerumise keskseks paradoksiks*, kuna maailm on muutunud samal ajal nii suuremaks kui ka väiksemaks. Nii ongi ühes ja samas hetkes seotud nii lähedane kui kaugel. Ka sotsiaalsed suhted on Giddensi järgi sel viisil oma lokaalsetest interaktsioonidest välja tõstetud ja ümber struktureeritud piiranguteta aegruumis.

Habermasi aja ja ruumi käsitus keskendub kommunikatsioonile ja avaliku ruumi kontseptsioonile. Ta rõhutab, et avalikkus ja privaatsus on alati omavahel seotud ning

muretseb modernse ühiskonna nähtuste pärast, mille tõttu muutub avalikkus pelgalt massiks, milles piirid era- ja avaliku sfääri vahel kaovad (Habermas, 2001: 218-219). Ta toob välja linnastumise dilemma, mille järgi kõik muutub inimeste ümber aina keerulisemaks ja fragmenteeritumaks, nii et inimestel ei õnnestu selles enam orienteeruda ning see paneb inimesi üha rohkem endasse sulguma.

Nii Beck kui Habermas võtavad globaalse maailma kirjeldamisel kasutusele termini *kosmopoliitsus* - Becki (2009: 12) jaoks on tänapäeva ühiskonna kosmopoliitsus *ühiskonna seisund*, mis ei ole inimeste vaba valikuna sündinud. Habermasi puhul on Cronin (2010: 196-197) esile tõstnud tema *kosmopoliitse demokraatia* idee, lahendamaks globaalse maailma probleeme seoses inimõiguste ja vastutusega globaalse rahu eest.

Võrreldes Becki, Giddensi ja Habermasi aja ja ruumi käsitlusi postmodernsuse teoreetikute käsitlustega, võib leida palju sarnasusi - näiteks Lyotard'i kontseptsioon ühiskonna isereguleerumisest arvutiseerumise tulemusena. Siin tuleb muidugi tähele panna, et Lyotard käsitleb aega peale 1950-ndaid aastaid, nimetades seda perioodi veel postindustriaalseks, mitte postmodernseks (Lyotard, 1984: 5, 16-17). Kuid sarnaselt modernsuse teoreetikutele toob ka tema välja informatsiooni kiire leviku ühises küberruumis, nähes selles uue ajastu riske. Huvitav on siin fakt, et ajal, kui Lyotard ühisest küberruumist kirjutas, interneti tegelikult veel ei olnud. Nii on Lyotard'i nimetatud isegi prohvetiks, kuna ta kirjutas informatsiooni leviku ohtudest juba siis, kui neid ohte tegelikult polnud keegi veel kogunud.

Sarnasusi modernsuse käsitlustega leiab ka Baudrillard'i postmodernsusteoorias - tema järgi elame me täna informatsiooni ja kommunikatsiooni pealetungi ajastul, kus näiteks sarnaselt Giddensi teooriale toimub vägivalda levik (Baudrillard, 1999: 108-109), mis tuleneb *süsteemi küllastumisest ja kokkutõmbumisest* ning ühiskonna *ülemäärasest tihenemisest*. Siin on sarnasus Giddensi aja ja ruumi käsitlusega, kus taolist nähtust nimetatakse *lahtihaakimiseks* ja *uuel viisil kokkusidumiseks*. Kommunikatsiooni leviku läbi massimeedia, mille Thompson (1992: 243) on välja toonud kui Baudrillard'i postmodernse ajastukäsitluse ühe olulisema tunnusjoone, on seevastu Giddens (2007: 124-125) esile tõstnud kui Habermasi modernset ajastut kirjeldava ilmingu. Üht erinevust võib siiski näha - nii Baudrillard kui Habermas

räägivad küll mõlemad samast nähtusest - meedia olulisusest - kuid erinevus on teoreetikute suhtumises. Nimelt peab Habermas silmas demokraatlike protseduuride taaselustamist tänapäevaste meediakanalite kaudu ning on seetõttu meedia leviku suhtes pigem positiivselt meelestatud, Baudrillard näeb meedia levikus aga ennekõike vägivalda levikut. Ka Lyotard on Habermasi avaliku diskussiooni suhtes pessimistlik, kuna tema arvates pole konsensussele jõudmine üldse võimalik - mäletatavasti oli konsensus Lyotard'i jaoks vaid üks vaheetapp jätkuvas diskussioonis, mis lõppes paraloogiaga, ehk siis sisuliselt arvamuste paljususega.

Nii nagu kõigi modernsuse teoreetikute puhul, on globaliseerumine ka Baudrillard'i (2009: 10-15) jaoks ilmselge fakt, kuid ta on seisukohal, et selles on saavutatud taoline kõrghetk, kus *globaliseerumise* asemel tuleks kasutada mingit muud terminit. Kui Baudrillard ütleb, et seda uut terminit täna veel pole, siis sellega on raske nõustuda, kuna nii Beck kui Habermas on pakkunud välja termini *kosmopoliitsus*. Siin tuleb muidugi tähele panna, millisel ajahetkel nimetatud autorid kosmopoliitsusest rääkima hakkasid. Kuna tänapäeval muutub kõik väga kiiresti, on oluline vaadata, millist perioodi täpsemalt käsitletakse. Kuna Baudrillard kirjutas globaliseerumise kõrghetkest ja uue termini puudumisest vahetult enne oma surma 2007. aastal ning nii Beck kui Habermas on kosmopoliitsusest kirjutanud üsna samal ajal, siis on kindel, et kõik autorid räägivad samast ajaperioodist, ehk siis olukorrast juba 21. sajandil. Becki sõnul aitaks kosmopoliitne kord võidelda nii terrorismi kui selle põhjustega kogu maailmas (Beck & Grande, 2010: 427-437) ning Habermasi sõnul tagada globaalse rahu ja inimõigused (Cronin, 2010: 196-197). Samas ei näe Habermas siiski ette ühe globaalse maailmariigi loomist, vaid uus süsteem integreeriks suveräänsed riigid ühisesse globaalsesse konstitutsionaalsesse raamistikku. See Habermasi mõte langeb kokku postmodernsuse teoreetikute ideedega, sest näiteks Lyotard kirjutas juba 1984. aastal, et riigid kaotavad postmodernses ühiskonnas oma olulisuse (Lyotard, 1984: 14). Vahe on jällegi vaid selles, et Habermas pakub välja konkreetse lahenduse, Lyotard aga mitte.

Tegelikult ei ole *kosmopoliitsus* ainuke termin, mida *globaliseerumise* asemel saab välja pakkuda - Zygmunt Bauman pakkus juba 1998. aastal välja termini *glokaliseerumine*, kuna ka tema tundis, et globaliseerumine sisaldab endas midagi rohkemat kui lihtsalt informatsiooni

jm levikut üle maailma. Kuna globaliseerumisega samaaegselt toimub ka lokaliseerumine, ehk teisisõnu käivad lokaalne ja globaalne modernsel ja postmodernsel ajastul alati käsikäes, sisaldab termin *glokaliseerumine* endas tõepoolest rohkemat kui lihtsalt *globaliseerumine*. Seegi on põhjuseks, miks ei saa Baudrillard'i väitega vajaliku termini puudumise üle nõustuda.

Eelnevat kokku võttes võiks aja ja ruumiga seonduv globaliseerumine näha siin käsitletud autorite modernsus- ja postmodernsussteooriates välja järgmiselt:

			Võimalik lahendus
Modernsus ▶	Beck ▶	Riskide globaalne, aja ja ruumi piiranguteta olemus. Ebakindlus.	▶ Kosmopoliitne kord
	Giddens ▶	Pidev muutumine, informatsiooni pealetung. Usalduse abstraktne olemus.	▶ Globaalne kord
	Habermas ▶	Avalikkuse kaasamine, samas selle keerulisus ja fragmenteeritus.	▶ Kosmopoliitne kord
			Lahendus puudub
Postmodernsus ▶	Lyotard ▶	Riskid seoses arvutiseerumise ja informatsiooni kiire levikuga.	▶ Legitiimsuskriis
	Baudrillard ▶	Informatsiooni ja kommunikatsiooni pealetung, vägivalda levik.	▶ Kõik kaob
	Bauman ▶	Muutuste kiirus, mis tekitab ebakindlust. Pidev liikumine.	▶ Paigal loksumine

Joonis 2. Globaalse ühiskonna tunnusjooned. Modernsuse ja postmodernsuse võrdlus.

Nii on näha, et modernsuse teoretikud püüavad modernse ajastu ilmingutega toime tulemiseks välja pakkuda konkreetse lahenduse kosmopoliitse või globaalse korra näol. Postmodernsuse esindajad on aga pigem pessimistlikud - nad toovad välja küll modernsusega sarnased tunnusjooned, kuid ei paku omalt poolt mingeid lahendusi.

Järgnevalt võrdlen modernsuse ja postmodernsuse teoretikute käsitlusi ühiskonna refleksiivse olemuse kohta, kuna refleksiivsus on üks olulisemaid tunnusjooni, mida enamus siin käsitletud teoretikutest modernsele ja postmodernsele ühiskonnale omistavad.

3.1.2 Refleksiivsus

Jim McGuigan (2006: 140-149) on öelnud, et kui varasem modernsus tähendas modernse ja traditsioonilise koosmõju, siis hilisem modernsus on traditsioonidest loobunud ja institutsioonid muutuvad refleksiivselt ning inimesed kogevad seda, mida eksistentsialistid nimetasid vabaduseks, kuid milles mitte keegi ei näita teed ega anna mingeid garantiisid. Sama seisukohta väljendab ka Ulrich Beck, kelle sõnul moderniseerumine detraditsionaliseerib industriaalühiskonnale omaseid elulaade (Beck, 2005: 198; Beck & Lau, 2005: 525-526) ning industriaalühiskond moderniseerub refleksiivselt. Nii tähendab refleksiivne modernsus, et meie isiklikus elus, teaduses ja poliitikas tuleb otsuseid langetada ilma, et tulemused oleksid garanteeritud või tagaksid teatud turvalisuse. McGuigani (2006: 140-149) sõnul ei tähenda see siiski, et mingit juhust või kindlust poleks olemas, kuid olukord muutub ebausaldusväärseks just modernses sotsiaalses keskkonnas. Beck (1994b: 2) selgitab taolist ebausaldusväärset ja moderniseerumise refleksiivset olemust rikkuse ja riskide tootmise suhtega, mille tulemusena toimub ühe ajalooepohhi kreatiivne hävitamine ning looduse ja ühiskonna vaheliste piiride hägustumine (Beck, 2005: 199). Becki (1994b: 2) jaoks tähendab refleksiivsus mäletatavasti *enesevastandust* (self-confrontation), mis on oma olemuselt riskiühiskonnale omane enesehävituslik refleksiivsus - riske toodetakse pidevalt juurde, kuid toime tulla nendega enam ei osata. Nii surub ühiskond Becki sõnul üha enam vastutust üksikindiviididele, kes peavad tekkinud olukordadega toime tulema ilma, et neil tegelikult oleks piisavalt teadmisi pädevate otsuste langetamiseks. Nii annab Becki teooria seletuse modernse ühiskonna inimeste üha suurenevale ebakindlusele ja suures osas abstraktsetele hirmudele - indiviidid peavad toime tulema riskidega, mis pole individuaalsed, kuid mida tajutakse väga isiklikena. Nii Beck kui Giddens toovad taolise olukorra kirjeldamisel sisse mõiste *ekspertsüsteemid* (Beck, 2012: 543; Giddens, 2007: 128-129; 2010: 20; Held, 1992: 34-36). Beck on ekspertsüsteemide suhtes äärmiselt negatiivne, kuna need ei tulevat modernse ühiskonna riskidega enam toime, mistõttu inimesed kipuvad neist võõranduma, aga samas pole ka millelegi muule enam toetuda. Giddens peab ekspertsüsteeme modernses ühiskonnas siiski vajalikuks, kuna üha kiirem tehnika ja teaduse areng ei võimalda inimestel sedavõrd palju teadmisi omandada, et nad ilma ekspertidele toetumata suudaksid

teha igapäevaelus valikuid või langetada otsuseid. Seega näeb Beck ekspertsüsteeme jällegi ennekõike riskikontekstis, Giddens aga on veidi optimistlikum, kuna tema sõnul annab ekspertidele toetumine ja nende usaldamine üha kiiremini arenevas ühiskonnas siiski teatud turvatunde. Samas on Giddens (2010: 20) muidugi teadlik ekspertsüsteemide pahupoolest, sest vastasel korral ei iseloomustaks ta taolist riskidel ja usaldusel põhinevat ühiskonda kui kaduvat maailma.

Sarnast erinevust Becki ja Giddensi vahel on näinud ka McGuigan (2006: 139), öeldes, et nad ei vaatle refleksiivsust sarnaselt - Giddens on vähem kriitiline intellektuaalse ekspertiisi suhtes ja räägib rohkem modernsete institutsioonide refleksiivse enesekontrolli olulisusest. Beck ei eitagi seda, kuid ütleb, et tegelikult panevad üldsuse teadmised proovile just katastroofid, millede korral ilmnevad sageli ekspertide lahkavõtted. Seepärast on Becki sõnul *risk* modernse ajastu keskne termin ka refleksiivsuse kontekstis - inimesed ei saa enam milleski kindlad olla ja sageli pole võimalik millelegi kindlale toetuda.

Modernse ühiskonna refleksiivsest olemusest ei lähe oma teoorias mööda ka Jürgen Habermas. Mendieta (2010: 223-224) on viidanud, et just oma hilisemates sotsioloogilistes kirjutistes on Habermas käsitlenud modernsust otseses seoses refleksiivsusega, mis viimase väitel on ratsionaalsuse kõrval teiseks tegelikuks sekulariseerumise lõppeesmärgiks. Erinevalt Beckist ja Giddensist keskendub Habermas peamiselt *eneserefleksioonile*, mis on modernsuse refleksiivsest olemusest rääkides tema jaoks oluline - selle olulisuse rõhutamiseks toob ta esile Hegeli, kes esimese teoreetikuna näitas, kuidas kriitiline teadvus areneb (Habermas, 1972). Keskkel kohal on niisiis teadvuse areng ning selle arenguprotsessi iseformeeruv olemus - see haakub hästi modernse ühiskonna üldise refleksiivse olemusega, kus nii inimeste endi kui ka institutsioonide tasandil toimub pidev refleksiivne otsuste langetamine ja valikute tegemine.

Seega on refleksiivsus modernse ühiskonna kirjeldamisel oluline kõigi siin käsitletud modernsusteooria esindajate jaoks. Püüdes leida refleksiivsuse kirjeldusi postmodernsuse teoreetikute käsitlustest, võib esmapilgul tunduda, et nad seda postmodernsuse kontekstis eriti oluliseks ei pea. Näiteks ei esine Lyotard'i postmodernsuse olemust kirjeldavas raamatus

(Lyotard, 1984) terminit *refleksiivsus* (reflexivity) mitte ühelgi korral. Samas on näiteks Giddens (1990: 2) toonud välja Lyotard'i väite, et postmodernses ühiskonnas tekib suurel hulgal heterogeenseid nõudeid teadmiste, milles teadusel ei ole enam privilegeeritud kohta - sisuliselt tekitab modernse ühiskonna refleksiivsus sarnase olukorra, kus tehnika kiire arengu tõttu tekib olukord, milles inimestel ei ole võimalik millessegi väga põhjalikult süveneda ja otsuseid tuleb teha refleksiivselt. Ja kuigi ekspertsüsteemid peaksid toetuma ekspertide (ka teadlaste) teadmiste, ei jää needki modernse ühiskonna kiire arengu tõttu moonutustest puutumata. Seetõttu võib ka ekspertsüsteemide kohta sageli öelda, et neis ei ole teadusel enam privilegeeritud kohta. Nii on teadmine, et ekspertidele toetumine annab meie turvalisusele piisava garantii, sageli illusioon, kuna kätkeb endas suures osas (et mitte öelda tervikuna) subjektiivsust. Wolfgang Wagner ja Nicky Hayes (2005: 135-168) selgitavad oma raamatus *Everyday Discourse and Common Sense*, et inimestel on kombeks võtta teaduslikust teooriast vaid need komponendid, mida suudetakse mõista. Selle tulemusena võib algne teooria taanduda üsna primitiivsele tasemele ning muutuda tavateadmiseks, millel on algse teadusliku teooriaga vähe ühist. Kui mingi tegevus või nähtus vajab põhjendust, kasutavad inimesed sageli populaarteaduslikke mudeleid ehk sekundaarset teaduslikku teadmist. Näiteks kasutatakse sageli autoriteetseid teaduslikke õigustusi psühholoogiast ja meditsiinist, et põhjendada mingi toote vajalikkust ning just taoline majanduslik lisand teeb kultuurilise kuvandi Wagneri ja Hayesi sõnul modernseks ja on tegelikult peegeldus sellest samast sotsiaalsest seisundist, millest ta lähtub. Nii saabki väita, et kuigi Lyotard ei kasuta otseselt terminit refleksiivsus, räägib ta sisuliselt samast nähtusest, mida modernsusteooria esindajad refleksiivsuse all silmas peavad - teaduse privilegeeritus kaob ja teaduse saavutused hajuvad modernse ühiskonna refleksiivsusesse, muundudes millekski, milleks nad algselt loodud ei olnud. Eeltoodud väidet kinnitab ka Lyotard'i kirjeldus teadmiste olukorrast postmodernses ühiskonnas - ta nimelt väidab, et teadmistel ei ole enam iseseisvat väärtust, vaid et nad on omandanud teatud vahetusväärtuse (Lyotard, 1984: 11).

Ka Baudrillard'i postmodernsusteooriaga tutvudes võib esmapilgul tunduda, et modernsuse teoreetikute välja toodud refleksiivsust selles ei esine. Kuid seegi on petlik, sest süvenedes Baudrillard'i simulaakrumite kirjeldustesse, leiab sealt üsna selget refleksiivsuse kirjeldust.

Näiteks on Kellner (2006) toonud välja, et Baudrillard'i teorias hakkavad simulatsioonid, kui nad levivad, viitama vaid iseendile. See on Baudrillard'i enda sõnul kui peeglite karneval, mis pidevalt reflekteerib pilte, mida projitseeritakse teistest peeglitest nagu näiteks televisioonist ja arvutikuvarilt, mis omakorda viitavad piltidele oma varasematest varasalvedest. Nii võib väita, et ka Baudrillard'i postmodernsusteoorias on refleksiivsus oluliseks indikaatoriks.

Otsida postmodernse ühiskonna refleksiivsuse kirjeldusi Zygmunt Baumani postmodernsusteooriast, võib aga osutada üsna tulutuks ettevõtmiseks. Vähemalt ei suutnud ma leida ühtegi viidet tema refleksiivsuse kirjeldustele. Terminit *refleksiivsus* tema kirjutatus küll esineb, kuid seda eelkõige sellistel juhtudel, kui ta viitab kellegi teise, näiteks Giddensi või Becki refleksiivsust käsitlevatele teooriatele (Bauman, 1992b: 166, 1997: 19; 156;).

Seega ilmnes, et refleksiivsus on oluline tunnusjoon modernse ühiskonna kirjeldamisel, kuid postmodernsuse teooriates seda nii selgelt välja ei toodud. Samas ei saa ka väita, nagu refleksiivsust üldse postmodernsusteooriates ei esineks, kuid postmodernsuse esindajad kasutasid selle kirjeldamiseks teistsugust terminoloogiat (Lyotard, Baudrillard) või rääkisid sellest vaid modernsuse teoreetikutega seoses (Bauman). Samas on näiteks Jim McGuigan (2006: 137- 138) toonud välja, et refleksiivse modernsuse teooria sarnaneb väga selle postmodernsusteooriaga, mille löid Stephen Crook, Jan Pakulski ja Malcolm Waters. Nii ei ole refleksiivsus postmodernsusteooriates siiski midagi tavapäratut, kuigi käesolevas magistritöös välja toodud teoreetikute puhul see üheselt keskse postmodernsuse tunnusjoonena ei ilmnenu.

3.1.3 Riskid ja usaldus

Analüüsides kõiki käesolevas magistritöös käsitletud teoreetikke, hakkasid läbiva tunnusjoonena silma nii modernsus- kui postmodernsusteooriates *riskid* ja nendega seonduv. Kõige enam keskendub riskide käsitlele Ulrich Beck, kes toob modernse ajastu riskidest rääkides sisse võrdluse Marxi ja Weberi käsitlustega industriaal- ja klassiühiskonna rikkuse jaotumisest - kui industriaalühiskonnas oli põhiküsimuseks toodetud rikkuse jaotumine, siis modernses ühiskonnas saab oluliseks *riskide jaotumine* (Beck, 2005: 20-21). Becki sõnul saab

moderniseerumisprotsessist selle refleksiivsuse tõttu iseenda jaoks probleem, kuna tootlike jõudude plahvatuslik suurenemine toob endaga kaasa suurel hulgal nii ökoloogilisi, meditsiinilisi, psühholoogilisi kui sotsiaalseid riske.

Nii Giddensi kui Becki järgi on modernse ühiskonna riskid globaalsed. Kui Giddensi jaoks on modernse ühiskonna riskide olulisemateks tunnusjoonteks globaliseerumine, teaduse ja tehnika areng, institutsionaalsete riskikeskkondade areng ja ekspertsüsteemide piiratus (Giddens, 1990: 124-147), siis Beck (2005: 284; 2009: 11-12) toob välja samad ilmingud, lisades omalt poolt olulise asjaoluna sotsiaalse mobiilsuse (Beck, 2005: 100) ja globaalsete riskide individuaalsena tajumise (Ibid., 127). Väikest erinevust Becki ja Giddensi modernse ajastu riskide kirjeldustes võib näha selles, et Becki sõnul muutuvad tänapäeval riskid aina nähtavamaks (Beck, 2005: 58-62), kuid Giddensi väitel on pigem vastupidi - modernsel ajastul on kõik muutunud sedavõrd läbipaistmatuks, et inimestel on raske olukordade üle kontrolli saavutada (Giddens, 1990: 144-145). Beck peab *nähtavate riskide* all silmas, et looduse kahjustamine paistab aina paremini silma ning mürkainete nimekiri toiduainete või tarbeesemete pakenditel on samuti kõigile näha. Võttes aluseks samad kriteeriumid, siis Giddensi ekspertsüsteemide teooriat arvestades on üsna mõistetav, kui ta Becki poolt välja toodud riske läbipaistmatuks peaks. Kätkevad ju ekspertsüsteemid endas usaldust ekspertide vastu, kelleks on loomulik pidada nii toiduainete või tarbeesemete tootjaid kui ka kõiki kontrollimehhanisme, mida kaubad peavad enne müüki jõudmist läbima. Nii tundub, et õigus on mõlemal - riskid ongi modernses ühiskonnas samaaegselt nii nähtavad kui nähtamatud.

Globaliseerumisprotsessidest tingituna on moderniseerumisriskid Becki sõnul üheaegselt nii kohaspetsiifilised, kui ka ebaspetsiifiliselt universaalsed, mistõttu on paljudel sündmustel globaalsed tagajärjed (Beck, 2005: 12-15). Nii on nende riskide toime ettearvatu ja Beck väidab, et tekib põhjuslik seos sisuliselt, ruumiliselt ja ajaliselt lahus olevate asjade vahel. Sarnase seose toob välja ka Giddens (1990: 124-147), viidates, et modernses ühiskonnas on tegemist riskidega, mis pole enam inimeste enda valik, vaid pigem modernse elu paratamatus.

Kui Becki sõnul erinevad nüüdisaegsed riskid kõigist varasematest – nii ühiskonda muutva ulatuse kui oma erilise teadusliku konstitutsiooni poolest (Beck, 2005: 200), siis Giddens toob

välja, et riskiühiskonda on selle keerukuse tõttu raske lõpuni mõista (Giddens, 1999: 3). Industriaalsüsteemi võidukäik hägustab looduse ja ühiskonna vahelisi piire, mistõttu ei saa näiteks looduse laastatust Becki väitel enam keskkonna kaela ajada (Beck, 2005: 199). Looduse ja ühiskonna vahelise seose toob riskidest rääkides välja ka Giddens (1999: 3), kes nimetab modernses ühiskonnas tekkinud olukorda lausa looduse lõpuks - sellega iseloomustab ta olukorda, milles mitte miski ei ole enam inimkäest puutumata.

Nii iseloomustab modernse ajastu riske Giddensi ja Becki sõnul nii riskide ulatus kui ka nende olemus. Habermasi teorias paistab riskidega seoses enim välja avalikkuse ja informatsiooniga seonduv. Mäletatavasti rõhutas ta, et modernses ühiskonnas on avalikkuse ja privaatsuse omavaheline suhe rikutud, kuna üha keerulisemaks muutuv maailmas ei õnnestu inimestel enam toimuvast piisavat ülevaadet saada (Habermas, 2001: 218-219). Ebakindlust tekitavas ühiskonnas tõmbuvad inimesed üha enam tagasi oma privaatruumi. Peale informatsiooni üle kontrolli kadumise toob Habermas ühe modernse ajastu riskina välja ka asjaolu, et inimestel võib kaduda kontroll majanduslike protsesside üle, mille tulemusena hakkavad majanduslikud protsessid ise inimesi juhtima. Samale asjaolule viitas mäletatavasti ka Beck (2005: 284), tuues välja, et majandus ei vastuta enam asjade eest, mida ta põhjustab.

Riskikäsitlustest ilmnes, et Becki teorias on kesksel kohal *risk*, Giddensil aga nii *risk* kui sellega seonduv *usaldus*. *Usaldus* ongi Giddensi käsitluses modernse ajastu kirjeldamisel üks olulisemaid märksõnu. Tema teooriale tuginedes võib väita, et ainuüksi aja ja ruumi teineteisest lahtihaakimine eeldab usaldust – kui saame teha tehinguid nendega, kes asuvad ruumilises mõttes meist kaugel, siis pole peale usalduse palju muud, millele toetuda. Me peame usaldama tehnikat, mis võimaldab meil tehinguid teha ning selle tehnika üle ei ole meil peaaegu mitte mingit kontrolli. Teadmine, et modernse ühiskonna keerukuse ja mitmekesisuse tõttu tuleb meil oma igapäevaelus väga paljus toetuda usaldusele, kätkeb endas aga omakorda riske. Arvestades ekspertsüsteemide üha olulisema rolliga modernses ühiskonnas, võib seega öelda, et riskide tõttu tuleb meil üha enam toetuda *usaldusele*, mis aga omakorda toob kaasa uued *riskid* - tekib suletud ring, millest nähtavasti ei olegi väljapääsu - vähemalt mitte senikaua, kuni teadus ja tehnika oma obsessiivset marssi tuleviku poole jätkavad.

Kõigi kolme modernsusteooria esindaja puhul võib näha muret tänapäeva ühiskonna arengute

ja tuleviku suhtes, kus teaduse ja tehnika kiire areng ning jätkuv globaliseerumine mõjutavad üha enam inimeste igapäevast käitumist ja otsuseid.

Minnes postmodernsuse käsitluste juurde, võib väita, et postmodernsuse teoreetikud räägivad riskidega seonduvalt oma kontseptsioonides samadest ilmingutest, millest Beck, Giddens ja Habermas - kesksel kohal on globaliseerumine, tehnika ja teaduse kiire areng ning ebakindlus, mis kõige sellega seonduvalt tekib. Erinevus ilmneb pigem sõnakasutuses, mitte niiväga kontseptsioonide sisus. Ka on postmodernsuse käsitlused oma olemuselt abstraktsemad ja pessimistlikumad, kuulutades kõige selle lõppu, millega tänapäeva ühiskonnas veel toime peame tulema. Nii hoiatab Lyotard (1984: 3-4) meid arvutite hegemoonia eest kui ka teadmiste muutumise eest millekski, milles neil ei ole enam iseseisvat väärtust (Ibid., 11), Baudrillard kuulutab aga otsesõnu kõige lõppu (Kellner, 2006). Üks võimalikke põhjendusi nii Lyotard'i kui Baudrillard'i pessimismile võiks olla pettumus selle üle, et intellektuaalsetel teadmistel ei ole postmodernses ühiskonnas enam taolist olulist väärtust, nagu neil varem on olnud. Seoses informatsiooni kiire levikuga ja üha suureneva vajadusega uutele tekkinud olukordadele varasemast kiiremini reageerida, on inimestel, nagu eelpool viidatud (Wagner & Hayes, 2005: 135-168), saanud üha enam kombeks toetuda oma igapäevaelus tavateadmistele. Nii kaotabki teaduslik teadmine oma väärtust ja varem kõrgelt respekteeritud teadlased kaotavad rahva silmis oma olulisuse. Samale asjaolule on pööranud tähelepanu ka Mike Featherstone (1988: 213), kes toob välja, et Stauth'i ja Turneri järgi võib massikultuuri ja -tarbimise kasv viia intellektuaalid kibestumiseni. Featherstone viitab samas ka Mary Douglasele (Douglas, 1986; Featherstone'i, 1988: 213 kaudu), kelle sõnul võivad intellektuaalid, kuna nad tunnevad end võimetuna postmodernses ühiskonnas midagi muutma, pöörduda nihilismi - võimetuse tunnetamine tekitab omakorda suurema võimetuse tunde ning viib üha suurema nihilismini. Featherstone usub, et sama võib olla juhtunud ka tänapäeva Lääne intellektuaalidega. Seetõttu võib pessimistlik toon nii Baudrillard'i, Lyotard'i kui Baumani teooriates olla põhjustatud sarnasest pettumisest ja võimetuse tundest. Mäletatavasti pidas vähemalt Baudrillard (1999: 225-227) end lausa ise nihilistiks.

Eelnimetatud postmodernsuse teoreetikute teooriate abstraktsus väljendub selles, kuidas nad

postmodernset ühiskonda kirjeldavad - Lyotard'i (1984: 3-5) jaoks valitseb postmodernses ühiskonnas hulganisti *väikeseid narratiive* ning Baudrillard'i (1999) kontseptsioonis on kogu ühiskond üks suur *simulatsioonide kogum* ja *hüperreaalsus*. Zygmunt Bauman on oma teoorias metafooride kasutamisel tagasihoidlikum, kuid sarnaselt Lyotard'ile ja Baudrillard'ile kumab ka tema postmodernsusteoorias äärmist pessimismi. Termin *vedel modernsus*, mille Bauman postmodernsuse kirjeldamiseks sisse toob, iseloomustab hästi ühiskonnas tekkinud ebakindlust ja samas ka progressi puudumist - kõik on siin maailmas ebakindel, kõik kõigub ja samas loksud paigal. Bauman on välja toonud ka ühe põhjuse, miks inimesed naudingute järel ihalevad ja tarbimisest sõltuvusse satuvad - tema hinnangul põgenetakse nii ängistuse eest ja saavutatakse hetkeline turvatunne.

Võrreldes modernsus- ja postmodernsusteooriate riskikäsitlusi, ilmnevad aga ka mõned üsna konkreetsed sarnasused - näiteks väidab Zygmunt Bauman, et pidev teadmine, et katastroofid võivad postmodernsel ajastul tabada igäüht, teeb postmodernse ajastu riskid *privaatseks* (Bauman, 1992a: xviii, 2007: 26) - täpselt sedasama väidab modernse ühiskonna riske kirjeldades ka Ulrich Beck (2005: 127). Mõlema suuna teoretikute riskikäsitlused on seega sisu poolest suhteliselt sarnased, erinevus ilmneb pigem sõnakasutuses ja suhtumises. Näiteks seda, mida postmodernsuse eestkõnelejad nimetavad *kaoseks* või kõige *kadumiseks*, nimetavad Beck, Giddens ja Habermas *riskideks* või *ebakindluseks*, kuid vaatamata terminoloogia erinevusele kirjeldavad kõik tänases globaalses infoühiskonnas ilmnevaid nähtusi. Kui modernset ajastut kirjeldades on mitmed teoretikud kasutanud väljendit '*kõik, mis on kindel, haihtub õhku*' (Berman, 2012: 22-23; Delanty, 2009: 183; Hall & Gieben, 1992: 15; Haferkamp & Smelser, 1992: 246; Harvey, 1989: 11; Turner, 1993: 8), siis võrreldes modernsuse ja postmodernsuse käsitlusi, võib pigem öelda, et see tunnuslause iseloomustab enim just postmodernset ajastut, milles tõepoolest teoretikute arvates kõik kaob ehk haihtub.

3.2 Teooriad ja terminoloogia

Juba veerandsada aastat tagasi viitas Mike Featherstone (1988: 207) asjaolule, et

postmodernsuse tähenduse kohta ei olnud sõlmitud veel mitte ühtegi kokkulepet⁴³. Tänapäevaks võib väita, et vähemalt modernse ajastu tunnusjoonte suhtes on paljud teoreetikud kokkuleppele jõudnud (Berman, 2012: 22; Hall et al., 1992: 2-4; Hall, 1996: 8; Martinelli, 2005: 10-11). Kuid käesolevas magistritöös käsitletud teooriate võrdlemisel ilmnes, et erinevused teoreetikute vahel on pigem terminoloogilised. Erinevate autorite teooriaid võrreldes selgus, et vaatamata nende suhteliselt sarnasele sisulisele tähendusele, kasutatakse ühe ja sama ajaperioodi kirjeldamiseks erinevaid termineid - see, mis ühe teoreetiku jaoks on *modernsus* (Habermas), on teise jaoks *postmodernsus* (Lyotard, Baudrillard, Bauman) või midagi hoopis vahepealset, näiteks *teine modernsus* (Beck). Võrdlen esmalt modernsusteooria esindajate (Beck, Giddens, Habermas) terminoloogiat ja nende poolt välja toodud modernsuse tunnusjooni.

3.2.1 Modernsusteooriad

Kõigepealt tuleb mainida, et kõik kolm eelnimetatud autorit näevad modernset ühiskonda progressiivsena - toimub pidev teaduse ja tehnika areng ning liikumine uue ja teistsuguse ühiskonna suunas. Nii Becki (1994b: 3-14) kui Giddensi (1990: 51-52; 1998: 116) väitel ei ole me modernsest ajastust veel väljunud, kuid toimumas on modernsuse *radikaliseerumine*. Kui Becki (2005: 12-15) järgi on industriaalühiskond kadumas ja asendumas *riskiühiskonnaga*, siis Giddens (1990: 163) väidab, et postmodernse ajastu kontuurid juba paistavad, kuid ei soovi siiski tänast ühiskonda veel postmodernseks nimetada, eelistades vaid öelda, et oleme *modernsusest eemaldumas*. Samas nimetab Giddens kaasaegset ühiskonda *kõrgmodernseks* (high modernity), mitte enam lihtsalt *modernseks* ning kui ta eeldab, et tulevane postmodernne ühiskond on *nappusejärgne ühiskond*, siis võib eeldada, et kaasaegset ühiskonda peab ta *nappuseühiskonnaks*. Nii Becki (Beck & Beck-Gernsheim, 2001: vii) kui Giddensi (1999: 6) järgi kuulus *lihtne modernsus* industriaalühiskonda ning tänase ühiskonna kohta eelistavad nad mõlemad kasutada sellist terminit nagu *refleksiivne modernsus* (Beck & Lau, 2005: 525-526; Beck & Beck-Gernsheim, 2001: vii; Giddens, 1990: 6). Beck toob sisse

⁴³ Featherstone (1988: 207) viitab, et sõnaperekond, mis sisaldab termineid *postmodernsus*, *postmodernité*, *postmoderniseerumine* ja *postmodernism*, kasutati tol ajal veel väga segadusseajavalt ja neid vahetati pidevalt üksteisega ära. Samas on see ka mõistetav, arvestades asjaoluga, et veel 1980-ndatel aastatel peeti termini *postmodernism* kasutamist moenarruseks (Ibid., 195).

ka termini *teine modernsus* (Beck & Lau, 2005: 525-526; Beck & Beck-Gernsheim, 2001: vii) ning oma hilisemates kirjutistes *kosmopoliitne modernsus* (Beck & Grande, 2010: 411-420). Seega on eelnimetatud teoreetikutel kasutuses mitmeid erinevaid termineid kaasaegse ühiskonna kirjeldamiseks.

Jürgen Habermas on erinevate terminite kasutamisel märksa tagasihoidlikum, eelistades kaasaja ühiskonna kohta kasutada lihtsalt terminit *modernne ühiskond* (Mendieta, 2010: 223-232). Erinevalt Beckist ja Giddensist on Habermasi teooriate keskmes avaliku sfääri areng, kuigi ka tema teoorias on olulisel kohal infoühiskond ja sellega kaasnev.

Ajateljele paigutatuna võiks Becki, Giddensi ja Habermasi teooriad välja näha järgmiselt:

Tabel 1. Modernsusteooriad.

	MINEVIK	---	OLEVIK	---	TULEVIK
	Lihntne modernsus Esimene modernsus Modernsus ↑	Modernsuse radikaliseerumine ↑	Refleksiivne modernsus Enesevastandus Riskiühiskond ↑	Kõik modernsused samaaegselt ↑	Kosmopoliitne modernsus ↑
Beck ►	Industriaalühiskond	---	Teine modernsus	---	Maailma- ühiskond
	Lihntne modernsus ↑	Modernsuse radikaliseerumine ↑	Refleksiivne modernsus Nappuseühiskond ↑	Modernsusest eemaldumine ↑	Nappusejärgne ühiskond Postmodernsus ↑
Giddens ►	Industriaalühiskond	---	Kõrgmodernne ühiskond	---	Globaalne kord
	Trükimeedia levik ↑	Avaliku sfääri areng ↑	Lõpetamata projekt Elumaailma ja süsteemimaailma fragmenteeritus ↑	Avaliku sfääri taaselustamine ↑	Postsekulaarse ühiskonna mudel ↑
Habermas ►	Industriaalühiskond	---	Modernne ühiskond	---	Kosmopoliitne demokraatia

Nagu näha, iseloomustab kõigi modernsusteooriate järgi ühiskonda pidev edasiliikumine ja progress. Becki (Beck & Grande, 2010: 411-420) teoriasse on tekkinud uus termin *kosmopoliitne modernsus* ning muutunud ühiskonda nimetab ta kokkuvõtlikult *maailmaühiskonnaks*, milles on kokku saanud kõik modernsused. Giddensi (1990: 163; 1996: 373) järgi ootab meid tulevikus *postmodernne ühiskond* ning üsna optimistlikult eeldab ta, et see on ühtlasi ka *nappusejärgne*, milles on suudetud *globaalse demokraatliku korra* tingimustes kokku leppida ning oleks võimalik hoolitseda nii meie planeedi kui ka inimkonna tuleviku eest. Habermas pakub tulevikustsenaariumina välja *kosmopoliitse demokraatia* idee - see on üsna sarnane nii Becki *maailmaühiskonna* kui Giddensi *globaalse korra* mudeliga. Muuhulgas on näiteks Fultner (2010: 6-7) viidanud, et ka Habermas valutab südant eetika, moraali ja ratsionaalsuse suhete üle ning on tõsiselt mures inimkonna ja meie planeedi saatuse pärast.

3.2.2 Postmodernsusteooriad

Postmodernsusteooriate ajateljele paigutamine on erinevalt modernsusteooriatest veidi keerulisem, kuna *progress* kui modernsusteooriate üks olulisemaid tunnuseid, on postmodernsusteooriatest praktiliselt kadunud. Lyotard ja Bauman toovad välja, et modernne ja postmodernne ühiskond on alati kas eksisteerinud kõrvalt (Bauman, 1992a: x-xxii) või olnud teineteisega tihedalt läbipõimunud (Lyotard, 1984: 79; 2000: 1427). Lyotard'i (1984: 3-5) järgi on postmodernne olemus eelkõige teadmistel ja teadusel ning ta eeldab, et ühiskonnad on sisenenud pigem *postindustriaalsesse* ajastusse. Ka Bauman (1992: ix) seob postmodernsuse teatud vaimse seisundiga ühiskonnas, kuna *postmodernne* tähendab tema sõnul tõdede, standardite ja ideaalide paljusust. Vaid Baudrillard'i puhul võib öelda, et tema teoorias mingi edasiliikumine veel toimub, kuid see väljendub Kellneri (1989: 117) sõnul pigem *inertsina*, kus tekkinud hüperreaalsuses ilmneb tegevus ja liikumine vaid kunstlikus maailmas ning lõpuks *kõik kaob* või toimub *tagasikukkumine minevikku* (Baudrillard, 1999: 44). Seetõttu on Baudrillard'i (1999: 225-227; 2007: 13) teooria oma olemuselt lausa fataalne. Sarnaselt Lyotard'ile ilmneb ka Baudrillard'i käsitlest, et oleme liikunud *postindustriaalsesse* ajastusse - Kellner (2006) on Baudrillard'ist kirjutades rõhutanud, et

tootmine on tema käsitluses asendunud informatsiooni ja kommunikatsiooniga. Nii eksisteerib mõlema viimatinimetatu teooriates postindustriaalne käsikäes postmodernsega.

Terminoloogilisest vaatevinklist postmodernsuse teoreetikud käsitletava ajastu või ühiskonna kohta otseselt uusi termineid sisse ei too - ainukeseks erandiks on siin Bauman, kes eelistab *postmodernsuse* asemel kasutada terminit *vedel modernsus*. Samas esines postmodernsust käsitlevas kirjanduses terminite *postmodernism* ja *postmodernsus* sünonüümidenä kasutamist (Berman, 2012; Kellner, 1989; Kivisto, 2013) ja seda ennekõike seoses Lyotard'i ja Baudrillard'iga. Mäletatavasti oli Zygmunt Bauman (1997: 95-96) nimetatud terminite teineteisest eristamise suhtes eriti radikaalne, rõhutades, et need ei ole mitte mingil juhul sünonüümid. Sellel, et Lyotard'i ja Baudrillard'i ühiskonnateooriate käsitlustes räägitakse siiski mõnikord *postmodernismist*, on aga minu hinnangul üks loogiline põhjus - nimelt on puhuti väga raske vahet teha, kus nende teooriates lõpeb kunst ja algab tegelik elu ehk lõpeb *postmodernism* ja algab *postmodernsus* ning see on ka mõistetav, kuna nad räägivad palju näilisest maailmast, kus eriline koht on märkidel, simulatsioonidel ja hüperreaalsusel (Baudrillard, 1999; Kellner, 2006) ning narratiividel (Lyotard, 1984). Parafraaseerides Mike Featherstone'i (1988: 203), võib selle kohta öelda, et piirid kunsti ja igapäevaelu vahel on kadunud. Just samuti, nagu postmodernistlikus kunstis, on Lyotard'i ja Baudrillard'i postmodernsusteooriates saanud olulisteks märksõnadeks näivus ja pinnapealsus. Kui Featherstone (Ibid.) väidab, et terminid *modernism* ja *postmodernism* viitavad laiemale kultuurilisele kompleksile, milledest kasvab välja postmodernne kultuur, siis on mõistetav, et teoreetikute puhul, kelle käsitlused on ühelt poolt sügavalt filosoofilised ja teiselt poolt täis ajastut kirjeldavaid metafoore, on piir *postmodernismi* ja *postmodernsuse* vahel ähmaselt tajutav.

Et anda eelnevast postmodernsuse analüüsist ülevaatlikumat pilti, püüan siiski ka Lyotard'i, Baudrillard'i ja Baumani teooriad ajateljele paigutada.

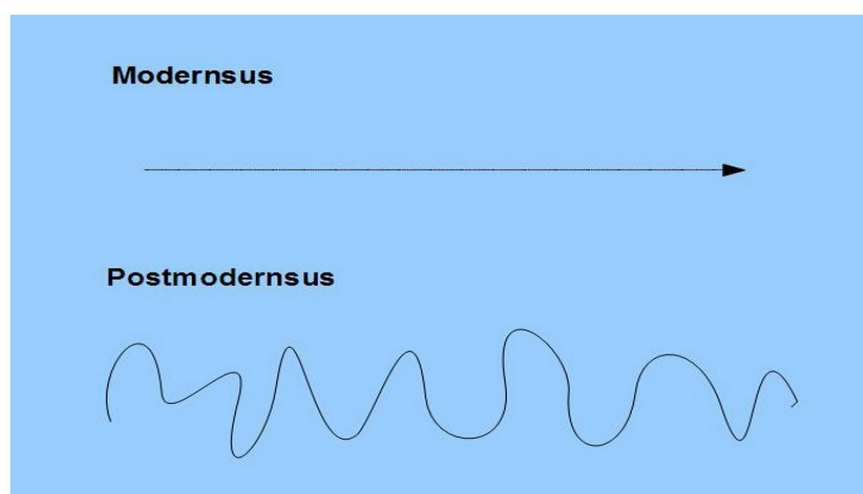
Tabel 2. Postmodernsusteooriad.

	MINEVIK		OLEVIK		TULEVIK
	Metadiskursus Suured narratiivid Postmodernsus ↑	Tehnologiseerumine Infoühiskonna tekkimine ↑	Postindustriaalne ühiskond Narratiivide kriis Tõdede paljusus Arvutite hegemoonia ↑	Rahvusriikide, institutsioonide, traditsioonide kadumine ↑	Paraloogia Kultuuriline mitmekesisus ↑
Lyotard ▶	Modernsus	◀ --- ▶	Postmodernsus	--- ▶	?
	Energia ja liikumine Kapitali ja kodanluse ajastu Progress ↑	Hüperreaalsuse teke Inerts ↑	Postindustriaalne ühiskond Tehnika domineerimine Simulatsioonid, reproduktsioonid ↑	Reaalsuse, võimu ja sotsiaalsuse kadumine Progressi ei toimu ↑	Sotsialism või kunstlikule maailmale alla vandumine ↑
Baudrillard ▶	Modernsus	--- ▶	Postmodernsus	--- ▶	Kõik kaob
	Kord ja kaos käsikäes Obsessiivne marss edasi Fragmenteeritus ↑	Ühiskonna globaliseerumine ja individuali- seerumine Progressi peatumine ↑	Postmodernsus Tõdede, standardite, ideaalide paljusus Naudingud ↑	Progress on täielikult peatunud Füüsiliste kehade kadumine ↑	Äärmine ebakindlus, abstraktsete hirmude teke, eesmärgipäratus Paigal liikumine ↑
Bauman ▶	Modernsus	◀ --- ▶	Vedel modernsus	--- ▶	?

Nagu tabelitest 1 ja 2 näha, kirjeldavad nii modernsus- kui postmodernsusteooriate esindajad tänase ühiskonna ilminguid igaüks omal moel ja mõneti erinevaid termineid kasutades.

Kuigi modernsus- ja postmodernsusteooriad on täis erinevaid seisukohti ja termineid, ilmnes siiski üks selge tunnusjoon, mille järgi on võimalik modernset ja postmodernset ühiskonda

nende teooriate abil teineteisest selgelt eristada - nimelt *progress* või selle puudumine. Modernne ühiskond on pidevalt edasi liikuv, arenev, edumeelne ja tulevikkuvaatav. Postmodernne seevastu ebakindel, piltlikult öeldes paigal loksuv (või vedel, nagu Bauman seda nimetab) ning ilma selge vaateta tulevikku. Joonisel võiks nende ühiskondade äärmiselt lihtsustatud ja üldistatud kirjeldus välja näha järgmiselt:

Joonis 1. Modernsuse ja postmodernsuse üldine olemus.

Nii on modernsus ja postmodernsus ajateljele paigutatuna ning progressivõtmes vaadatuna selgelt eristatavad, kuid teooriate kirjeldustes modernsuse ja postmodernsuse erinevused nii selgelt siiski välja ei joonistu. Pigem võib leida neis palju sarnasusi, mistõttu ma järeldan, et modernse ja postmodernse ajastu erinevate käsitluste taga on ühe olulise eristajana mõisteprobleem. Järgnevalt analüüsingi uurimuse käigus esilekerkinud mõisteid.

3.2.3 Terminites selguse loomine

Modernsust ja postmodernsust käsitlevast kirjandusest ja nimetatud teooriate võrdlusest ilmnes, et kaasaegsete modernsusteooriate kirjeldamisel kasutatakse mitmeid sünonüüme. Samas on tavapärane, et teoreetikud küll kasutavad teiste teoreetikutega samu termineid, kuid annavad neile omapoolse unikaalse sisu. Mõlemad eeltoodud variandid on ilmselt põhjuseks, miks veel tänagi ei ole teoreetikute seas üksmeelt selles, kas elame modernses või postmodernses ühiskonnas. Mõistetes selguse loomine on aga oluline, kuna vastasel korral ei ole võimalik modernsus- või postmodernsusteooriatele tuginedes samadele alustele toetuda - seega tuleks jõuda terminites kokkuleppele. Nõustun Marek Tammega, kes on humanitaarvaldkonna⁴⁴ mõistete kohta öelnud järgmist:

"Tõepoolest, humaniora peamine kutsumus on luua mõisteid, mis aitaksid tegelikkusest kõige viljakamalt aru saada. Edasimineku humanitaarias tähendabki ennekõike uute mõistete juurdekasvu ja vanade mõistete tähendusruumi teisendamist või avardamist." (Tamm, 2011: 22)

Nii on loomulik, et teooria arenedes areneb ka vastav terminoloogia, jättes ühed mõisted kehtima ja muutes teisi. Seetõttu pühendan oma magistritöö viimase osa uurimuses esinenud mõistete analüüsile.

Lugedes käesoleva magistritööga seonduvaid allikaid, ilmnes üks üldisem terminoloogiline probleem - nimelt segadus mõistete modernsus/postmodernsus ja modernism/postmodernism eristamisel. Kui modernset ja postmodernset ajastut iseloomustavad teoreetikud sageli enda poolt välja pakutud terminitega (teine modernsus, vedel modernsus jm), siis terminid *modernsus* ja *modernism* on üldisemad ja vältimatult kõigi teoreetikute igapäevases kasutuses. Nii esines mitmetes allikates nende terminite sünonüümina kasutamist (Eriksson &

⁴⁴ Marek Tamm ei tõmba ranget piiri humanitaar- ja sotsiaalteaduste vahele. Viidatud raamat käsitleb humanitaarteaduste metodoloogiasid vastandamata neid isegi mitte loodusteaduste metodoloogiatele. Tamm (2011: 19-20) viitab, et humanitaar- ja sotsiaalteaduste eristamine on pigem institutsionaalne ega sobi paljude tänapäeva ühiskonna aktuaalsete probleemide mittedistsiplinaarse struktuuriga. Ta toob rea näiteid humanitaaria uute hübriidteaduste kohta (nais- ja meesuuringud, postkolonialismi uuringud jm) ning ütleb, et erinevate teadusharude avatus ja vabameelne käsitlemine võiks olla siinjuures eesmärgiks. Seetõttu leian, et viidatud tsitaat sobib hästi kirjeldamiseks mõistete tekkimist ja teisenemist ka sotsiaalteadustes.

Frängsmyr, 2004: 231-232; 239-240⁴⁵; Giddens, 2007: 117-119; Kivisto, 2013: 502), kui ka selget eristamist sellest lähtudes, kas käsitleti *esteetilisest kategooriat* või iseloomustati *ühiskonna seisundit* või arenguetappi (Bauman, 2000a; Berman, 2012; Delanty, 2000; Giddens, 1990; Stier, 2012). Modernsus- ja postmodernsusteooriatega kursis oleval lugejal võib seetõttu nii mõnelgi puhul tekkida lugema hakates küsimus, kas juttu tuleb näiteks kunsti ja arhitektuurisuundadest või ühiskonda kirjeldavatest nähtustest üldisemalt. Nii tutvustab Peter Kivisto Jean Baudrillard'i kui üht radikaalsemat *postmodernismi* esindajat⁴⁶ (Kivisto, 2013: 502), kuid samas avaldatud Baudrillard'i artikkel on oma olemuselt tarbimisühiskonna kriitika, ehk siis otseselt *postmodernse* ühiskonna ühe ilmingu kriitika. Väide, et Baudrillard esindab postmodernismi, ei ole loomulikult vale, kuid arvestades tänapäeval üha enam juurduva veendumusega, et termineid *postmodernism* ja *postmodernsus* tuleks valdkonnapõhiselt eristada, oleks oodanud, et sotsiaalteooriaid tutvustava raamatu suhteliselt värskelt ilmunud trükis nimetataks Baudrillard'i *postmodernsuse* esindajaks. Ka Anthony Giddens paigutab oma sotsioloogiaõpikus Baudrillard'i *postmodernismi* esindajate sekka (Giddens, 2007: 117-119), tutvustades teda samas kui *postmodernse ühiskonnateooria* eestkõnelejat. Zygmunt Baumanil, kes teatavasti on eriti radikaalne terminitel vahet tegema, oleks ilmselt raske nõustuda terminite *modernsus* ja *modernism* taolise kasutusega. Ütleb ta ju otsesõnu, et *modernsus* (modernity) ei ole mitte mingil viisil identne *modernismiga* (modernism) (Bauman, 1998: 17). Ilmselgelt ei ole mitte alati peetud oluliseks termineid sedavõrd rangelt teineteisest eristada ja tundub, et ka teoreetikud ise eksivad iseenda väljapakutud terminite eristamise vastu. Näiteks on Giddens juba aastal 1990 kirjutanud:

"Postmodernsust on sageli kasutatud nagu see oleks sünonüüm postmodernismiga, postindustrialismiga jne. (...) Ma teen siinjuures neil terminitel vahet. Postmodernism, kui see üldse midagi tähendab, viitab stiilile või liikumisele kirjanduses, maalikunstis, skulptuuris või arhitektuuris. See puudutab modernsuse esteetilisi aspekte." (Giddens, 1990: 45)

⁴⁵ Samamoodi sünonüümidenä on modernsus/modernism ja postmodernsus/postmodernism raamatu eestikeelses väljaandes (Eriksson & Frängsmyr, 2007: 209-210; 217-218). Tõlkele ei saa siinjuures midagi ette heita, kuna tõlgitud on täpselt nii, nagu originaalväljaandes kirjas. Siinjuures on oluline märkida, et raamat ilmus Rootsis esimest korda 1971. aastal, kui kaasaegsed modernsus- ja postmodernsusteooriad ei olnud jõudnud veel sündida. Ilmselt sellest ka terminite modernism ja postmodernism kasutamine ühiskonnateooriate kontekstis.

⁴⁶ "the most radical proponents of postmodernism" (Kivisto, 2013: 502).

Eelviidatud raamatu rootsikeelses tõlkes on eelnevalt tsiteeritud lõigu juures tõlgi kommentaar, et mõnes kohas, kus räägitakse teooriatest ja postmodernsuse ilmingutest, on ta tõlkes eelistanud kasutada terminit *postmodernism* (Giddens, 2011: 49; 139). Tõlk on teinud sellise valiku vaatamata asjaolule, et Giddens ise kasutab oma raamatus selgelt terminit *post-modernity* (Giddens, 1990: 149). Tõlk põhjendab oma otsust sellega, et ta järgib kehtivat tava.⁴⁷ Nii on ta omal valikul tõlkinud termini *post-modernity* mõnes kohas *postmodernismiks* (postmodernism). Nimetatud raamatu originaalväljaandes on leheküljel 150 välja toodud *postmodernsuse* (post-modernity) ja *radikaliseerunud modernsuse* (radicalized modernity) võrdlustabel (Ibid., 150) ning ka seal on rootsikeelses variandis *post-modernity* asemel *postmodernism* (postmodernism) ja *radicalized modernity* asemel *radikaliseerunud modernism* (radikaliserad modernism) (Giddens, 2011: 140). Nii on näha, et isegi juhul, kui teoreetikud on soovinud nimetatud termineid valdkonnapõhiselt eristada, võib see tõlkes kaduma minna.

Samas märksa hiljem, 2006. aastal, kirjutab Giddens oma sotsioloogiaõpikusse peatüki *Postmodernism* (postmodernism), milles kirjeldab *postmodernset ühiskonda*, viidates Lyotard'i 'suurte narratiivide' kadumise teooriale ning Baudrillard'i postmodernsusteooriale (Giddens, 2006: 115), viitamata hetkekski kirjanduse, maalikunsti, skulptuuri või arhitektuuri suundadele, mida ta varem on just *postmodernismi* definitsioonina välja toonud. Arvestades tema varasemat seisukohta, oleks nimetatud peatüki pealkiri pidanud olema *Postmodernsus* (Postmodernity⁴⁸). Sama raamatu kuuendas parandatud ja täiendatud trükkis on pealkiri *Postmodernism* siiski asendatud pealkirjaga *Poststrukuralism ja postmodernsus*

⁴⁷ Seda võib ehk tõlgendada kui rootslase mentaliteeti, mille kohaselt kõike tuleb teha nii "nagu alati on tehtud". Rootslased ei pea üldiselt heaks tooniks kehtivate tavade vastu eksida ning kehtivate normide järgimine on neile oluline (Daun, 1998: 168). Samas ei ole teada, millised teadmised on nimetatud tõlgil kaasaegsete sotsioloogiliste teooriate kohta. Igal juhul ei saa väita, et rootsi keeles tuleks *modernsus* (modernity) asemel kasutada *modernism* või *postmodernsuse* (post-modernity) asemel *postmodernism*, mistõttu ma ei näe ühtegi põhjust, miks Giddensit rootsi keelde tõlkides peaks eelnimetatud termineid muutma. Näiteks kasutab rootslasest sotsioloogiaprofessor Jonas Stier oma raamatus modernse ühiskonna ilmingutest rääkides läbivalt termineid *modernsus*, *hilismodernsus* jm ning mitte kordagi termineid *modernism* või *hilismodernism* (Stier, 2012).

⁴⁸ Tähelepanelik lugeja on ehk märganud, et inglise keeles esineb siin töös kaks erinevat kirjaviisi - *post-modernity* (*post-modernism*) ja *postmodernity* (*postmodernism*). See oli nii ka algallikates - vanemates väljaannetes enamasti sidekriipsuga variant, hilisemates kokku kirjutatuna.

(Poststructuralism and Postmodernity) (Giddens & Sutton, 2009: 96).

Ilmselt on terminite *modernsus/modernism* ja *postmodernsus/postmodernism* eristamine sedavõrd uus nähtus, et mitmete teoreetikute poolt välja pakutud vahetegemine sotsiaalteadustesse kuuluvatel mõistetel ja kultuuri- ning kunstivaldkonda kuuluvatel mõistetel ei ole jõudnud teoreetikute hulgas veel piisavalt kanda kinnitada. See on ka mõistetav, kuna vaid veidi enam kui parkümmend aastat tagasi ei peetud nende terminite valdkonnapõhist eristamist alati oluliseks - see ilmneb selgelt Mike Featherstone'i (1988: 195) 1980-ndate lõpus kirjutatud artiklist, kus ta toob välja tolelaegse skeptilise suhtumise terminisse *postmodernism*. Enne kui ta hakkab lahti harutama ja selgitama termini *postmodernism* sisu, toob ta välja need kunstilised, intellektuaalsed ja akadeemilised valdkonnad, kus terminit *postmodernism* kasutatakse ja nimekiri on tõepoolest väga pikk, alates muusika, kunsti ja kirjandusega ning lõpetades filosoofia, sotsioloogia ja isegi geograafiaga (Featherstone, 1988: 196). Mõneti tundub kummaline, et veel 21. sajandi eelõhtul on teoreetikud välja toonud sedavõrd palju valdkondi termini *postmodernism* kasutamisel, kuna näiteks Marshall Bermani (2012: 104-105) järgi on terminite *modernsus* ja *modernism* tähendusepõhine eristamine kasutusel juba alates 19. sajandist, mil need jagati, nagu eelpool toodud, kaheks teineteisest selgelt eristuvaks valdkonnaks - poliitikas ja majanduses hakati seda perioodi nimetama *modernseks* ja kultuuri ning kunsti valdkonnas *modernistlikuks*. On selge, et 19. sajandil ei rääkinud keegi veel *postmodernismist* või *postmodernsusest*, kuid arvestades eesliite *post-* tavapärast tähendust, võiks eeldada, et terminite *modernsus* ja *modernism* eristamine kandub edasi ka siis, kui neile lisada eesliide *post-*. Nagu näha, nii lihtne see ülekanne siiski ei ole ja ajaliselt võib isegi väita, et eriarvamused eelnimetatud terminite kasutamisel on kestnud enam kui sajandi.

Nii, et segadust terminite kasutamisega on veel palju. Samas on üha enam teoreetikuid, kes just viimastel aastatel on pidanud vajalikuks eraldi välja tuua, millist terminoloogiat modernse ja postmodernse ühiskonna kohta sotsiaalteooriates kasutada (Bauman, 2000a; Berman, 2012; Delanty, 2000; Giddens, 1990). Ilmselgelt modernsusteooriate üle täna veel elav diskussioon jätkub, kuna teoreetikute käsitlustest ei ilmne üheselt, kuidas ajastut, milles me täna elame,

nimetada. Viidates käesolevas magistritöös välja toodud definitsioonidele (Bauman, 2000a; Berman, 2012; Delanty, 2000; Giddens, 1990), teen ettepaneku tugineda ka Eestis terminite *modernsus/postmodernsus* ja *modernism/postmodernism* kasutamisel samadele alustele nagu eelviidatud teoreetikud selle on välja pakkunud. Nende autorite järgi viitab *modernsus* ühiskonnale, milles toimuvad suured sotsiaalsed ja struktuursed muutused, seevastu *modernism* tähistab kunsti, arhitektuuri ja kultuuriga seonduvat. Sarnast vahet tuleks siis teha ka *postmodernsusel* ja *postmodernismil*.

Tegelikult on Eestis termineid *postmodernsus* ja *postmodernism* sarnaselt juba ka eristatud. Nimelt annab Janek Kraavi (2005: 11) oma postmodernismi teooriat ja postmodernistlikku kultuuri käsitlevas õpikus järgmised definitsioonid:

"postmodernsus, postmodernne - 20. sajandi teise poole ajaloolis-ühiskondlik (poliitiline, majanduslik ja sotsiaalne) situatsioon. Selle sõnaga tähistatakse pärast Teist maailmasõda paljudes eluvaldkondades toimunud muutusi, mis on mõjutanud inimeste elulaadi, suhet maailmaga ja kultuurilisi harjumusi." (Ibid.)

"postmodernism, postmodernistlik - postmodernsele ajajärgule vastav suundumus kultuuris: kirjanduses, kunstis, arhitektuuris, filosoofias jne. Väljendab varasemast erinevate vahendite ja meetoditega ümbritsevas maailmas asetleidnud muutusi. Postmodernism on kultuuriepoch, mille algus jääb 1960. aastatesse, haripunkt 1970.-80. aastatesse ja mis järjest uute tunnuste lisandudes kestab tänase päevani." (Ibid.)

Viidatud raamatus ei ole samas neid definitsioone rangelt järgitud. Näiteks annab Kraavi Lyotard'i postmodernset olukorda käsitlevale raamatule kaks erinevat eestikeelset pealkirja - "Postmodernistlik olukord" (Ibid., 69) ja "Postmodernne olukord" (Ibid., 71). Ka Lyotard'i tsiteerides on Kraavi eelistanud need terminid omavahel vahetada:

"Ma defineerin postmodernismi kui usaldamatust 'suurte narratiivide' vastu." (Lyotard, 1997: xxiv Kraavi, 2005: 77 kaudu).

Originaalis on siiski silmas peetud *postmodernsust* (postmodern)⁴⁹, mitte *postmodernismi* nagu Kraavi selle tõlkinud on. Taoline ebatäpsus on seda üllatavam, et Kraavi on pidanud vajalikuks välja tuua ka Lyotard'i tsitaadi, kus viimane selgitab, miks ta on otsustanud oma postmodernset olukorda kirjeldavas raamatus kasutada nimelt terminit *postmodernne* (Kraavi, 2005: 71).

Et arusaam eelnimetatud terminite valdkonnapõhisest eristamisest oli Eestis Janek Kraavi raamatu ilmumise järgsel ajalgi veel juurdumata, kinnitab ka Leo Luksi (2006: 655-660) arvustus samale teosele. Nimelt väidab Luks, et Kraavi peab oma raamatus kord määratletud mõistetest korrektselt kinni (Ibid., 657), kuigi see, nagu eelpool viidatud, nii ei ole. Segadusele mõistete kasutamisel viitab ka asjaolu, et Luks kasutab oma arvustuses väljendit *postmodernistlik sotsioloogia* (Ibid., 658) - lähtudes Kraavi raamatu alguses välja toodud definitsioonidest, peaks olema ilmselge, et sotsioloogia kohta tuleks kasutada terminit *postmodernne*, mitte postmodernistlik. Nii on näha, et vaatamata sellele, et nimetatud terminite valdkonnapõhisest eristamisest ollakse teadlik, ei ole veel juurdunud harjumust termineid vastavalt neile definitsioonidele kasutada.

Terminoloogilise arutelu lõpetuseks tooksin esile veel ühe modernsusega seonduva termini, millega käesoleva uurimuse jooksul kokku puutusin - nimelt rootslase Jonas Stieri (*eba*)modernsus⁵⁰. Eesliide 'eba' võib teatavasti tähendada nii millegi vastandit kui ka midagi väärat või võltsi⁵¹, mistõttu pean seda modernsuse kirjeldamisel väga heaks leiuks. Ühelt poolt võib see tähistada modernsust, mis on iseenda vastand või mis sisaldab iseenda vastandit - postmodernsust, ning teiselt poolt mõistetuna kui midagi väärat või võltsi, võtab hästi kokku kogu selle ebakindluse ja segaduse, mis iseloomustab käsitletud autorite kontseptsioonides nii tänast modernset kui ka võimalikku postmodernset ühiskonda. Seetõttu sobib termin minu arvates äärmiselt hästi iseloomustama just käesolevat perioodi modernsuse teooriates, mil teoreetikud jätkuvalt vaidlevad, kas oleme postmodernsusse jõudnud või mitte.

⁴⁹ "I define **postmodern** as incredulity toward metanarratives" (Lyotard, 1997: xxiv).

⁵⁰ Rootsi keeles (*van*)modernitet.

⁵¹ Vt. Eesti keele seletav sõnaraamat (2006). <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=eba&F=M>, 05.04.2013

4 Arutelu

Seadsin oma magistritöö eesmärgiks selgitada modernsuse ja postmodernsuse teooriate ühilduvust ning erinevusi, kaardistada nimetatud teooriate olulisemad tunnusjooned ja võrrelda nimetatud teooriates esinevaid termineid. Kui tööd kirjutama hakates lootsin välja jõuda teineteisest selgelt eristuvate teooriate kirjeldamiseni, siis nüüd tuleb tunnistada, et ülesanne osutus kavandatust keerulisemaks. Püüan järgnevalt vastata püstitatud uurimisküsimustele nende esitamise järjekorras.

Esimeses küsimusteplokis seadsin ülesandeks võrrelda modernsust ja postmodernsust erinevate teoreetikute käsitluses - selleks valisin modernsusteooria esindajatena oma töösse Ulrich Becki, Anthony Giddensi ja Jürgen Habermasi kui radikaalse modernsuse esindajad. Postmodernsusteooriate esindajatena valisin töösse Jean-François Lyotard'i, Jean Baudrillard'i ja Zygmunt Baumani. Ilmnes, et nii modernsuse kui postmodernsuse teoreetikud on tänapäeva globaalse infoühiskonna arengute pärast tõsiselt mures. Modernsusteooria esindajad pöörasid oma teooriates enim tähelepanu modernse ajastu riskidele, püüdes omalt poolt välja pakkuda lahendusi taolise maailmakorra loomiseks, mis aitaks nende riskidega toime tulla ning inimkonna ja meie planeedi eest hoolt kanda. Seega võiks öelda, et modernsusteoreetikuid ühendab ratsionaalne vaade ühiskonnale - nad kõik püüdsid välja pakkuda lahendusi.

Postmodernsusteoreetikud olid oma käsitlustes filosoofilisemad ja märksa pessimistlikumad. Kuigi ka modernsuse teoreetikute kohta võib öelda, et nende ühiskonnakirjeldustes ilmnes pessimistlik vaade, eristuvad postmodernsuse teoreetikud siiski selle poolest, et nende pessimism ühiskonna arengute suhtes on äärmiselt suur - nad küll toovad välja tänase globaalse info- ja tarbimisühiskonna pahupoole, kuid ei paku mitte mingeid konkreetseid lahendusi tulevikuks. Pigem on nad veendunud, et inimkond on kaduviku poole teel või siis päädib tänane ebakindlus ühiskonnas tagasiminekuuga mõne varasema ühiskonnakorra (näiteks sotsialismi) juurde. Siinjuures on paslik meenutada, et ka Giddens (1990: 171) pakkus ühe võimaliku variandina välja negatiivse stsenaariumi, milles sisaldus totalitaarse korra juurde jõudmine, kuid nagu öeldud, erinevalt postmodernsuse teoreetikutest, on Giddensil selle

vältimiseks omapoolsed lahendused välja pakkuda.

Vastates küsimusele modernsuse ja postmodernsuse teooriate olulisemate tunnusoonte kohta, võib öelda, et need olid suures osas samad. Kõik käsitletud teooriad sisaldasid oluliste tunnusoontena **globaliseerumisega** seoses olevaid nähtusi nagu aja ja ruumi teineteisest eraldamine ja uuel viisil kokkusidumine, riskide kiire ja piirideülene levik ning arvutite ajastul tekkinud informatsioonivahetus. Ka ühendas (vaid ühe erandiga) pea kõiki teooriaid tänapäeva ühiskonna **refleksiivse** olemuse rõhutamine. Kõik modernsusteooriate esindajad tõid refleksiivsuse välja kui keskse tunnusoone modernses ühiskonnas. Postmodernsuse teoreetikud ei kasutanud küll terminit *refleksiivsus*, kuid nii Lyotard'i kui Baudrillard'i teooriatest tuli selgelt välja, et refleksiivsus oli ka nende jaoks oluline tunnusoone. Ainuke, kelle teooriast refleksiivsust ei ilmnenu, oli Zygmunt Bauman. Nii ei saa küll otseselt väita, et refleksiivsuse rõhutamine kõiki käsitletud teoreetikuid iseloomustab, kuid enamus neist pidasid seda siiski oluliseks.

Kõige enam ühendasid modernsuse ja postmodernsuse teooriaid **riskid ja nendega seonduv ebakindlus** - see on üheselt nähtav nii modernsuse kui postmodernsuse teooriates. Kuid oli ka üks tunnusoone, mis modernsuse ja postmodernsuse teooriaid selgelt eristas - nimelt **progress**. Modernsusteooriad näevad ühiskonna arenguid ka täna veel progressiivsena, kuid postmodernsusteooriatest on progress kui niisugune kadunud - ühiskond pigem loksab paigal või kui liigub, siis veel vaid inertsis.

Teises küsimusteplokis seadsin ülesandeks leida teoreetiline raamistik tänapäeva ühiskonnas tekkinud ebakindluse uurimiseks. Alustasin käesolevat magistritööd pika sissejuhatusega, kus kirjeldasin tänapäeva Lääne heaoluühiskonnas tajutavat ebakindlust ja üha suurenevat turvalisusvajadust. Et ma puhtalt teoreetilise töö sissejuhatuses pidasin vajalikuks tuua välja probleemid nõ elust enesest, oli minu teadlik valik, sest just kirjeldatud nähtustele teoreetilist raamistust otsides jõudsin nii modernsus- kui postmodernsusteooriateni ja tundsin vajadust neis selgusele jõuda. Tänapäeva elu ebakindluse väljatoomine enne teoreetiliste käsitluste võrdlust oli ühtlasi ka minu püüd näidata, et teooriad on tõepoolest vajalikud ega seisa tegelikust elust lahus. Küsisin teises küsimusteplokis, kuidas modernsuse- ja postmodernsuse

teooriad ühiskonnas ilmneva ebakindluse uurimiseks sobivad ning julgen nüüd väita, et mõlema paradigma esindajate teooriaid saab minu hinnangul tänapäeva ühiskonna uurimiseks kasutada. Siinjuures võib tekkida küsimus, kas modernsus- ja postmodernsusteooriate üksteisest eristamine on üldse võimalik või oluline. Ilmselt on see suures osas maitseküsimus, kas võtta mõne oma uurimuse raamistuseks modernsuse või postmodernsuse teooria, kuna kaasaja ühiskonna ebakindlust kirjeldasid mõlema suuna paradigmad. Empiirilise uurimuse puhul oleks ilmselt lihtsam toetuda modernsusteooriatele, kuna need on vähem filosoofilised ja selgemad. Samas kirjeldavad postmodernsusteooriad samuti väga hästi tänapäeva ühiskonna tunnusjooni, kuigi on oma olemuselt abstraktsemad ja täis metafoore. Kuid kuna mõlema suuna teooriates olid peamisteks läbivateks tunnusjoonteks riskid ja nendega seonduv ebakindlus, siis on need minu hinnangul kaasaja inimeste ebakindluse ja turvalisusvajaduse uurimiseks teoreetilise raamistusega täiesti sobivad. Eriti hästi haakub see osa teooriatest, mille kohaselt tänapäeva maailmas tajutakse ka globaalseid riske isiklikena, mis ilmselt ongi selgituseks inimeste osaliselt abstraktsena näivatele hirmudele.

Kolmandas küsimusteplokis küsisin võimalike mõistekonfliktide kohta ja soovisin teada, millest mõistete erinev kasutamine tuleneb. Siinjuures tuleb jällegi tunnistada, et terminite valik on osaliselt maitseküsimus. Esiteks, mis puudutab *modernsust* ja *postmodernsust*, siis nagu varem mainitud, pole nende terminite ajalistes piirides täit selgust, mistõttu tuleb valik jällegi langetada subjektiivselt. Kindel on vaid see, et mõlemad teooriad kirjeldavad kaasaega - meie tänase ühiskonna tunnusjooni ja ilminguid. Seega on tõepoolest jällegi maitseküsimus, kas nimetada praegust ühiskonda *modernseks* või *postmodernseks*. Teiseks on igäühe subjektiivne valik, kas kasutada termineid *teine modernsus*, *refleksiivne modernsus*, *vedel modernsus*, *ebamodernsus* vm, kuna sisuliselt tähistavad need kõik kaasaegset ühiskonda. Seega võib väita, et kõik spetsiifilisemad terminid on vaid eelistuste ja valikute küsimus.

Sedasama ei saa aga öelda enam terminite *modernsus/modernism* ja *postmodernsus/postmodernism* kasutamise kohta. Uurimuse materjale läbi töötades sai mulle üha selgemaks, et tänapäeva teoreetikutele on saanud oluliseks nimetatud terminite valdkonnapõhine eristamine. Kuigi mitte kõik teoreetikud ei rõhuta *modernsuse/modernismi*

ja *postmodernsuse/postmodernismi* erinevat tähendust, on enamuse kaasaja teoreetikute kirjutistest näha, et neid termineid ei peeta enam sünonüümideks. *Modernsus* ja *postmodernsus* on epohhiloova tähendusega - nad tähistavad üht kindlat *ühiskonna tüüpi või arenguastet*, sisaldades teatud kindlaid tunnusjooni, mis eristavad neid varasemast traditsioonilisest ühiskonnast - seega võib öelda, et need on sotsioloogilised terminid. *Modernism* ja *postmodernism* on seevastu *esteetilise kategooria* terminid, tähistades uusi suundi kirjanduses, kunstis, muusikas ja arhitektuuris. Seda mõisteteeristust pean ühtlasi oma magistritöö olulisimaks leiuks, kuna minule teadaolevalt ei ole Eestis siiani neil terminitel taolist sisulist vahet nii rangelt tehtud.

Kokkuvõte

Alustasin käesolevat magistritööd, tuues välja kaasaja Lääne ühiskondades ilmneva ebakindluse ja inimeste üha suureneva turvalisuse vajaduse, mis vaatamata institutsionaalsel tasandil tagatud garantiidele, ei vähenda inimeste poolt tajutavat ebaturvalisust. Pigem on üha enam neid, kes otsivad abi psühhiaatritelt, kuna ei oska endas tekkinud ebakindlust ja hirme kuidagi seletada. Neile nähtustele teoreetilist raamistust otsides selgus, et kaasaegset ühiskonda kirjeldavate modernsus- ja postmodernsusteooriate teineteisest eristamine ei olegi nii lihtne, sest ühe ja sama ajaperioodi käsitlemiseks väljapakutud teooriad sisaldavad suures osas samu tunnusoone.

Kuna mõlemad kirjeldavad üht ja sama ajalist perioodi, siis eeldasin, et tegemist võiks olla pelgalt terminoloogilise probleemiga. Seetõttu seadsin eesmärgiks esmalt mõlema diskursuse tunnusoonte kaardistamise, et siis seejärel mõlema suuna teooriaid võrreldes välja selgitada modernsuse ja postmodernsuse omavahelised sarnasused või erinevused. Selleks valisin käesolevasse magistritöösse kolm modernsusteooria (Beck, Giddens ja Habermas) ja kolm postmodernsusteooria (Lyotard, Baudrillard ja Bauman) esindajat, kelle seisukohti võrreldes lootsin nimetatud teooriates selgusele jõuda.

Nii modernsus- kui postmodernsusteooriaid analüüsid ilmnes, et tänapäeva globaalses maailmas ei rakendu varasemad teadmised ja kogemused enam sellisel moel, nagu eelmodernsel ajastul, kuna kõik muutub sedavõrd kiiresti, et inimestel on raske pidevalt uuenevas ühiskonnas toime tulla. See, mis toimub ühes maailmajaos, võib väga kiiresti mõjutada seda, mis toimub teises ja isegi riskid, mis varem olid lokaalsed, on tänapäeva modernses või postmodernses ühiskonnas samaaegselt nii lokaalsed kui globaalsed - olgu need siis riskid inimeste tervisele, keskkonnale, riikide majandusele või meie kõigi sotsiaalsele turvalisusele. Samas tajuvad inimesed globaalseid riske isiklikena, mis annabki selgituse inimeste pealtnäha põhjendamatult tekkinud turvatunde puudumisele. Nii modernsuse kui postmodernsuse käsitlustest peegeldus teoretikute mure tänase ühiskonna arengute pärast ning erinevust võis näha peamiselt selles, et modernsusteooriad olid oma

olemuselt märksa ratsionaalsemad, pakkudes välja võimalikke tulevikustsenaariume tänapäeva maailma turvalisemaks muutmiseks. Postmodernsuse teoreetikud tõid oma teooriates välja suures osas samad tunnusjooned, mida modernsuse esindajad on omistanud modernsele ühiskonnale, kuid nende käsitlustest ilmnis äärmine pessimism, puhuti isegi nihilism, ja progressiivne vaade tulevikku oli neist kadunud.

Selgus, et kaasaegset ühiskonda kirjeldavad modernsus- ja postmodernsusteooriad on liiga sarnased selleks, et neid teineteisest selgelt eristada. Mõlema suuna paradigmat sobivad arenenud Lääne ühiskondades esineva ebakindluse ning üha suureneva turvalisusevajaduse kirjeldamiseks ja uurimiseks.

Nii selguski, et probleem on eelkõige terminoloogiline, kuna sarnaseid tunnusjooni sisaldavaid ning sama ajaperioodi käsitlevaid teooriaid eristas üksteisest peamiselt mõistete erinev kasutamine. Alates umbes 1970-ndatest aastatest on ühiskonna kirjeldamiseks kasutatud mõisteid nagu *hilismodernsus*, *kõrgmodernsus*, *teine modernsus*, *radikaliseerunud modernsus*, *refleksiivne modernsus*, *postmodernsus* või *vedel modernsus* - selle kohta võiks Jonas Stieri parafraseerides tõepoolest öelda, et kõik see kokku on üks suur *ebamodernsus*, mille olulisemate tunnusjoonte ja terminite väljaselgitamiseks diskursiivne võitlus alles täie hooga kestab ning nagu ajaloo periodiseerimisega ja sellele tähenduse andmisega enamasti juhtub, saab võib-olla alles kaugemas tulevikus tagantjärele öelda, milline teooria kaasaja ühiskonna kirjeldamiseks kõige paremini sobis.

Kuid käesolevast uurimusest ilmnese ka üks oluline terminoloogiline eristus, milleni paljud kaasaja sotsioloogid on oma teooriaid arendades jõudnud - nimelt, et *modernsus* ei ole identne *modernismiga*, niisamuti nagu ka *postmodernsus* ja *postmodernism* ei ole sünonüümid. Käesoleva magistritööga seoses olevaid materjale läbi töötades süvenes minus arusaam nende terminite eristamise olulisusest ning oli näha, et just viimasel paaril aastakümnel on selle suunaga kaasa tulnud üha enam Lääne teoreetikuid. Kuna mul oli võimalus võrrelda inglise-, rootsi- ja eestikeelseid materjale, jõudsin arusaamisele, et rootsi- ja eestikeelsetes tõlgetes esines eelnimetatud terminite sünonüümina kasutamist enim ja seda isegi juhul kui originaalväljaande autor oli selgelt soovinud neid mõisteid teineteisest eristada. See näitab kui

uudsed on Lääne modernsus- ja postmodernsusteoreetikute käsitlused veel nii Eestis kui Rootsis, kuna nimetatud teooriates sisalduv sotsioloogiline terminoloogia ei ole jõudnud veel piisavalt juurduda. Selle tõttu tegingi käesoleva magistritöö aruteluosas konkreetse ettepaneku hakata ka Eestis kasutama termineid *modernsus* ja *postmodernsus* kui sotsioloogilisi, kirjeldamaks üht kindlat ajalooetappi, millel on oma olulised tunnusjooned ning terminid *modernism* ja *postmodernism* jäägu esteetilise kategooria terminiteks.

Kuna terminid on alati keelespetsiifilised, siis oleks minu hinnangul vajalik kirjutada eestlaste jaoks modernsust ja postmodernsust käsitlev õpik, mida saaksid kasutada nii ülikoolid kui kõik teised huvilised ja kuhu oleks koondatud kõige uudsemad lähenemised modernsus- ja postmodernsusteooriatele. Eestikeelse õpiku kirjutamise vajadus on ilmne ka seepärast, et modernsus ja postmodernsus on sedavõrd mitmekihilised ja laiad teemad, et nende mõistmine olukorras, kus ka välismaised autorid veel sotsioloogilisi ja esteetilise kategooria termineid omavahel segi ajavad, teeb võõrkeelse kirjanduse mõistmise märksa raskemaks.

Summary

I started this research pointing out the uncertainty which occurs in modern Western society and the need of increasing security. Even if institutional guarantees are ensured, people still do not feel secure enough. There are still a lot of individuals that are looking for psychiatric help, because they don't know how to explain the doubtfulness and fear inside of them. By searching theoretic framework to these phenomenons, it appeared that it isn't so easy to describe the modern society by separating modernity and postmodernity, because both of these theories contain greatly the same features from the same time of period.

Because of those theories describe the same period of time I assumed, that there is only terminological issue to be solved. Therefore I targeted to clarify features of both of these discourses so I could compare the similarities and differences of modernity and postmodernity. For that I chose three theories from modernity representatives (Beck, Giddens and Habermas) and three theories from postmodernity representatives (Lyotard, Baudrillard and Bauman). Their views are compared in order to come to a conclusion.

By analyzing modernity and postmodernity, it appeared that in modern global world the previous knowledges and experiences do not apply as they did in premodernity epoch, because everything changes so fast that people find it difficult to manage in constantly changing world. One continent change may affect the other continent of the world. Even risks that were previously localized are in today's modern or postmodern society both local and global at the same time. Those risks are human health, environment, national economy or social security. However, people perceive the global risks personally which gives explanation of unreasonably encountered lack of a sense of security.

Both, the modernity and postmodernity concepts reflected the concern of theorists of civil society. These differences are based mainly on theory of modernity which was more rational, offering a possible future scenario to make today's world a safer place. Postmodernity theorists brought out in their theories the same features that are attributed to modernity by modern society. But these treatments showed extreme pessimism, even a casual nihilism, and

the progressive view of the future was gone.

It turned out that modern society is described by modernity and postmodernity theories which are too similar to clearly distinguish. Paradigms of the both directions can be used to describe and investigate the uncertainty and increasing need of security in Western society.

The primer problem seem to be the terminology, because similar features are containing the same period of theories distinguished from each other mainly in the concept of different use. From about 1970s the society has been described with different terms as late modernity, high modernity, second modernity, radicalized modernity, reflexive modernity, postmodernity, liquid modernity. To paraphrase Jonas Stier we could say that all of this together is one big dysmodernity which key features and terms are still in everlasting battle. As common as it is with periodizing the history and trying to give it a meaning, perhaps in far future we can state which theory in modern society is the best to describe all of this.

However, this study also revealed another important terminological distinction to which many of the contemporary sociologists are developing their own theories - modernity is not identical to modernism, as postmodernism is not a synonym to postmodernity. By working on the material of the master thesis I realized how important is to distinguish these terms and it showed that over the last few decades many Western theorists are moving to the same direction. As I had the opportunity to analyze and compare materials in Estonian, Swedish and English languages, I found out that in translations to Estonian and Swedish texts the synonyms of those terms were used most consistent, although the author to the original edition tried to separate those terms with precision.

It confirms once again how unknown and superficial is the sociological terminology of modernity and postmodernity in both Estonia and Sweden. Therefore, my proposal in this master thesis is to start using modernity and postmodernity as two sociological terms in order to describe one particular stage of history with its essential features and terms. Modernism and postmodernism should be used as esthetical category of terms.

Since the terms are always language-specific, then in my opinion it is necessary to write a textbook for Estonians about modernity and postmodernity that could be used in universities, or by others interested of this subject. The book should contain the most recent approaches to these terms and theories. Complexity and the fact that in literature the sociological and esthetical terms of modernity/modernism and postmodernity/postmodernism are often mixed up, makes the need of a textbook in Estonian even more clear.

Olen koostanud oma magistritöö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

Maire Forsel

27.05.2013

Kirjandus:

- Agazzi, É., Echeverría, J., & Rodríguez, A. G. (Toim.) (2008). *Epistemology and the Social*. Rodopi.
- Allmendinger, P. (2000). *Planning in a Postmodern Age*. Routledge.
- Baudrillard, J. (1975). *The Mirror of Production*. Telos Press Publishing.
- Baudrillard, J. (1999). *Simulaakrumid ja simulatsioon*. Kunst.
- Baudrillard, J. (2007). *Ameerika*. Eesti Raamat OÜ.
- Baudrillard, J. (2009). *Why Hasn't Everything Already Disappeared?* Seagull Books Pvt. Limited.
- Bauman, Z. (1989). *Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity and Intellectuals*. Polity Press.
- Bauman, Z. (1991). *Modernity and the holocaust*. Cambridge: Polity.
- Bauman, Z. (1992a). *Intimations of Postmodernity*. Routledge.
- Bauman, Z. (1992b). *Mortality, immortality, and other life strategies*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its discontents*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Bauman, Z. (1998). *Modernity and ambivalence*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2000a). *Liquid Modernity*. John Wiley & Sons.
- Bauman, Z. (2000b). *Globalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Bauman, Z. (2007). *Flytande rädsla*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Bauman, Z. (2012). *Konsumtionsliv*. Bokförlaget Daidalos AB.
- Bauman, Z. (2013). On Living in A Liquid Modern World. Kogumikus P. Kivisto (Toim.), *Social Theory: Roots and Branches* (5. tr.). New York: Oxford University Press.
- Beck, U. (1994a). Self-Dissolution and Self-Endangerment of Industrial Society: What Does This Mean? *Reflexive modernization*. Cambridge: Polity Press.

- Beck, U. (1994b). The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization. *Reflexive modernization*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: sociology of the second age of modernity. *The British Journal of Sociology*, 51(1), 79–105.
- Beck, U. (2005). *Riskiühiskond: teel uue modernsuse poole*. Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Beck, U. (2009). Critical Theory of World Risk Society: A Cosmopolitan Vision. *Constellations*, 16(1), 3–22.
- Beck, U. (2012). The cosmopolitan condition: why methodological nationalism fails. *Kogumikus Social Theory: Roots and Branches* (5. tr.). Oxford University Press.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2001). *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. SAGE Publications.
- Beck, U., Giddens, A., & Lash, S. (1994). *Reflexive modernization*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U., & Grande, E. (2010). Varieties of second modernity: the cosmopolitan turn in social and political theory and research. *The British Journal of Sociology*, 61(3), 409–443.
- Beck, U., & Lau, C. (2005). Second modernity as a research agenda: theoretical and empirical explorations in the “meta-change” of modern society. *The British Journal of Sociology*, 56(4), 525–557.
- Berman, M. (2012). *Allt som är fast förflyktigas : modernism och modernitet*. Arkiv förlag/A-Z förlag.
- Blackshaw, T. (2005). *Zygmunt Bauman*. London; New York: Routledge.
- Carleheden, M. (1996). *Det andra moderna: om Jürgen Habermas och den samhällsteoretiska diskursen om det moderna*. Göteborg: Daidalos.
- Clarke, D. B., Doel, M. A., Merrin, W., Smith, R. G. (Toim.) (2009). *Jean Baudrillard: fatal theories*. Routledge.
- Cronin, C. (2010). Cosmopolitan democracy. *Kogumikus B. Fultner* (Toim.), *Jürgen*

- Habermas: Key Concepts*. Acumen.
- Daun, Å. (1998). *Svensk mentalitet - ett jämförande perspektiv*. Raben Prisma.
- Delanty, G. (2000). *Modernity and postmodernity: knowledge, power and the self*. London; Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Delanty, G. (2009). *The cosmopolitan imagination the renewal of critical social theory*. Cambridge, UK; New York: Cambridge University Press.
- Eberhard, D. (2008). *I trygghetsnarkomanernas land: om Sverige och det nationella paniksyndromet*. Stockholm: Månepocket.
- Eriksen, T. H. (2000). *Små platser - stora frågor: en introduktion till socialantropologi*. Nya Doxa.
- Eriksson, G., & Frängsmyr, T. (2004). *Idéhistoriens huvudlinjer* (5. tr.). Wahlström & Widstrand.
- Eriksson, G., & Frängsmyr, T. (2007). *Ideedajaloo põhijooni*. Atlex.
- Featherstone, M. (1988). In Pursuit of the Postmodern: An Introduction. *Theory, Culture & Society*, 5(2), 195–215.
- Fultner, B. (2010). *Jürgen Habermas*. Acumen.
- Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Cambridge, UK: Polity Press in association with Basil Blackwell, Oxford, UK.
- Giddens, A. (1994). Living in a Post-Traditional Society. *Reflexive modernization*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1996). Affluence, Poverty and the Idea of a Post-Scarcity Society. *Development and Change*, 27(2), 365–377.
- Giddens, A. (1999). Risk and Responsibility. *The Modern Law Review*, 62(1), 1–10.
- Giddens, A. (2006). *Sociology* (5. tr.). Cambridge: Polity.
- Giddens, A. (2007). *Sociologi* (4. tr.). Studentlitteratur AB.

- Giddens, A. (2010). *En skenande värld: hur globaliseringen är på väg att förändra våra liv*. SNS Förlag.
- Giddens, A. (2011). *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur AB.
- Giddens, A. (2013). The Reflexivity of Modernity. Kogumikus Kivisto, P. (Toim.), *Social Theory: Roots and Branches* (5. tr.). Oxford University Press.
- Giddens, A., & Pierson, C. (1998). *Conversations With Anthony Giddens: Making Sense of Modernity*. Stanford University Press.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2009). *Sociology* (6. tr.). Cambridge, UK; Malden, MA: Polity.
- Gilpin, R. (1992). Change and Continuity in World Politics. Kogumikus S. Hall, D. Held, & A. McGrew (Toim.), *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press in association with the Open University.
- Gurevich, A. (1992). *Keskaja inimese maailmapilt*. Kunst.
- Habermas, J. (1972). *Knowledge & Human Interests*. Beacon Press.
- Habermas, J. (1981). Modernity versus Postmodernity. *New German Critique*, (22), 3.
- Habermas, J. (1984). *The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society*. Beacon Press.
- Habermas, J. (1996). *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2001). *Avalikkuse struktuurimuutus*. Kunst.
- Haferkamp, H., & Smelser, N. J. (Toim.). (1992). *Social Change and Modernity*. University of California Press.
- Hall, S. (1992). The Question of Cultural Identity. Kogumikus S. Hall, D. Held, & A. McGrew (Toim.), *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press in association with the Open University.
- Hall, S., & Gieben, B. (Toim.). (1992). *The Formations of Modernity*. Polity Press.

- Hall, S., Held, D., Hubert, D., & Thompson, K. (Toim.). (1996). *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Hall, S., Held, D., & McCrew, T. (Toim.). (1992). *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press in association with the Open University.
- Harvey, D. (1989). *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. Oxford [England]; Cambridge, Mass., USA: Blackwell.
- Held, D. (1992). Liberalism, Marxism and democracy. Kogumikus S. Hall, Held, & A. McGrew (Toim.), *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press in association with the Open University.
- Held, D. (1996). The 1989 Revolutions and the Triumph of Liberalism. Kogumikus S. Hall, D. Held, D. Hubert, & K. Thompson (Toim.), *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press.
- Jameson, F. (2002). *A singular modernity: essay on the ontology of the present*. London; New York: Verso.
- Kellner, D. (1989). *Jean Baudrillard: From Marxism to Postmodernism and Beyond*. Stanford University Press.
- Kellner, D. (2006). Jean Baudrillard after modernity: provocations on a provocateur and challenger. *International Journal of Baudrillard Studies*, 3(1).
- Kivisto, P. (Toim.) (2013). *Social Theory: Roots and Branches* (5. tr.). New York: Oxford University Press.
- Kraavi, J. (2005). *Postmodernismi teooria ja postmodernistlik kultuur. Ülevaade 20. sajandi teise poole kultuuri ja mõtlemise arengust*. Viljandi: Viljandi Kultuuriakadeemia.
- Loyal, S. (2003). *The sociology of Anthony Giddens*. London; Sterling, Va.: Pluto Press.

- Levin, M. R., Forgan, S., Hessler, M., Kargon, R. H., & Low, M. (2010). *Urban Modernity: Cultural Innovation in the Second Industrial Revolution*. MIT Press.
- Luhmann, N. (2009). *Sotsiaalsed süsteemid*. Ilmamaa.
- Luks, L. (2006). Arvustus: Modernne monument. *Akadeemia*, 18(3), 655-660.
- Luts-Sootak, M. (2008). Modernne eraõigus kui vabade vaba vabadusõigus - riigi toel. *Akadeemia*, 20(9), 1897-1900.
- Lyotard, J. F. (1984). *The Post-Modern Condition: A Report on Knowledge*. University of Minnesota Press.
- Lyotard, J.-F. (1997). *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. (G. Bennington & B. Massumi, Trans.). Manchester: Manchester University Press.
- Lyotard, J.-F. (2000). Vastus küsimusele: mis on postmodernsus? *Akadeemia*, 12(7), 1419–1430.
- Lyotard, J.-F., & Brügger, N. (2001). What about the Postmodern? The Concept of the Postmodern in the Work of Lyotard. *Yale French Studies*, (99), 77–92.
- Martinelli, A. (2005). *Global Modernization: Rethinking the Project of Modernity*. SAGE Publications.
- McGrew, A. (1992). A Global Society? Kogumikus S. Hall, D. Held, & T. McCrew (Toim.), *Modernity and its futures*. Cambridge: Polity Press in association with the Open University.
- McGuigan, J. (2006). *Modernity And Postmodern Culture*. McGraw-Hill International.
- McLennan, G. (1992). The Enlightenment Project Revisited. Kogumikus S. Hall, D. Held, & A. G. McGrew (Toim.), *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press in association with the Open University.
- Mendieta, E. (2010). Rationalization, modernity and secularization. Kogumikus B. Fultner (Toim.), *Jürgen Habermas: Key Concepts*. Acumen.

- Ritzer, G. (1997). *Postmodern social theory*. New York: McGraw-Hill.
- Smith, D. (2001). *Norbert Elias and modern social theory*. London; Thousand Oaks, Calif: SAGE Publications.
- Stier, J. (2012). *(Van)modernitet och identitet: att förstå sig själv i det samtida samhället*. Lund: Studentlitteratur.
- Tamm, M. (Toim.). (2011). *Humanitaarteaduste metodoloogia. Uusi väljavaateid*. Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- The Bauman Institute. (<http://baumaninstitute.leeds.ac.uk/people/profiles/zygmunt-bauman/>), 29. 03.2013.
- Thompson, J. B. (1996). Jürgen Habermas ja kriitiline ühiskonnateooria. II. *Akadeemia*, 8(2), 277-278.
- Thompson, J. B. (2012). *Medierna och moderniteten*. Daidalos.
- Thompson, K. (1992). Social Pluralism and Post-Modernity. Kogumikus S. Hall, D. Held, & T. McCrew (Toim.), *Modernity and Its Futures*. Cambridge: Polity Press in association with the Open University.
- Thompson, K. (1996). Religion, Values, and Ideology. Kogumikus S. Hall, D. Held, D. Hubert, & K. Thompson (Toim.), *Modernity: An Introduction to Modern Societies*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Turner, B. S. (1993). *Max Weber from history to modernity*. London; New York: Routledge.
- Wagner, P. (2001). *Theorizing Modernity: Inescapability and Attainability in Social Theory*. SAGE Publications.
- Wagner, W., Hayes, N. (2005). *Everyday Discourse and Common Sense*. Palgrave Macmillan.
- Woodward, A. (2009). *Nihilism in Postmodernity: Lyotard, Baudrillard, Vattimo*. Davies Group Publishers.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Maire Forsel (sünnikuupäev: 21.07.1963)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

"Modernsus ja postmodernsus - ühe ajastu kaks nägu? Kaasaegsete ühiskonnakäsitluste teoreetiline analüüs", mille juhendaja on Andu Rämmer,

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2 olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3 kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.05.2013